

ISSN 2518-7236 (Print)
ISSN 2663-5100 (Online)

№ 3(95)/2019

ТАРИХ. ФИЛОСОФИЯ сериясы
Серия ИСТОРИЯ. ФИЛОСОФИЯ
HISTORY. PHILOSOPHY Series

ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ISSN 2518-7236 (Print)
ISSN 2663-5100 (Online)
Индексі 74621
Индекс 74621

**ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ТАРИХ. ФИЛОСОФИЯ сериясы

Серия ИСТОРИЯ. ФИЛОСОФИЯ

HISTORY. PHILOSOPHY Series

№ 3(95)/2019

Шілде–тамыз–қыркүйек
30 қыркүйек 2019 ж.

Июль–август–сентябрь
30 сентября 2019 г.

July–August–September
September, 30, 2019

1996 жылдан бастап шығады
Издается с 1996 года
Founded in 1996

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published 4 times a year

Қарағанды, 2019
Караганда, 2019
Karaganda, 2019

Бас редакторы

химия ғыл. д-ры, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі

Е.М. Тажбаев

Жауапты хатшы

Г.Ю. Аманбаева, филол. ғыл. д-ры,
профессор

Редакция алқасы

З.Г. Сактаганова,	ғылыми редактор тарих ғыл. д-ры (Қазақстан);
Б.Е. Колумбаев,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Р.М. Жумашев,	тарих ғыл. д-ры (Қазақстан);
В.В. Козина,	тарих ғыл. д-ры (Қазақстан);
В.С. Батурин,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Б.И. Карипбаев,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Ж.С. Сыздыкова,	тарих ғыл. д-ры (Ресей);
Б.А. Амирова,	психол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
А.Н. Джумагельдинов,	PhD (Франция);
В.И. Разумов,	филол. ғыл. д-ры (Ресей);
Н.А. Головин,	әлеум. ғыл. д-ры (Ресей);
Р.М. Зиязетдинов,	тарих ғыл. д-ры (Ресей);
Б.Н. Кылышбаева,	әлеум. ғыл. д-ры (Қазақстан);
А.К. Жолдубаева,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Ш.М. Мухтарова,	пед. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Кристиан-Раду Кереджи,	PhD (Румыния);
В.С. Агаджанян,	әлеум. ғыл. д-ры (АҚШ);
Р.М. Шукуров,	тарих ғыл. д-ры (Ресей);
В.Г. Рыженко,	тарих ғыл. д-ры (Ресей);
Ф.Н. Зиятдинова,	пед. ғыл. канд. (Ресей);
К.С. Алдажуманов,	тарих ғыл. канд. (Қазақстан);
Г.М. Смагулова,	тарих ғыл. канд. (Қазақстан);
С.Б. Стамбулов,	жауапты хатшы PhD (Қазақстан)

Редакцияның мекенжайы: 100024, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28

Тел.: (7212) 77-03-69 (ішкі 1026); факс: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Сайт: vestnik.ksu.kz

Редакторлары

Ж.Т. Нурмуханова, И.Н. Муртазина

Компьютерде беттеген

Г.Қ. Қалел

Қарағанды университетінің хабаршысы. «Тарих. Философия» сериясы.

ISSN 2518-7236 (Print). ISSN 2663-5100 (Online).

Меншік иесі: «Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті» РММ.

Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігімен тіркелген. 23.10.2012 ж. № 13105–Ж тіркеу күәлігі.

Басуға 28.09.2019 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/8. Қағазы офсеттік. Көлемі 12,25 б.т. Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 90.

Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ баспасының баспаханасында басылып шықты. 100012, Қарағанды қ., Гоголь к-сі, 38. Тел. 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

Главный редактор
д-р хим. наук, профессор, чл.-корр. НАН РК
Е.М. Тажбаев

Ответственный секретарь **Г.Ю. Аманбаева**, д-р филол. наук,
профессор

Редакционная коллегия

З.Г.Сактаганова,	научный редактор д-р ист. наук (Казахстан);
Б.Е. Колумбаев,	д-р филос. наук (Казахстан);
Р.М. Жумашев,	д-р ист. наук (Казахстан);
В.В. Козина,	д-р ист. наук (Казахстан);
В.С. Батулин,	д-р филос. наук (Казахстан);
Б.И. Карипбаев,	д-р филос. наук (Казахстан);
Ж.С. Сыздыкова,	д-р ист. наук (Россия);
Б.А. Амирова,	д-р психол. наук (Казахстан);
А.Н. Джумагельдинов,	PhD (Франция);
В.И. Разумов,	д-р филос. наук (Россия);
Н.А. Головин,	д-р соц. наук (Россия);
Р.М. Зиязетдинов,	д-р ист. наук (Россия);
Б.Н. Кылышбаева,	д-р соц. наук (Казахстан);
А.К. Жолдубаева,	д-р филос. наук (Казахстан);
Ш.М. Мухтарова,	д-р пед. наук (Казахстан);
Кристиан-Раду Кереджи,	PhD (Румыния);
В.С. Агаджанян,	д-р соц. наук (США);
Р.М. Шукуров,	д-р ист. наук (Россия);
В.Г. Рыженко,	д-р ист. наук (Россия);
Ф.Н. Зиятдинова,	канд. пед. наук (Россия);
К.С. Алдажуманов,	канд. ист. наук (Казахстан);
Г.М. Смагулова,	канд. ист. наук (Казахстан);
С.Б. Стамбулов,	ответственный секретарь PhD (Казахстан)

Адрес редакции: 100024, Казахстан, г. Караганда, ул. Университетская, 28
Тел.: (7212) 77-03-69 (внутр. 1026); факс: (7212) 77-03-84.
E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Сайт: vestnik.ksu.kz

Редакторы

Ж.Т. Нурмуханова, И.Н. Муртазина

Компьютерная верстка

Г.Қ. Қалел

Вестник Карагандинского университета. Серия «История. Философия».

ISSN 2518-7236 (Print). ISSN 2663-5100 (Online).

Собственник: РГП «Карагандинский государственный университет имени академика Е.А. Букетова».
Зарегистрирован Министерством культуры и информации Республики Казахстан. Регистрационное
свидетельство № 13105–Ж от 23.10.2012 г.

Подписано в печать 28.09.2019 г. Формат 60×84 1/8. Бумага офсетная. Объем 12,25 п.л. Тираж 300 экз.
Цена договорная. Заказ № 90.

Отпечатано в типографии издательства КарГУ им. Е.А. Букетова.
100012, г. Караганда, ул. Гоголя, 38, тел.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© Карагандинский государственный университет, 2019

Main Editor

Doctor of Chemical sciences, Professor, Corresponding member of NAS RK

Ye.M. Tazhbayev

Responsible secretary

G.Yu. Amanbayeva, Doctor of philological science,
Professor

Editorial board

Z.G. Saktaganova,

Science editor Doctor of historical science
(Kazakhstan);

B.E. Kolumbaev,

Doctor of philosophical science (Kazakhstan);

R.M. Zhumashev,

Doctor of historical science (Kazakhstan);

V.V. Kozina,

Doctor of historical science (Kazakhstan);

V.S. Baturin,

Doctor of philosophical science (Kazakhstan);

B.I. Karipbaev,

Doctor of philosophical science (Kazakhstan);

Zh.S.Syzdykova,

Doctor of historical science (Russia);

B.A. Amirova,

Doctor of psychological science (Kazakhstan);

A.N. Dzhumageldinov,

PhD (France);

V.I. Razumov,

Doctor of philosophical science (Russia);

N.A. Golovin,

Doctor of social science (Russia);

R.M. Ziyazetdinov,

Doctor of historical science (Russia);

B.N. Kylyshbaeva,

Doctor of social science (Kazakhstan);

A.K. Zholdubaeva,

Doctor of philosophical science (Kazakhstan);

Sh.M.Mukhtarova,

Doctor of pedagogical science (Kazakhstan);

Christian-Radu Chereji,

PhD (Romania);

V.S. Aghajanian,

Doctor of social science (USA);

R.M. Shukurov,

Doctor of historical science (Russia);

V.G. Ryzhenko,

Doctor of historical science (Russia);

F.N. Ziatdinova,

Candidate of pedagogical science (Russia);

K.S. Aldazhumanov,

Candidate of historical science (Kazakhstan);

G.M. Smagulova,

Candidate of historical science (Kazakhstan);

S.B. Stambulov,

Secretary PhD (Kazakhstan)

Postal address: 28, University Str., 100024, Karaganda, Kazakhstan

Tel.: (7212) 77-03-69 (add. 1026); fax: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Web-site: vestnik.ksu.kz

Editors

Zh.T. Nurmukhanova, I.N. Murtazina

Computer layout

G.K. Kalel

Bulletin of the Karaganda University. «History. Philosophy» series.

ISSN 2518-7236 (Print). ISSN 2663-5100 (Online).

Proprietary: RSE «Academician Ye.A. Buketov Karaganda State University».

Registered by the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan. Registration certificate No. 13105–Zh from 23.10.2012.

Signed in print 28.09.2019. Format 60×84 1/8. Offset paper. Volume 12,25 p.sh. Circulation 300 copies. Price upon request. Order № 90.

Printed in the Ye.A. Buketov Karaganda State University Publishing house.

100012, Kazakhstan, Karaganda, Gogol Str., 38, Tel.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

МАЗМҰНЫ

ТАРИХ

<i>Елеуханова С.В., Утебаева А.Д.</i> Кеңестік тарихнамада Ұлы Отан соғысы жылдарындағы Қазақстан әйелдері бейнесі (1941–1964 жж.).....	8
<i>Жораева Г.Т.</i> Ұлт интеллигенциясының қуғындалу тарихы (XX ғасырдың 20-ж. соңы – 30 ж. басы)	14
<i>Жұмбабаев Б.Е., Баязитова Р.Р.</i> Қазақ санасының сакрализациясы	19
<i>Касимова С.С.</i> Сәкен Сейфуллин — Қазақстандағы халық ағарту ісінің ұйымдастырушысы ..	24
<i>Козина В.В., Елеуханова С.В., Жумабеков Ж.А.</i> Кеңес дәуірінің соңындағы Орталық Қазақстанның өнеркәсіптік қалаларындағы адамдардың күнделікті өмірі	33
<i>Нурлигенова З.Н.</i> Қарағанды мемлекеттік техникалық университетінің қалыптасу және даму тарихы.....	40
<i>Уалиева Г.К., Утебаева А.Д., Ахметжанова Н.Ж., Бабырбек А.М.</i> Ә.Бөкейхан еңбектеріндегі мемлекет құрудың негізгі жолдары	47
<i>Григоркевич А.А., Сактаганова З.Г.</i> Кеңес Одағы қалаларының күнделікті өмірінде дене шынықтыру мен спорттың жаппай сипат алуының алғышарттары	54
<i>Шорманбаева Д.Г., Альжанова Г.Б., Ивлева Е.Н., Сейдинова М.А.</i> Ақпараттық қоғамның коммуникативтік табиғаты және оның әлеуметтік-мәдени өзгеруінің негізгі заңдылықтары	66
<i>Стамбулов С.Б., Кенжеғали Ж.М., Горовой В.В.</i> XX ғасырдың 50–90 жж. Қытай мен Пәкістан арасындағы қарым-қатынастардың қалыптасуы.....	74
<i>Ускембаева А.А.</i> Орталық Азиядағы ұлттық бірегейліктің қалыптасуы.....	80
<i>Калыш А.Б., Исаева А.И., Жуманова А.З.</i> 1920-жылдардағы Қазақстандағы украиндар арасындағы этнодемографиялық үдерістер	85

ФИЛОСОФИЯ

<i>Разумов В.И., Карипбаев Б.И.</i> Білім беру жүйесі толеранттылық пен этникалық консолидацияның қалыптастырудың кеңістігі ретінде	91
АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР	97

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ

<i>Елеуханова С.В., Утебаева А.Д.</i> Женщины Казахстана в годы Великой Отечественной войны в советской историографии (1941–1964-е гг.)	8
<i>Жораева Г.Т.</i> История репрессий казахской интеллигенции (конец 20-х – начало 30-х гг. XX века).....	14
<i>Жумабаев Б.Е., Баязитова Р.Р.</i> Сакрализация сознания у казахов	19
<i>Касимова С.С.</i> Сакен Сейфуллин — организатор народного просвещения в Казахстане.....	24
<i>Козина В.В., Елеуханова С.В., Джумабеков Ж.А.</i> Повседневная жизнь людей в промышленных городах Центрального Казахстана в конце советской эпохи	33
<i>Нурлигенова З.Н.</i> История становления и развития Карагандинского государственного технического университета.....	40
<i>Уалиева Г.К., Утебаева А.Д., Ахметжанова Н.Ж., Бабырбек А.М.</i> Основные способы устройства государства в исследованиях А. Букейхана	47
<i>Григоркевич А.А., Сактаганова З.Г.</i> Предпосылки зарождения массовости физической культуры и спорта в повседневности городов Советского Союза	54
<i>Шорманбаева Д.Г., Альжанова Г.Б., Ивлева Е.Н., Сейдинова М.А.</i> Коммуникативная природа информационного общества и основные тенденции его социокультурной трансформации	66
<i>Стамбулов С.Б., Кенжегали Ж.М., Горовой В.В.</i> Становление взаимоотношений между Китаем и Пакистаном в 50–90-е годы XX века	74
<i>Ускембаева А.А.</i> Формирование национальной идентичности в Центральной Азии	80
<i>Калыш А.Б., Исаева А.И., Жуманова А.З.</i> Этнодемографические процессы среди украинцев Казахстана в 1920-е годы.....	85

ФИЛОСОФИЯ

<i>Разумов В.И., Карипбаев Б.И.</i> Система образования как пространство формирования навыков толерантности и этнической консолидации.....	91
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.....	97

CONTENTS

HISTORY

<i>Yeulehanova S.V., Utebayeva A.D.</i> Women of Kazakhstan during the Great Patriotic War in the Soviet historiography (1941–1964).....	8
<i>Zhorayeva G.T.</i> The history of the repressions of the Kazakh intelligentsia (the late 20's – early 30's of the 20th century)	14
<i>Zhumabayev B.E., Bayazitova R.R.</i> Sacralization of the Kazakhs' consciousness	19
<i>Kassimova S.S.</i> Saken Seifullin – the organizer of national education in Kazakhstan	24
<i>Kozina V.V., Eleukhanova S.V., Zhumabekov Zh. A.</i> The daily life of people in the industrial cities of Central Kazakhstan at the end of the Soviet era.....	33
<i>Nurligenova Z.N.</i> History of formation and development of the Karaganda State Technical University	40
<i>Ualiyeva G.K., Utebayeva A.D., Akhmetzhanova N.Zh., Babyrbek A.M.</i> The main ways of creating a state in A. Bokeikhan's works.....	47
<i>Grigorkevich A.A., Saktaganova Z.G.</i> Background of the emergence of mass physical culture and sports in the everyday life of the cities of the Soviet Union.....	54
<i>Shormanbayeva D.G., Alzhanova G.B., Ivleva E.N., Ceydinova M.A.</i> Communicative nature of information society and the main trends of its social and cultural transformation.....	66
<i>Stambulov S.B., Kenzhegali Zh.M., Gorovoi V.V.</i> Formation of relations between China and Pakistan in the 50-90s of the twentieth century.....	74
<i>Uskembayeva A.A.</i> Formation of national identity in Central Asia	80
<i>Kalysh A.B., Isaeva A.I., Zhumanova A.Z.</i> Ethnodemographic processes among Ukrainians of Kazakhstan in the 1920th years.....	85

PHILOSOPHY

<i>Razumov V.I., Karipbayev B.I.</i> System of education as space of forming of skills of tolerance and ethnic consolidation	91
INFORMATION ABOUT AUTHORS.....	97

UDC 94 «1941/45» (574.3)

S.V. Yeleuhanova, A.D. Utebayeva

Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: eleuxanova62@mail.ru)

Women of Kazakhstan during the Great Patriotic War in the Soviet historiography (1941–1964)

The article is devoted to the analysis of the Soviet historiography (1941–1964), problems of the participation of women of Kazakhstan in the Great Patriotic War. New approaches to the study of the period of 1941–1945, as well as the role of women of Kazakhstan in the war require a clear understanding of the achievements and gaps of the Soviet historiography. Three stages of the problem under study in the Soviet historical science are considered: I — the war itself, II — the first post-war decade; III — after the XX Congress of the Communist Party, from the mid-1950s to the mid-1960s. Such periodization is explained by concrete historical, political and ideological conditions characteristic of each period. The authors highlight the process of incrementing scientific knowledge on women's issues at every historiographic stage. The main characteristics and features of the Soviet historiography are noted; the methodological foundations, achievements and limits of the research are shown. The authors come to the conclusion that during the period under study, a special study on the women of the republic at the front and in the rear during the war did not appear. In this regard, it became necessary to conduct such studies on the basis of new methodological approaches and rethink accumulated knowledge.

Keywords: Soviet historiography, Great Patriotic War, Kazakhstan, military everyday life, women's theme in war, women's issues.

Such issues as the participation of women of Kazakhstan in the defense of the country, their contribution to the victory in the Great Patriotic War continue to attract close attention of historians. The relevance of the research is connected with the need to reassess the military and labor feat of women of Kazakhstan in the context of the processes and events of the war years. In the extreme conditions of war, all life standards and the foundations of peacetime were broken. There was a sharp drop in the standard of living, the deterioration of the living and working conditions of the female population. In fact, women were equated to men, regardless of the features of the female body. To a large extent, the increased interest in the study of the female aspect in the war is determined by the needs of filling the existing gaps in the historical knowledge of Kazakhstan. Thus, in the historiography of Kazakhstan, the problems of motherhood and childhood during the war years, the impact of war on women, and the practice of their survival under extreme conditions are almost not studied. In this connection, the need for a critical rethinking of the accumulated Soviet historiographic experience of women's participation in the war has arisen.

In the Soviet historiography of the problem of the participation of women of Kazakhstan in the Great Patriotic War, it is necessary to distinguish three stages: the period of 1941–1945 is a military one; the period of 1945–1956 is a post-war period; the period after the XX Congress of the Communist Party (1956–1964). Such an approach, in our opinion, is applicable to the analysis of the historiography of the problem being studied, since its study was closely related to the general trends in the development of historical knowledge. Kazakhstani historiography of the Great Patriotic War has advantages and disadvantages of the all-union historiography. Thus, the analysis of the patriotic activity of women at the front and in the rear was carried out

on the basis of the Marxist-Leninist worldview, in the historical party and political propaganda. Soviet historiography was dogmatic in nature. It was characterized by integrity and unity of views. Women's issues were developed in the general context of the official military historiography formulated by J.V. Stalin.

A characteristic feature of the first period is the accumulation of factual material, the creation of popular research propaganda articles and brochures on military historical topics, lecture and propaganda activities in military units at the front and rear, in hospitals and enterprises. The task of covering the patriotic struggle of the Soviet people at the front and in the rear of the enemy, labor heroism, has come to the fore in the press. In central newspapers, these topics had the most significant part of newspaper space, for example, Pravda had from 79 to 82 % in different periods of wartime, Krasnaya Zvezda had from 73 to 79 % [1; 3]. The literature published was ideologically aimed at fulfilling the main task of wartime, i.e. the defeat of fascism. At this stage, women's issues did not become the object of study. In the all-union historical essays, historical and journalistic articles there is a factual material about the participation of women in industrial production, the contribution of women in the development of agriculture, the patriotic movement [2]. Hundreds of researchers have described the mass heroism of Soviet women, their unparalleled dedication. Their goal was to create a generalized image of the Soviet female patriots in the defense of their Homeland, the working-heroines, without showing the contradictions and difficulties of the status of women in this period.

During the years of the Great Patriotic War, about 150 books, brochures and journal articles were published in Kazakhstan [3; 25]. The historiography of Kazakhstan at that stage had the same characteristic features as those of all-union works. The following collections that came out during the war are of certain value: «Kazakhstan in the first year of the Great Patriotic War against the Nazi invaders» (1943), «Letters from the front» (1944), «Heroes of the Soviet Union, people of Kazakhstan» (1945) [4]. They are written on the materials of periodicals and official documents. These publications were predominantly agitational and propagandistic in nature and touched upon only separate items on the contribution of women to the victory over fascism [5].

The second stage works, published in the first post-war decade, were written on a wider documentary basis [6]. These contain the elements of research. In the period of 1946–1955 about 1200 books, brochures and articles were published in various areas of the Great Patriotic War [7]. Candidate's theses on the labor contribution of women to the victory over the enemy appeared, summarizing the regional material of the republics, individual regions and cities of the Soviet Union. Thus, the dissertations of A.F. Shmeleva, Y.A. Davletova, A.D. Zarubina, S.K. Chekneva, V.I. Chetina, Z.F. Ibragimova are devoted to the role of Soviet women in the Great Patriotic War [8].

The post-war decade includes the release of Kazakhstani works on the military mobilization, organizational and educational work of the party among the population, including women. The women's contribution to providing the front with weapons, ammunition, food and uniforms, their patriotic activities to help the front are shown in the fragments, and their participation in the country's armed defense is highlighted. Thus, the historiography of Kazakhstan has been replenished with the studies by G.A. Abishev, O. Malybayev, A.V. Shoshenko, L.E. Fain, A.A. Baidin and others [9]. These show the moral and political image of workers and defenders of the Homeland. The works contain important information about the military patriotic feat of women, their contribution to the fight against the enemy. The few studies of the post-war decade created a peculiar portrait of a wartime woman, i.e. the great toiler and heroine of the rear. At the same time, the military historiography of the post-war decade was characterized by negative features, namely, the narrowness of the documentary base of research, constraint in the interpretation of many problems, varnishing of wartime difficulties, the predominance of event descriptions, limited analytical material and theoretical generalizations. But in all their studies, the authors identified only positive aspects in the activities of women without considering the difficulties, hardships, sufferings and everyday problems that they faced during the war years. No qualitatively new approaches were found in studying the problem of the participation of Soviet women in the Great Patriotic War. Women's issues still did not become the subject of a special study. However, these works, addressed to the widest reader, marked the beginning of the formation of a thematic field of study of the Great Patriotic War and outlined the approach of historians to consider the women's experience of war.

The XX CPSU Congress marked the beginning of the third period in the development of the Great Patriotic War historiography. This period, lasted until 1965, was characterized by the extensive use of archival documents as a basis for research, coverage of historical events from the position of Marxist Leninist methodology, intensification of the struggle of Soviet researchers against the influence of the personality cult, with falsifiers of history [10; 148]. Thus, the historiography of the problem has been enriched by the thesis

works by K.D. Antidze, G.L. Vovchenko, N.P. Zhivotovskaya, A.M. Kurnosova [11], providing an analysis of the labor and patriotic feat of women during the Great Patriotic War. Historians from all regions of the USSR joined to participate in the development of the issue of women's production and social political activities.

Valuable generalizing data of the all-union character on the labor of women in industry during the Patriotic War, along with other materials, are contained in the works by N.A. Voznesensky, B.S. Telpukhovskiy, A.V. Mitrofanova, and G.G. Morekhina [12; 7]. The daily life of women, their problems, and the difficulties characteristic of wartime remained beyond the research works.

The works by K. Baiguzhin, M.K. Kozybaev, G.A. Abishev, P.S. Belan, and N.E. Edygenov [13] of the third stage of the Soviet Kazakh historiography are of the greatest interest for our study. These studies contain the fragments of women's participation in the Great Patriotic War. The third chapter «Women of Kazakhstan during the Great Patriotic War» of M. Beisenova's work «What did the Soviet power give to the Kazakh woman» [14] covers the role of women of the republic during the war years, as well as their heroism, tireless work and dedication. Soviet woman is described by the author as an example of stamina and endurance. In 1964 G.D. Nurbekova defended her thesis on the topic: «The Communist Party is the organizer of the labor exploits of women in the industry of Kazakhstan during the Great Patriotic War (1941–1945)» [12]. In connection with the 20th anniversary of the Victory, 8 books, 24 brochures and over 200 scientific articles in journals and republican newspapers were published in Kazakhstan, reflecting the republic's contribution to the defeat of the enemy [7]. Some of these highlighted separate subjects and aspects of the problem under study.

Thus, the problem of women's participation in the Great Patriotic War was not a special object of study in Soviet historiography. The traditional topic of historical publications, devoted to the Great Patriotic War, was massive patriotism at the front and the labor contribution of women. The hard trials and hardships, suffered during the war years, were minimized in these works. At the present stage, there is a need to create a summarizing research, giving a holistic picture of the contribution of women to the great victory.

The article was written as part of a research project under grant № 1992-I-19 «The Great Patriotic War and women of Kazakhstan at the front and rear: women's stories and everyday life».

References

- 1 Дергачева Л.Д. Источниковедческие проблемы советской журналистики военного времени (1941–1945 гг.) / Л.Д. Дергачева // Вестн. МГУ. — Сер. История. — 1999. — № 2. — С. 3–19.
- 2 Свердлова К.Т. Советская женщина в Отечественной войне / К.Т. Свердлова. — М.: Профиздат, 1942. — 31 с.; Анисимов Н.И. Колхозы работают по-военному / Н.И. Анисимов. — М.: Профиздат, 1941. — 40 с.; Девушки войны: Очерки о девушках-героинях Великой Отечественной войны. — М.: Молодая гвардия, 1944. — 114 с.
- 3 Бырбаева Г.Б. Женщины Казахстана в годы Великой Отечественной войны: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.09 «Историография, источниковедение и методы исторического исследования» / Г.Б. Бырбаева. — Алматы, 1996. — 90 с.
- 4 Казахстан в первый год Великой Отечественной войны против немецко-фашистских захватчиков. — Алма-Ата, 1943. — 247 с.; Герои Советского Союза — казахстанцы: библиограф. указ. — Алма-Ата: Казахстан, 1945. — 445 с.; Письма с фронта: докум. сб. — Алма-Ата: КазОГИЗ, 1944. — 402 с.
- 5 Балагурова Л. Женщины Казахстана выполняют свой долг перед Родиной / Л. Балагурова // Большевик Казахстана. — 1941. — № 10 — С. 14–21; Бровер И. Женщины в промышленности Казахстана / И. Бровер // Большевик Казахстана. — 1942. — № 5 — С. 17–23; Шаяхметов Ж.Ш. Работа среди женщин — кровное дело парторганизации / Ж.Ш. Шаяхметов // Большевик Казахстана. — 1944. — № 5 — С. 22–29.
- 6 Карасева Л. Славные дочери нашей Родины / Л. Карасева. — М.: ОГИЗ, 1946. — 56 с.; Араловец, Н.Д. Советская женщина — великая сила советского государства / Н.Д. Араловец. — М.: Профиздат, 1946. — 86 с.; Бартанова А.А. Женщины Советской Бурят-Монголии / А.А. Бартанова. — Улан-Удэ: Бур. кн. изд., 1952. — 119 с.; Абрамова А.А. Охрана трудовых прав женщин в СССР / А.А. Абрамова. — М.: Госюриздат, 1954. — 72 с.
- 7 Казахстанская историография Великой Отечественной войны [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://ikaz.info/kazahstanskaya-istoriografiya-velikoj-otechestvennoj-vojny/>
- 8 Шмелева А.Ф. Советские женщины в Великой Отечественной войне: дис. ... канд. ист. наук / А.Ф. Шмелёва. — М., 1948. — 385 с.; Давлетова Я. Женщины-туркменки в годы Великой Отечественной войны: дис. ... канд. ист. наук / Я. Давлетова. — Ашхабад, 1949. — 207 с.; Зарубина А.Д. Патриотизм женщин Москвы в Великой Отечественной войне: дис. ... канд. ист. наук / А.Д. Зарубина. — М., 1952. — 239 с.; Чекнева С.К. Роль советских женщин в тылу в период Великой Отечественной войны (по матер. Ивановской области): дис. ... канд. ист. наук / С.К. Чекнева. — Л., 1952. — 336 с.; Четина В.И. Женский труд в колхозном производстве в годы Великой Отечественной войны Советского Союза: дис. ... канд. ист. наук / В.И. Четина. — М., 1953. — 178 с.; Ибрагимова З.Ф. Коммунисты Узбекистана — организаторы патриоти-

ческих подвигов женщин республики в период Великой Отечественной войны (1941–1945): дис. ... канд. ист. наук / З.Ф. Ибрагимова. — М., 1953. — 208 с.

9 Абишев Г.А. Работа партии большевиков по воспитанию чувства патриотизма у воинов-казахов в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. / Г.А. Абишев. — Алма-Ата: Казгосиздат, 1950. — 184 с.; Малыбаев О. Дружба, испытанная в боях за Родину/ О. Малыбаев. — Алма-Ата: Казгосиздат, 1955. — 58 с.; Шошенко А.В. Борьба партии большевиков за укрепление тыла в годы Великой Отечественной войны (по материалам Казахской ССР) / А.В. Шошенко. — Алма-Ата: КазГИС, 1952. — 78 с.; Файн Л.Е. Алма-Атинская областная организация КП(б) Казахстана в период Великой Отечественной войны 1941 — 1945 гг.: дис. ... канд.ист.наук / Л.Е. Файн. — Алма-Ата, 1951. — 349 с.; Байдин А.А. КПСС — вдохновитель и организатор трудовых подвигов рабочего класса в годы Великой Отечественной войны Советского Союза: дис. ... канд.ист.наук / А.А. Байдин. — Алма-Ата, 1955. — 340 с.

10 Историография истории СССР (эпоха социализма): учеб. / под ред. И.И. Минца. — М.: Высш. шк., 1982. — 336 с.

11 Антидзе К.Д. Участие женщин Грузинской ССР в Великой Отечественной войне: дис. ... канд. ист. наук / К.Д. Антидзе. — Тбилиси, 1954. — 276 с.; Вовченко Г.Л. Коммунистическая партия — организатор трудовых подвигов советских женщин в промышленности в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.: по материалам партийной организации Татарской АССР: дис. ... канд. ист. наук / Г.Л. Вовченко. — М., 1961. — 320 с.; Животовская Н.П. Трудовые подвиги женщин Киргизии в годы Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 гг.: дис. ... канд. ист. наук / Н.П. Животовская. — Фрунзе, 1963. — 286 с.; Курносова А.М. Коммунистическая партия — организатор трудовых подвигов женщин в промышленности Сибири в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.: дис. ... канд. ист. наук / А.М. Курносова. — М., 1964. — 280 с.

12 Нурбекова Г.Д. Коммунистическая партия — организатор трудовых подвигов женщин в промышленности Казахстана в годы Великой Отечественной войны: дис. ... канд. ист. наук / Г.Д. Нурбекова. — М., 1964.

13 Байгужин К. Партийная организация Казахстана в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. (на материалах Талды-Курганской области): автореф. дис. ... канд. ист. наук // К. Байгужин. — Талды-Курган, 1955. — 178 с.; Козыбаев М.К. Компартия Казахстана в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. / М.К. Козыбаев. — Алма-Ата, 1964. — 364 с.; Абишев Г.А. Под знаменем Родины / Г.А. Абишев. — Алма-Ата, 1958. — 210 с.; Белан П.С. Северный Казахстан в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.: дис. ... канд. ист. наук / П.С. Белан. — Алма-Ата, 1962. — 328 с.; Едыгенов Н.Е. Алма-Ата в годы Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945.: дис. ... канд. ист. наук / Н. Едыгенов. — Алма-Ата, 1964. — 380 с.

14 Бейсенова М.Ж. Что дала советская власть женщине-казашке / М.Ж. Бейсенова. — Алма-Ата, 1957. — 82 с.

С.В. Елеуханова, А.Д. Утебаева

Кеңестік тарихнамада Ұлы Отан соғысы жылдарындағы Қазақстан әйелдері бейнесі (1941–1964 жж.)

Мақала 1941–1945 жж. кезеңін, соғыстағы Қазақстан әйелдерінің рөлін зерттеуде сапалы жаңа тәсілдер кеңестік тарихнаманың жетістіктері мен кемшін тұстары туралы анық пайымдауды талдауға арналған. Кеңестік тарих ғылымында зерттелуші мәселенің үш кезеңі қарастырылды: I — тікелей соғыс кезі; II — соғыстан кейінгі алғашқы онжылдық; III — Коммунистік партияның XX съезінен кейін, өткен жүзжылдықтың 50 жж. ортасынан 60-жж. ортасына дейін. Бұндай кезеңдестіру әрбір кезеңге тән нақты тарихи, саяси және идеологиялық жағдайлармен түсіндіріледі. Авторлар әрбір тарихнамалық кезеңдегі әйелдер тақырыбы бойынша ғылыми білімдердің толықтырылу үдерісін қарастырды. Кеңестік тарихнаманың негізгі сипаттық белгілері мен ерекшеліктері айқындалған, зерттеудің жетістіктері мен шектері, әдістемелік негіздері көрсетілген. Авторлар зерттелуші кезеңде соғыс жылдарында майдан мен тылдағы республика әйелдері туралы арнайы зерттеу жарыққа шықпаған деген қорытындыға келді. Осымен байланысты жинақталған білімдерді ой елегінен өткізу мен жаңа әдіснамалық тәсілдердің негізінде осындай зерттеуді жүргізу қажеттігі туындады.

Кілт сөздер: кеңестік тарихнама, Ұлы Отан соғысы, Қазақстан, әскери күнделікті өмір, соғыстағы әйелдер тақырыбы, әйелдер мәселесі.

С.В. Елеуханова, А.Д. Утебаева

Женщины Казахстана в годы Великой Отечественной войны в советской историографии (1941–1964-е гг.)

Качественно новые подходы к изучению периода 1941–1945 гг., роли казахстанских женщин в войне требуют ясного представления о достижениях и пробелах советской историографии. Рассмотрены три этапа изучаемой проблемы в советской исторической науке: I — непосредственно война; II — первое послевоенное десятилетие; III — после XX съезда Коммунистической партии, с середины 50-х до середины 60-х гг. прошлого столетия. Такая периодизация объясняется конкретно-историческими, политическими и идеологическими условиями, характерными для каждого периода. Авторами

освещен процесс приращения научных знаний по женской проблематике на каждом историографическом этапе. Отмечены основные характерные черты и особенности советской историографии, показаны методологические основы, достижения и границы исследования. Сделан вывод о том, что в изучаемый период специального исследования о женщинах республики в годы войны на фронте и в тылу не появилось. В связи с этим возникла необходимость проводить такие исследования на основе новых методологических подходов и переосмысления накопленных знаний.

Ключевые слова: советская историография, Великая Отечественная война, Казахстан, военная повседневность, женская тема в войне, женская проблематика.

References

- 1 Dergacheva, L.D. (1999). *Istochnikovedcheskie problemy sovetskoi zhurnalistiki voennogo vremeni (1941–1945)* [The Source Study Problems of Soviet Wartime Journalism (1941–1945)]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta – Moscow State University Bulletin*, 2, 3–19 [in Russian].
- 2 Sverdlova, K.T. (1942). *Sovetskaia zhenshchina v Otechestvennoi voine* [Soviet Woman in the Patriotic War]. Moscow: Profizdat [in Russian]; Anisimov N.I. (1941). *Kolhozy rabotaiut po-voennomu* [Collective farms work in a military manner]. Moscow: Profizdat [in Russian]; *Devushki voiny: ocherki o devushkah-heroiniakh Velikoi Otechestvennoi voiny (1944)* [Girls of War: Essays on heroine girls of World War II]. Moscow: Molodaia hvardiia [in Russian].
- 3 Byrbaeva, G.B. (1996). *Zhenshchiny Kazakhstana v hody Velikoi Otechestvennoi voiny* [Women of Kazakhstan during the Great Patriotic War]. *Candidate's thesis*. Alma-Ata [in Russian].
- 4 *Kazakhstan v pervyi khod Velikoi Otechestvennoi voiny protiv nemetsko-fashistskikh zahvatnikov* (1943). [Kazakhstan in the first year of the Great Patriotic War against the German fascist invaders]. Alma-Ata [in Russian]; *Heroi Sovetskogo Soiuz — kazakhstantsy: bibliograficheskii ukazatel* (1945). [Heroes of the Soviet Union, the people of Kazakhstan: bibliography]. Alma-Ata: Kazakhstan [in Russian]; *Pisma s fronta: dokumentalniy sbornik* (1944). [Letters from the front. Documentary collection]. Alma-Ata: KazOHIZ [in Russian].
- 5 Balagurova, L. (1941). *Zhenshchiny Kazakhstana vpolnyaiut svoi dolzh pered Rodinoy* [Women of Kazakhstan perform their duty to their Homeland]. *Bolshevik Kazakhstana — Bolshevik of Kazakhstan*, 5, 17–23 [in Russian]; Brover, I. (1942). *Zhenshchiny v promyshlennosti Kazakhstana* [Women in the industry of Kazakhstan]. *Bolshevik Kazakhstana — Bolshevik of Kazakhstan*, 5, 17–23 [in Russian]; Shayakhmetov, Zh.Sh. (1944). *Rabota sredi zhenshchin — krovnoe delo partorhanizatsii* [Work among women is a vital matter for the party organization]. *Bolshevik Kazakhstana — Bolshevik of Kazakhstan*, 5, 22–29 [in Russian].
- 6 Karaseva, L. (1946). *Slavnye docheri nashei Rodiny* [Glorious daughters of our country]. Moscow: OGIZ [in Russian]; Aralovec, N.D. (1946). *Sovetskaia zhenshchina — velikaia sila sovetskogo gosudarstva* [Soviet woman is the great strength of the Soviet state]. Moscow: Profizdat [in Russian]; Bartanova, A.A. (1952). *Zhenshchiny Sovetskoi Buriat-Monholii* [Women of Soviet Buryat-Mongolia]. Ulan-Ude: Bur. kn. izd. [in Russian]; Abramova, A.A. (1954). *Okhrana trudovykh prav zhenshchin v SSSR* [Protection of labor rights of women in the USSR]. Moscow: Hosiurizdat [in Russian].
- 7 *Kazakhstanskaia istoriografiia Velikoi Otechestvennoi voiny* [Kazakhstan historiography of the Great Patriotic War]. (n.d.). *base.garant.ru*. Retrieved from <https://ikaz.info/kazahstanskaya-istoriografiya-velikoj-otechestvennoj-voiny/>
- 8 Shmeleva, A.F. (1948). *Sovetskie zhenshchiny v Velikoi Otechestvennoi voine* [Soviet Women in the Great Patriotic War]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian]; Davletova, Y.A. (1949). *Zhenshchiny-turkmenki v hody Velikoi Otechestvennoi voiny* [Turkmen women during the Great Patriotic War]. *Candidate's thesis*. Ashkhabat [in Russian]; Zarubina, A.D. (1952). *Patriotizm zhenshchin Moskvy v Velikoi Otechestvennoi voine* [Patriotism of Moscow Women in the Great Patriotic War]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian]; Chekneva, S.K. (1952). *Rol sovetskikh zhenshchin v tylu v period Velikoi Otechestvennoi voiny: po mater. Ivanovskoi oblasti* [The role of Soviet women in the rear during the Great Patriotic War: according to the Ivanovo region materials]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian]; Chetina, V.I. (1953). *Zhenskii trud v kolkhoznom proizvodstve v hody Velikoi Otechestvennoi voiny Sovetskogo Soiuz* [Female labor in collective farm production during the Great Patriotic War of the Soviet Union]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian]; Ibragimova, Z.F. (1953). *Kommunisty Uzbekistana — orhanizatory patrioticheskikh podvihov zhenshchin respubliki v period Velikoi Otechestvennoi voiny (1941–1945)* [The Communists of Uzbekistan. The organizers of the patriotic deeds of women of the republic during the Great Patriotic War (1941–1945)]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- 9 Abishev, G.A. (1950). *Rabota partii bolshevikov po vospitaniuu chuvstva patriotizma u voinov-kazakhov v hody Velikoi Otechestvennoi voiny 1941–1945 hh.* [The work of the Bolshevik Party in fostering a feeling of patriotism among the Kazakh soldiers during the Great Patriotic War of 1941–1945]. Alma-Ata: Kazhosizdat [in Russian]; Malybaev, O. (1955). *Druzhiba, ispytannaia v boiakh za Rodinu* [Friendship, tested in the battles for the Motherland]. Alma-Ata: Kazhosizdat [in Russian]; Shoshenko, A.V. (1952). *Borba partii bolshevikov za ukreplenie tyla v hody Velikoi Otechestvennoi voiny: po materialam Kazakhskoi SSR* [The struggle of the Bolshevik Party for strengthening the rear during the years of the Great Patriotic War (based on the materials of the Kazakh SSR)]. Alma-Ata: KazHIS, [in Russian]; Fain, L.E. (1951). *Alma-Atinskaia oblastnaia orhanizatsiia KP(b) Kazakhstana v period Velikoi Otechestvennoi voiny 1941–1945 hh.* [Alma-Ata regional organization of the CP (b) of Kazakhstan in the period of the Great Patriotic War of 1941–1945]. *Candidate's thesis*. Alma-Ata [in Russian]; Baidin, A.A. (1955). *KPSS — vdokhnovitel i orhanizator trudovykh podvihov rabocheho klassa v hody Velikoi Otechestvennoi voiny Sovetskogo Soiuz* [The CPSU inspirer and organizer of the labor exploits of the working class during the years of the Great Patriotic War of the Soviet Union]. *Candidate's thesis*. Alma-Ata [in Russian].
- 10 Minc, I.I. (Eds.). (1982). *Istoriografiia istorii SSSR (epoha socializma)* [Historiography of the history of the USSR (the era of socialism)]. Moscow: Vysshiaia shkola [in Russian].
- 11 Antidze, K.D. (1954). *Uchastie zhenshchin Hruzinskoi SSR v Velikoi Otechestvennoi voine* [The participation of women of the Georgian SSR in the Great Patriotic War]. *Candidate's thesis*. Tbilisi [in Russian]; Vovchenko, G.L. (1961). *Kommunisticheskaia partiia — orhanizator trudovykh podvihov sovetskikh zhenshchin v promyshlennosti v hody Velikoi Otechestvennoi voiny 1941–1945 hh.: po materialam partiinoi orhanizatsii Tatarskoi ASSR* [The Communist Party is the organizer of the labor exploits of Soviet women in industry during the Great Patriotic War of 1941–1945: according to the materials of the party

organization of the Tatar ASSR]. *Candidate's thesis*. Moscow: [in Russian]; Zhivotovskaya, N.P. (1963). Trudovye podvigi zhenshchin Kirghizii v hody Velikoi Otechestvennoi voiny Sovetskogo Soiuz 1941–1945 hh. [Labor feats of women of Kyrgyzstan in the years of the Soviet Union Great Patriotic War of 1941–1945]. *Candidate's thesis*. Frunze [in Russian]; Kurmosova, A.M. (1964). Kommunisticheskaia partiia — orhizator trudovykh podvihov zhenshchin v promyshlennosti Sibiri v hody Velikoi Otechestvennoi voiny 1941–1945 hh. [The Communist Party is the organizer of the labor exploits of women in the industry of Siberia during the Great Patriotic War of 1941–1945]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

12 Nurbekova, G.D. (1964). Kommunisticheskaia partiia — orhizator trudovykh podvihov zhenshchin v promyshlennosti Kazakhstana v hody Velikoi Otechestvennoi voiny [The Communist Party is the organizer of the labor advances of women in the industry of Kazakhstan during the Great Patriotic War]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

13 Baiguzhin, K. (1955). Partiinaia orhizatsiia Kazakhstana v hody Velikoi Otechestvennoi voiny 1941–1945 hh.: na materialah Taldy-Kurhanskoi oblasti [The Party Organization of Kazakhstan during the Great Patriotic War of 1941–1945: on the materials of the Taldy-Kurgan region]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Taldy-Kurgan [in Russian]; Kozybaev, M.K. (1964). *Kompartii Kazakhstana v period Velikoi Otechestvennoi voiny 1941–1945 hh.* [The Communist Party of Kazakhstan during the Great Patriotic War of 1941–1945]. Alma-Ata [in Russian]; Abishev, G.A. (1958). *Pod znamenem Rodiny* [Under the banner of the Motherland]. Alma-Ata [in Russian]; Belan, P.S. (1962). Severnyi Kazakhstan v hody Velikoi Otechestvennoi voiny 1941 — 1945 hh. [Northern Kazakhstan during the Great Patriotic War of 1941–1945]. *Candidate's thesis*. Alma-Ata [in Russian]; Edygenov, N.E. (1964). Alma-Ata v hody Velikoi Otechestvennoi voiny Sovetskogo Soiuz 1941–1945 [Alma-Ata during the Soviet Union Great Patriotic War of 1941–1945]. *Candidate's thesis*. Alma-Ata [in Russian].

14 Beisenova M. Zh. (1957). *Chto dala sovetskaia vlast zhenshchine-kazashke* [What did the Soviet power give to a Kazakh woman]. Alma-Ata [in Russian].

Г.Т. Жораева

Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан
(E-mail: gulzhamal.zhoraeva@ayu.edu.kz)

Ұлт интеллигенциясының қуғындалу тарихы XX ғасырдың 20-ж. соңы – 30 ж. басы

Мақалада ұлттың тағдырын ойлаған қазақ зиялылары қауымының XX ғасырдың 20-ж. соңы мен 30-ж. басында патша үкіметі тұсындағы орыс үкіметінің отаршылдық саясатына, кеңестік жүйе кезіндегі большевиктік биліктің қыспағына қарсы шығып, қуғын-сүргінге ұшырау тарихы зерттелген. Қазақ азаматтарын қуғындау 30-ж. қатты өршіп, мерзімді баспасөзде кеңестік жүйеге қарсы шығушылардың қатарын жұртшылыққа жариялауға белсене кіріскендігі, тұтқындалып, істі болғандар, мерзімдерін өтеп келгеннен кейін де үкімет тарапынан мұқият бақылауға алынып, олардың үстінен 1937–1938 жж. қайтадан іс қозғалып, ақыры, қуғын-сүргін құрбанына айналғаны мәлім. Қазақстандағы бұл кездердегі қуғындау барысына қазақтың ұлт зиялыларымен қатар, қарапайым жұмысшы да, шаруа да ілініп кетті. Мемлекеттік қауіпсіздік басқармасының анықтамасында бұрынғы алашордашылар мен қазақ ұлтшылдарының революцияға қарсы әрекеттері келтірілген. Халық жауы ретінде айыпталғандарға қателіктерін жариялы түрде мойындауларын талап еткен. Қысым көрсету, қорқыту нәтижесінде көпшілігі өзіне жабылған жала айыпты мойындауға мәжбүр болды. 1937–1938 жж. «халық жауы» ретінде қамауға алынған азаматтардың арасында 30-ж. жаламен сотталып келгендер, ату жазасына кесілгендердің тағдыры қарастырылған.

Кілт сөздер: ұлт интеллигенциясы, патша үкіметі, отаршылдық саясат, большевиктік билік, буржуазиялық-ұлтшылдар, қуғын-сүргін, ұлтшылдық, жікшілдік.

Кіріспе

Патша үкіметі тұсында орыс үкіметінің отаршылдық саясатына да, кеңестік жүйе кезінде де большевиктік биліктің қыспағына қарсы шығып, ұлттың тағдырын ойлаған қазақ зиялылары XX ғасырдың 20-ж. соңы мен 30-ж. басында және 30-ж. соңында қуғын-сүргінге ұшырады. Бұл қуғынға барлық оқыған қазақ азаматтары іліккен екен. Бұған дейін де «ұлтшылдықпен», «жікшілдікпен», «оншылдықпен» айыптаулар жүргізіліп, соның нәтижесінде қазақтың азаматтарын бір-біріне айдап салу кең етек алған еді.

Мақсаты

XX ғасырдың 20-ж. соңы мен 30-ж. басында патша үкіметі тұсындағы орыс үкіметінің отаршылдық саясатына, кеңестік жүйе кезіндегі большевиктік биліктің қыспағына қарсы шығып қуғын-сүргінге ұшыраған алаш зиялыларының тарихын зерттеу.

Зерттелу деңгейі мен әдістері

1929–1930 жж. ұлт интеллигенциясын қуғындау 1929 ж. Қазақ өлкелік комитетінің V пленумынан кейін басталды. Бұл пленумда буржуазиялық-ұлтшылдарға қарсы күрес жүргізу мәселесі айырықша көтерілген болатын [1; 25]. Осы пленумнан кейін қазақ зиялыларының еңбектері, әсіресе Алаш қайраткерлерінің шығармалары ығыстырылып, олардың еңбектерінде «буржуазиялық өмірді көксеу басым» деп тұжырымдалды. Барлық басылымдар жіті тексеріске алынды. Үкімет саясатын сынға алған қазақ қызметкерлерге «ұлтшыл» ретінде айыптар тағылып, бірсыпырасы жұмыстарынан қуылды. Мәселен, 1929 ж. 20 мамырда Ж. Аймауытов Қазақстандағы «ұлтшыл ұйыммен байланысы бар» деген сылтаумен тұтқынға алынып, үстінен іс қозғалынған екен [2; 22].

1929 ж. 11–16 желтоқсан аралығында болған БК(б)П Қазақ өлкелік комитеті мен Өлкелік бақылау комиссиясының біріккен пленумында оңшылдар құлақтардың мүдделерін қорғап, социализм ісіне кедергі келтіріп, кедейлер мен орташаларды үгіттеу арқылы кеңестік жүйеге қарсы қоюға бар күштерін салып отырғандығы, оңшылдардың пайымдауларына қарамастан, партия ішіндегі оңшыл уклонға және келісімпаздарға қарсы батыл күрес жүргізіліп жатқандығы айтылды. Дегенмен, әлі де болса, оңшыл уклон мен келісімпаздықтың орын алуына партия ұялары батыл күрес жүргізбей, керісінше, ауытқушыларды жасырып отырғандығы баса келтірілді. Пленум алдағы уақытта осындай партия қатарына кіріп алып, іріткі салушыларды аз уақыт арасында біржола жоюды міндеттеді [3; 46, 47].

Кенес үкіметі бұл арандату, іріткі салудың басы-қасында, сөзсіз, алашордашылар бар деген тұжырымды ұстанды. Тарихшы М. Қойгелдиевтің жазуынша, кеңестік идеологиялық аппарат Алаш идеясын өшіруге көп күш салды [4; 5].

Жіті бақылау, андудың ақыры 1930 ж. басында Алаш қозғалысының көптеген азаматтарының үстінен іс қозғалды. Ұлт зиялыларынан А. Байтұрсынов, М. Дулатов, Х. Ғаббасов, Ж. Аймауытов, М. Жұмабаев, М. Тынышбаев, Ж. Досмұхамедов, Х. Досмұхамедов, Ж. Ақбаев, Ы. Мұстамбаев, барлығы 44 азамат қуғындалды. Олар тұтқындалып, тергеу жұмыстары жүргізілді. Кейбір азаматтарды бастапқы кезде ату жазасына кесіп, кейіннен он жыл мерзімге ауыстырылды. Тек осы қайраткерлердің арасында Х. Ғаббасов ғана 1930 ж. 4 сәуірінде ОГПУ сот коллегиясының шешімімен Қылмыстық Ережесінің 58-бабының 2-тармағына сәйкес «кеңес территориясында қарулы көтеріліс жасап, үкіметті басып алуды көздеді» деген айыппен ату жазасына кесіліп, бұл үкім 1931 жылғы сәуірінде орындалды [5; 218, 219].

Қазақ азаматтарын қуғындау 30-ж. қатты өрши түсті. Мерзімді баспасөзде кеңестік жүйеге қарсы шығушылардың қатарын жұртшылыққа жариялауға белсене кірісті. 1929–1930 жж. тұтқындалып, істі болғандар, мерзімдерін өтеп келгеннен кейін де үкімет тарапынан мұқият бақылауға алынып, олардың үстінен 1937–1938 жж. қайтадан іс қозғалып, ақыры қуғын-сүргін құрбанына айналды. Қазақстандағы бұл кездердегі қуғындау барысына қазақтың ұлт зиялыларымен қатар, қарапайым жұмысшы да, шаруа да ілініп кетті.

1936 ж. 5 тамызда құпия түрде Қазақ өлкелік комитетінің бюро жиылысы болып, 29 шілдедегі БК(б) П-ның жабық хаты талқыға алынып, соның негізінде барлық облыстық, аудандық, қалалық комитеттерде үкіметке қарсы террористік жұмыс жүргізіп жүрген белсенділерді анықтау жөнінде Қаулы қабылданды [6]. Осы Қаулыдан кейін «халық жауларын» анықтау ісі қарқын алды. 1936 жылғы 1 қарашадағы мәлімет бойынша, 29 шілдеден бергі аралықта партия қатарынан фашистік-троцкистік-зиновьевшілдік бағытты қуаттаушы 43 контрреволюционерлердің әшкереленген [7; 15–17].

БК(б)П Қазақстан өлкелік комитетінің VI пленумында партия қатарына кіріп кеткен троцкист-зиновьевшіл бандиттер, контрреволюцияшыл ұлтшылдар мен ұлт арасына іріткі салып отырған азғын топтардан тазарту жұмысының қарқынды жүріп жатқандығын айтқан С. Нұрпейісов 1936 ж. 1 тамызға дейін партия қатарынан лайықсыз деп 432 коммунист шығарылғандығын, алайда бұлардың 269-ы қайтадан партия қатарына қабылданғандығын, бұндай қателіктерге жол берілуінің себебі, партия идеологиясының дұрыс жүргізілмеуі, үгіт-насихат жұмыстарының ақсауы деп атап өткен [8; 343].

Мемлекеттік қауіпсіздік басқармасының анықтамасында бұрынғы алашордашылар мен қазақ ұлтшылдарының революцияға қарсы әрекеттері белсенді түрде өсіп келе жатқандығы баса келтірілді. Олар Кенес өкіметіне қарсы шығып, Батыс Қытайға кеткен қазақ эмигранттарымен тығыз байланыс орнатып, «Түрік халық партиясын» құру идеясын насихаттап, кеңестік Қазақстанды КСРО-дан бөліп әкетуді көкесп, троцкистшілер-зиновьевшілдермен бірлесіп, солардың айтқанын іліп әкетіп отырғандығы айтылды. Тіпті бұл анықтамада, мәселен, Оңтүстік Қазақстан облысына қарасты Шаян ауданында революцияға қарсы троцкистшілдік топ құрылып, оны троцкист Прудько басқарып, оның құрамында партия мүшелері аудандық қаржыландыру бөлімінің меңгерушісі Нұрыш Әлімбетов, аудандық халық ағарту бөлімінің меңгерушісі Жирен Малтабаров, бұрынғы аудандық газеттің редакторы Әби Құлбаев мүше болған, делінді. Осы анықтамаға сүйенсек, Прудько өзінің әрекеттерін Әлімбетов арқылы жүзеге асыруды ойлаған.

Осындай топ Мирзоян атындағы Қызылша совхозында да құрылғандығы хабарланды. Бұл топты троцкистшілер Нестеров пен Коваленко басқарып, оған бұрынғы бай тұқымынан шыққан Қырғыз Республикасының Жоғарғы Сотының бұрынғы мүшесі, 1931 ж. революцияға қарсы пиғылы үшін істі болған ұлтшыл Сәуірбек Төленов пен бұрынғы комсомол мүшесі, агроном Рахымбай Қазыбаев мүше болғандығын анықтаған. Р. Қазыбаев Нестеровтың ықпалымен комсомол қатарынан шыққан делінді.

Осы анықтамада көрсетілгендей, Қостанай облысының Торғай аудандық атқару комитетінің хатшысы Кәрім Жапанов, Атқару комитетінің қызметкерлері Зейнолла Зарипов пен Зәкір Шұбатбаевтар да троцкистермен байланыста болған. Осы аталған топтағылар социалистік жүйені жамандап, Троцкийдің ұстанымдарына бас шұлғып, қолдау көрсетіп отырғандығын баса келтірді [9; 205–210]. Осы хаттың өзінен-ақ аз уақыттың ішінде 29 шілдедегі троцкистшіл-зиновьевшіл блоктың қызметін әшкерелеу барысының қазақ жерінде қарқынды түрде жүргізілгенін байқау қиын емес.

1936 жж. аяғына дейін жауапты, басшылық қызметтегілердің арасынан 2212 «жат пиғылдылар» әшкереленіпті. Олардың арасында өлкелік, облыстық, қалалық аппараттардан — 177, сауда-шаруашылық саласынан — 317, сот-тергеу аппаратынан — 102, аудандық атқару комитеті мен оның бөлімдерінен — 219, МТС пен совхоз директорлары — 102, колхоз басшысы — 629, ауылкеңес төрағасы — 249 қызметкерлер «халық жауы» ретінде айыпталып, қамауға алынған [10].

Жалпы, халық жауы ретінде айыпталғандарға қателіктерін жариялы түрде мойындауларын талап еткен. Қысым көрсету, қорқыту нәтижесінде көпшілігі өзіне жабылған жала айыпты мойындауға мәжбүр болды. Бұлардың арасында алашшыл ұлт зиялылары да болды. Мәселен, 1930 ж. 4 сәуірде 10 жылға лагерге қара жұмысқа кесілген Мағжан Жұмабаев Е.П. Пешкованың көмегімен 1936 ж. 2 маусымында айдаудан босап үйіне оралған еді [11; 219]. Алайда ұлт зиялыларын қуғындау басталған кезде Мағжанның да үстінен іс қозғалды.

1937 ж. 21 мамырда Мағжан Жұмабаев ҚазақКСР Халық комиссарлар кеңесінің төрағасы Ораз Исаевқа жіберген ашық хатында өзінің кезінде кеңестік жүйеге қарсы шыққандығынан түзету-еңбек мекемесінде болып келгендігін, бұрынғы ұлтшыл-алашордашыл қателіктерінің қайталамайтындығына сендірді [12]. Бұл амалсыздан жазылған хат еді. Алайда бұл хат оны аман алып қалмады. 1937 ж. 30 желтоқсанында ол тұтқындалып, 1938 ж. 11 ақпанында атылды.

1937–1938 жж. «халық жауы» ретінде қамауға алынған азаматтардың арасында 30-жж. жаламен сотталып келгендер болды. Солардың арасында бұрынғы партия мүшесі, Ақсу ауданының хатшысы болған Мақсұт Жылысбаев 1933 ж. 21 қазанында тұтқындалып, ОГПУ үштігінің шешімімен басында 5 жылға, кейіннен 3 жылға Батыс Сібірге, Томск қаласына айдауға жіберіледі. Қазақстанға қайтып оралғаннан кейін 1937 ж. 14 тамызында қайтадан тұтқындалып, ату жазасына кесілген [13; 109].

Қазақтың азаматтарын қуғындау үдерісі 1937 ж. жаз айында үдеген. Бұл әсіресе Қазақстан К(б)П-ның I-съезінің шешімінен кейін жандана түсті. Ленин идеясын қарсы ұлтшылдармен аяусыз күрес жүргізуге шақырған осы съезд ұлт азаматтарын бір-біріне қарсы қойды. Нәтижесінде бірін-бірі қаралаған домалақ арыздардың қатары көбейді. Баспасөз беттеріне жариялаған мақалалардың басымы осы сарында болды.

Сол кездерде «Социалистік Қазақстан», «Казахстанская правда», «Лениншіл жас», «Ауыл коммунисті» және тағы басқа газеттер мен журналдарда жарияланған мақалалар барлық саладағы азаматтардың «халық жауы» деп қуғындалуына себепші болды. Мәселен, «Социалистік Қазақстан» газетіне жарияланған «Қалдықтардың бет пердесі ашылсын» атты домалақ хат өнер саласындағы азаматтарды қаралады. Биші, Қазақстанның халық әртісі Шара Жандарбекова-Жиенқұлованың шыққан тегі бай тұқымынан екендігі келтірілген бұл мақалада: «Колхозшының қызы» болып, ата-тегін жасырып, Жандарбековтың атымен, ұлтшыл-фашист, халық жауы Жүргенов, Тоғжанов, театрдың директоры болып келген Қадырбаевтың қолтықтауларымен Кремльге еніп, ұлы данышпан, халық көсемі Лениннің шәкірті — Сталиннің қолын ұстап, «Еңбек орденін» алған жоқ па? Алды. Шара Алматының алдыңғы қатардағы бай, 1928 ж. конфескеленіп кеткен Байбұлан Жиенқұловтың қызы..., Жандарбеков Құрманбек 15 жыл болыстық управитель болғанның баласы... көпшілік болып Жүргеновтің қалдықтарын бет-ажарына қарамай аластатуымыз керек» делінді [7; 119–121].

Қорытынды

Ұлт зиялыларының, үкімет қызметіндегі қазақ қызметкерлерінің, тіпті қарапайым жұмысшы, шаруалардың арасынан «халық жауын» іздеу ірі науқанға айналды. Мұрағат құжаттарына, тәуелсіздігімізді алғаннан кейін зерттелініп жарық көрген еңбектерге сүйенсек, халықтың басына төнген қара бұлт 1937–1938 жж. сейілмей, керісінше, қоюлана түскен екен. Ұлтына адал қызмет етіп, елдің іргесін көтеріп, саяси, экономикалық, мәдени дамуына бар үлесін қосқан қайраткерлердің басымы қуғын-сүргін құрбанына айналған. Ұлт азаматтарының өткен өмірлерін жіпке тізгендей тексеріп, ілік тапқан үкіметтің «шаш ал десе, бас алатын» қолшоқпарлары партия жиналыстарында, бюроларында, съездерде қанша жауды әшкерелегендіктерін жарыса айтып, үкімет пен партияның тапсырмасын бұлжытпай орындағандарына мәз болды. Ауылдағы қарапайым шаруалардың «жапон тыңшысы» деп қуғындалуы бұл арнайы жоспардың бір тармағы еді.

1938 жылдың 15 қыркүйегінде БК(б)П ОК Саяси бюросының шешімімен «ұлтшылдыққа» қарсы операция тоқтатылды. 1938 ж. 1 тамызынан кейін қамауға алынғандардың ісін жергілікті сот органдары мен Арнайы кеңестер қарап, шешетін болды. Украина, Қазақстан, Қиыр Шығыс өлкелеріндегі облыстарыда арнайы үштіктер құрылды.

Үштіктердің қызметі екі айға ғана созылып, 15 қарашадағы Сталин мен Молотовтың қол қойған Жарлығымен осы үштікке жіберілген істерді қарау тоқтатылды [14; 323, 324]. Бір өкініштісі сол, екі ай ішінде нақактан-нақак тұтқындалғандардың көпшілігі ақ, қарасы анықталмай, «үштіктердің» шешімімен атылып кете баруы.

XX ғасырдың 30 жж. қуғын-сүргінге ұшыраған азаматтардың басымы әлі де болса ашылмай жатыр. Олардың отбасылары да кеңес үкіметі тұсында «халық жауының жанұясы» деген қара дақтан арыла алмай келді. Кейбірінің артында іздеушілері болмаған соң жабулы күйінде қалды.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Бүкілодақтық Коммунистік (большевиктер) партиясы Қазкрайкомының V пленумының қаулылары мен қарарлары. — Алматы, 1929. — 82 б.
- 2 Дүйсенова Н. Алаштың қилы жолдары / Н. Дүйсенова. — Алматы: Асыл кітап, 2009. — 192 б.
- 3 Қазақстан Коммунистік партиясы съездерінің, конференцияларының және пленумдарының қарарлары мен шешімдері (1928–1937). — 2-бас. — Алматы: Қазақстан, 1988. — 2 т. — 412 б.
- 4 Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы / М. Қойгелдиев. — Алматы: Мектеп, 2017. — 656 б.
- 5 Смағұлова С. Алаш деп ғұмыр кешкен / С. Смағұлова // Мир Большого Алтая. — 2017. — № 3. — С. 3–11.
- 6 ҚР ПА. — 141-қ. — 1-т. — 10592-іс. — 430-п.
- 7 Политические репрессии в Казахстане в 1937–1938 гг.: сб. док. / Отв. ред. Л.Д. Дегитаева. — Алматы: Казахстан, 1998. — 336 с.
- 8 Смағұлова С.О. Қазақ мерзімді баспасөзі: шығу тарихы мен деректік маңызы (XX ғ. 20–30-жж.) / С.О. Смағұлова. — Алматы: Елтаным, 2011. — 432 б.
- 9 «Алаш» қозғалысы. Движение «Алаш». Январь 1929 — июль 1938 гг.: сб. док. и материалов: құжаттар мен материалдар жин. Қантар 1929 ж. шілде 1938 ж. / Құраст. Е.М. Грибанов, Н.Р. Жағыпаров. — Т. 3. — Кн. 2. — Алматы: Елшежіре (Алаш мұрасы), 2007. — 344 с.
- 10 ҚР ПА. — 141-қ. — 1-т. — 11459-іс. — 39, 40-п.
- 11 Жангуттин Б.О. Магжан Жумабаев «Мой казак, ненастья час настал». Страницы биографии / Б.О. Жангуттин. — Алматы, 2016. — 220 с.
- 12 ҚР ОМА. — 5-қ. — 21 с-т. — 200-іс. — 19–21-п.
- 13 Красный террор: Политическая история Казахстана: сб. докум. матер. полит. репрессий 20–50-х гг. XX века / Сост. М.К. Койгелдиев, В.И. Популях, Ш.Б. Глеубаев. — Алматы: ТОО «Типография оперативной печати», 2008. — 307 с.
- 14 Хаустов В.Н. Сталин, НКВД и репрессии 1936–1938 гг. / В. Хаустов, Л. Самуэльсон. — М.: РОССПЭН; Фонд Первого Президента России Б.Н. Ельцина, 2010. — 430 с.

Г.Т. Жораева

История репрессий казахской интеллигенции (конец 20-х – начало 30-х гг. XX века)

В статье рассмотрена история репрессий казахской интеллигенции в конце 20-х – начале 30-х гг. XX века, боровшейся за судьбу своего народа против колониальной политики, начавшейся в период царизма и получившей свое продолжение в эпоху Советской власти. Репрессии в отношении национальной интеллигенции 1929–1930 гг. начались в 1929 г. после V Пленума Казахского краевого комитета. В течение этого периода многие интеллигенты были арестованы, сосланы, а после возвращения из ссылки попали под строгий контроль, более того, в период 1937–1938 гг. против них были опять возбуждены дела и многие из них были расстреляны, став жертвой непрекращающихся политических репрессий. Преследование этих людей в Казахстане, наряду с казахской интеллигенцией, сопровождалось обычными рабочими и крестьянами. В определении Комитета государственной безопасности были приведены антиреволюционные действия бывших союзников Алаш-Орды и казахских националистов. Обвиняемым «врагам народа» потребовали публично признать свои ошибки. Большинство из них были вынуждены признать обвинительный приговор в результате давления и запугивания. Среди тех граждан, которые были арестованы в качестве «врагов народа» в 1937–1938 гг., были рассмотрены судьбы обвиняемых в 30-х гг., и лица, приговоренные к смертной казни.

Ключевые слова: национальная интеллигенция, царское правительство, колониальная политика, большевистская власть, буржуазные националисты, репрессии, национализм, групповщина.

G.T. Zhorayeva

The history of the repressions of the Kazakh intelligentsia (the late 20's – early 30's of the 20th century)

In the article the history of the repressions of the Kazakh intelligentsia in the late 20s – early 30s of the twentieth century is considered, fighting for the fate of their people against the colonial policy that began during the tsarist period and received its continuation in the era of Soviet power. Repressions against the national intelligentsia of 1929–1930 began in 1929 after the V Plenum of the Kazakh Regional Committee. During this period, many intellectuals were arrested, exiled, and after returning from exile they came under strict control, moreover, in the period 1937–1938 they were again prosecuted and many of them were shot, falling victim to incessant political repressions. The persecution of these people in Kazakhstan, along with the Kazakh intelligentsia, was accompanied by ordinary workers and peasants. The anti-revolutionary actions of the former allies of Alash-Orda and the Kazakh nationalists were brought to the office of the State Security Committee. The accused «enemies of the people» demanded to publicly admit their mistakes. Most of them were forced to admit a conviction as a result of pressure and intimidation. Among those citizens who were arrested as «enemies of the people» in 1937–1938, the fate of those accused in the 1930s and those sentenced to the death penalty were considered.

Keywords: national intelligentsia, royal government, colonial policy, Bolshevik power, bourgeois-nationalists, repressions, nationalism, separatism.

References

- 1 Bukilodactyc Kommunistik (bolshevikter) partuasy Kazkraikomynyn V Plenumynyn kaulilary men kararlary (1929). [All-union Communist Party of Bolsheviks. Resolutions of the V Plenum of Kazkraykom]. Almaty [in Kazakh].
- 2 Duisenov, N. (2009). *Alashynkily zholdary [Tough ways of Alash]*. Almaty: Asyl kitap [in Kazakh].
- 3 Kazakstan Kommynistik partuasy sezderinin, konferentsualarynyn jane plenumdarynyn kararlary men sheshimderi (1928–1937) (1988). [Resolutions and decisions of congresses, conferences and plenums of the Communist Party of Kazakhstan (1928–1937)]. (2d ed.). Almaty: Kazakhstan [in Kazakh].
- 4 Koigeldiev, M. (2017). *Alash kozhalysy [Revolution of Alash party]*. Almaty: Mektep [in Kazakh].
- 5 Smagulova, S. (2017). Alash dep humyr keshken [He lived for Alash]. *Mir Bolshoho Altaia – The World of Great Altay*, No. 3, 3–11 [in Kazakh].
- 6 KR PA [Archives of the President of the Republic of Kazakhstan]. 141-k., 1-t., 10592-is. 430 [in Kazakh].
- 7 Degitaeva, L.D. (1998). *Politicheskie repressii v Kazakhstane v 1937–1938 hh.: sbornik dokumentov [Political repressions in Kazakhstan in 1937–1938: collection of documents]*. Almaty: Kazakhstan [in Russian].
- 8 Smagulova, S.O. (2011). *Kazak merzimdi baspasozhi: shygu tarihy men derektik manyzy (XX g. 20–30 jj.). [Kazakh periodical press: history of origin and historical significance (20–30th centuries)]*. Almaty: Eltanym [in Kazakh].
- 9 Alash kozhalysy Yanvar 1929 — iiul 1938 hh. Sbornik dokumentov i materialov: Kuzhattar men materialdar zhinahy Kantar 1929-shilde 1938 . (2007). [Revolution of Alash party Collection of articles and materials: January 1929-July 1938]. Almaty: Elshezhire (Alash murasy). (Vol. 3. Kn. 2) [in Kazakh].
- 10 KR PA [Archives of the President of the Republic of Kazakhstan]. 141-k., 1-t., 11459-is. 39, 40-p. [in Kazakh].
- 11 Janguttin, B.O. (2016). *Mahzhan Zhumabaev «Moi kazak nenastia chas nastal». Stranitsy biohrafii [My Kazakh, bad weather hour has come; pages of biography]*. Almaty [in Russian].
- 12 KR OMA [Central state archives of the Republic of Kazakhstan]. 5-k., 21 s-t., 200-is. 19–21 [in Kazakh].
- 13 Koigeldiev, M.K., Populiah, V.I., & Tleubaev, Sh.B. (2008). *Krasnyi terror: Politicheskaiia istoria Kazahstana: sbornik dokumentalnykh materialov politicheskikh repressii 20–50 hodov XX veka [Red Terror: Political History of Kazakhstan (Collection of Documentary Materials of Political Repressions of the 20–50s of the 20th Century)]*. Almaty: TOO «Tipohrafiia operativnoi pechati» [in Russian].
- 14 Haustov, V.N., & Samuelson, L. (2010). *Stalin, NKVD i repressii 1936–1938 hh. [Stalin, PMIA and repressions in 1936–1938]*. Moscow: ROSSPEN; Fond Pervoho Prezidenta Rosii B.N. Eltsina [in Russian].

B.E. Zhumabayev¹, R.R. Bayazitova²¹Research Center «Sacral Kazakhstan» at the National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Ministry of Culture and Sports of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Kazakhstan;²M. Akmullah Bashkir State Pedagogical University, Ufa, Bashkiria
(E-mail: Zhumabaevbatyrkhan@gmail.com)

Sacralization of the Kazakhs' consciousness

In the Kazakh people the concept of «sacred» has a wide range of meanings. For our people, everything connected with nature, toponymy, tradition and with oral folk art has a sacred meaning. Due to the natural abundance in the territory of the whole Kazakhstan, each resident, in spite of the geographical location, calls his region «Zheryk», that is «promised land» giving life. The presence of all the conditions for full-fledged multifaceted human activity became the basis for the formation of the idea of the holiness of the earth. Today, «Nationwide sacred objects of Kazakhstan» are understood to be especially revered monuments of the natural landscape and cultural heritage, secular and religious architecture, mausoleums and places associated with historical and political events that have lasting value in the memory of the people of Kazakhstan. Objects that are important in the historical and cultural heritage and in the socio-political life of Kazakhstan, act as a symbol of national unity and rebirth. This article gives a historical concept of sacralization of consciousness and closely links it with the national identity of the Kazakhs.

Keywords: sacralization, mythology, religion, tradition, prohibition, culture, national identity.

When we talk about sacred objects, first of all, you need to reveal the content of the concept of «sacred», what it means. As a rule, the sacral is understood as «holy», «sacred». Not only religious buildings, such as mosques and mausoleums, but also many natural objects, such as mountains, hills, lakes, have sacral significance. In determining any object to the «sacral», scientists also take into account the opinion of the people about the sacredness of this place.

The surrounding nature played an important role in the livelihood of the peoples of Eurasia at all stages of their development. But it played an important role in the Kazakh people. The occupation of cattle breeding and farming depended on natural and climatic factors, which in the popular conscience gave rise to new superstitions. The management of the cattle-breeding and agricultural economy depended on natural and climatic factors and contributed to the generation of new superstitions in the national consciousness. Perhaps it's gave rise to an abundance of different ideas, beliefs associated with nature. Even today, after a thousand years, we meet toponyms associated with sacred space. For example: «Aulie-agash» — the sacred tree, «Aulie-kudyk» — the sacred well, or the old name of the city of Taraz «Aulie-ata» — the sacred father.

The sacred space of the Kazakhs is so broad that even the words «happiness» and «death» sometimes have a sacred character. For example, the Kazakhs by the word «happiness» understand the physical health of a person and his close relatives, large families, economic and social well-being. The phrase «Baktyty, baiquatty bolayyk» — literally translates as «we will be happy, rich and healthy». The Kazakh people believe that all these components of happiness are rarely destined to have in full. One finds happiness in wealth, the others — in health.

Also, in the prohibition or in the taboo, the Kazakh people have opposite categories of words that have sacred meaning, for example, «kesiri tiedi» or «kiesi tiedi», «kyrsyk shalady». What literally translates as comprehending the misfortune or not joining him in life, meaning fatal trouble.

In Kazakh everyday traditions there is always a cult of something, the cult of Water, the cult of Fire or the cult of Earth. Originally, there was a steady idea of the correlation of happiness and wealth with respect for honoring and offering sacrifices to fire. Relics of ancient beliefs are still present in some Kazakh customs. Ch. Valikhanov writes: «Kyrgyz people add a special power «kie» to some elements, for example, some animals, birds and various objects, useful in their nomadic life, and give them a certain kind of honor, believing that the execution of these ceremonies of honor will affirm their wealth and the happiness of «kyt», and not fulfillment — poverty or some evil. Objects that have such a power «kie» are called Kieli (sacred), and their punitive force is kesr or kesir (harm)» [1].

In the ethnographic works of Ch. Valikhanov you can also find examples related to color. Indeed, in Kazakh language, when using words denoting color, a different, second meaning is often inserted. For example, the word «Kara» — black color — can be translated as big, significant. For example: Karakipshak

Koblandy — Koblandy from the family of numerous Kipchaks, not from the Black Kipchaks, Karabai — Big rich man, not Black man, Karagash — big tree, Karasu — big water, Karaotkel — big ford. The word «Kok» — blue or green — is sometimes translated as sky, heavenly. For example, the Kazakhs do not talk about a white horse — Ak at-white horse and say Kok at — heavenly horse, but never translate this expression as a blue horse (and in the Chinese calendar there is a year of a blue horse, by the way, this proves once again that the Chinese borrowed the calendar from the Turks and misunderstood the meaning of the word Kok at). The word «Konyr» — brown — also has a second meaning — good, sacred. There are many names — Konyrkhan, Konyrbike, Baykonyr, Konyr aulie, Konyrkum, the etymology of which can often be explained without applying the translation brown, but using the word sacred. In the same way, you can translate the word «Ak» — white. «Ak» is translated as pure, immaculate, etc. For example, the names Akmaral, Akerke, Aksu are translated as pure, immaculate [2].

Probably all over the world not to find a single subject and object that would not have a name. Obviously, the role of place names is great for the development of human society. It would be impossible to perceive even the most insignificant information without toponyms without referring to ancient history. Consider the names of geographical objects that appeared before the eyes of the current generation: Temirtau (Iron Mountain), Zhezkazgan (Copper layer), Yntymak (Unity, consent), Zhenis (Victory) and others. Hence the conclusion therefore every historical period leaves its mark on the earth in the form of toponyms. For our ancestors who managed to use as a source of life a vast steppe, who lived in unity and harmony with nature, who managed to organically adapt themselves to the change of seasons, the importance of geographic names was especially important. The Kazakh people, by virtue of the dependence of their existence on the earth, thoroughly understood its essence and features. Our ancestors believed in the sky, the Earth was accepted as Mother (Jer-ana), because all their life, its meaning, joys and miseries of existence were connected with the earth. For example, it is surprising that a deep meaning, a meaningful geographical memory, a subtle poetic sense in the legends of Asan-kaygy, who was searching for earthly paradise (Zheryyk) for his people. Here you can consider the name of geographical objects as historical factors of folk art. The popular basis of the names is not only the attitude of the people to the environment and the concept of it, but it is also an echo of various historical events related to the life of an individual, family, tribe, people. In geographical names, the ability to discern the so-called «sacred consciousness», as well as the unique beauty of nature, is clearly expressed [3].

Although for many centuries the way of life of the Kazakh people was nomadic, its spiritual essence was stable, differed by surprising constancy, certainty. This is largely due to the sacralization of the consciousness of the people. Also, the cultural and spiritual stability of the Kazakh people is connected with the surrounding ecosystem, where, again, sacral thought lies in the core. This statement is not difficult to substantiate with concrete facts, evidence, empirical examples. Such a justification is necessary not only in order to render the accuracy of the above statement, but also because it provides an opportunity to develop the idea expressed by us with concrete examples.

When we talk about the Kazakh people we immediately pay attention to the culture and customs of the Kazakhs. Here we would like to especially emphasize that the customs they have maintained since ancient times, the skills acquired in the creation of spiritual, sacred and material values, the traditional established norms of being, all this is the main indicator of the long life of our people. The acquired life experience of a people forms its consciousness of the knowledge of the world, as well as sacralization of consciousness. The historical path traveled by the people is not only milestones of the overcome route, but a storehouse of experience gained by many generations and transmitted by the relay of time. Without having mastered the achievements of the past, it is not worth thinking about linking the present with the future. The community of each nation with its ancestors is transmitted not only through blood kinship, but also through the life experience acquired by past generations.

The old is replaced by the new, and the new serves its time — it is an eternal uninterrupted process. Each socio-historical community of people has its own traditions, reflecting the public consciousness. Any evidence of culture: mythology, aesthetics, ecology, philosophy, pedigree, prohibitions (taboos), nature management, philology — all these aspects are closely related to the sacral concept and are organically dependent on the traditions of the Kazakh people. Sacralization of human consciousness appears from the first steps of his earthly existence. In the process of human life, in communication with people through which he becomes a person, and this is facilitated by natural and historical conditions, the stability of traditions, the succession of culture. Learning the experience that gained many generations of our ancestors who have mastered the land on which they lived, comprehending the experience of being on it. All this knowledge was

transferred from father to son, from generation to generation, from century to century, turning into a whole complex of successive socio-historical traditional practice, without which no progress would be possible. If this connecting thread of social experience were interrupted, then each person in his difficult life existence would strive to repeat what was already mastered by the ancestors. Each individual by nature harbors the collective experience of countless generations of ancestors, has, as it was, in the bud, the whole process of practical possibilities left to him as a genetic inheritance, has an integral system of unconditioned reflexes. Each person sees an invaluable example of the historical experience of their ancestors. Only having mastered this cultural and historical layer, a person achieves a truly moral perfection. And it allows him to stand in difficult life situations, go against the wind and not to stop on the way [4].

Although the life of the Kazakh people was nomadic, but their spiritual existence and spirituality were not somehow believed. Nomads loved their native land, rivers, lakes, mountains, cliffs, forests and groves, no less than sedentary peoples. Perhaps this is why our ancestors did not spare their lives and blood for the protection of their native land. Therefore, they sang it in their songs and melodies, gave their places the most poetic names, left monuments in their own land, conquering with their beauty and grandeur. The spiritual world of the nomads was constant, sedentary, although life forced to be in constant movement. To understand the sacred (sacral) meaning of these great traditions and to live in accordance with the laws of these traditions, it is important, first of all, for the living generation, that is, for us.

The organic connection of the ethnos and the ecosystem, production activities, manifestations of human qualities, customs and manners, biopsychological traits and properties indicate that the nomadic life of the steppe people with strong roots is inextricably linked with the surrounding nature. Our ancestors considered the peculiarities of the seasons and made their permanent migrations, respectively, with climatic cycles. Material production and the nomadic life of the Kazakhs were not discontinuously merged into a single whole, into a single economic structure and constituted a common socio-economic and socio-cultural system. Complete dependence and absolute correlation of the nomadic life of the Kazakhs with nature and natural conditions is more advantage than some kind of impairment. This is, above all, the key to life in these climatic zones [5].

Our ancestors treated the environment carefully and with love. They were convinced on their own centuries — old experience — the deeper their knowledge of the ecosystem will be, the easier and better life will become. Therefore, they sacralized the weight of the spectrum of natural phenomena and they explained their appearance with something other worldly or the act of God. Therefore, they were imbued with the consciousness that it is necessary to adapt to nature, to live in accordance with its requirements and procedures. This was the basic morality of the nomadic society, the moral and ethical norms of which must be faithfully followed. That is why everything around the Kazakh, and the mountains, and the valleys, and the rivers, lakes, and groves, forests, and stars in the sky, not to mention the sun and the moon — everything was personified, animated, perceived as living images of a huge motley and life-giving world and the universe. Countless expressions in the Kazakh language testify to this perception of the world. For example: in astronomy, the Kazakhs always closely watched the changes in the sky, not having a special observatory, the Kazakhs celebrated the birth of the moon — a crescent, the ripening of the month — the full moon. Between the birth of the month and the full moon, the time when the moon is at a loss and its «death» takes 28 days, this is four weeks, another two days pass before the birth of the new moon, the Kazakhs call these days «Oliara», that is, intestine death. This once again shows how the Kazakhs lived in harmony with nature, and treated nature as a personified personage who has his own soul. Constantly living in the lap of nature, depending on its character, whims, favors and manifestations of anger, the nomads improved their knowledge, deepened their experience with it [6].

Remarkably, the attitude of the Kazakhs to nature and to all living creatures had a sacred meaning, and sounded like a message to their generation. For example, they gave «bata», that is, blessings, to the birth of the month. Wishing well-being to the whole living world for these two weeks of time.

For nomadic life on the expanses of Eurasia, in order to establish strict order in this nomadic life, so that it becomes a factor of stable human existence, it is necessary first of all to assimilate the concepts of time and space. Without mastering these categories, human life in the nomadic steppe will not be uncontrollable; you will not find any beginning or end in it. To know the benefits and dangers of the space that you chose as your habitat, to relate the phenomena occurring in this space with the time to which they are confined — this meant for the nomads of Eurasia a measured, quite tolerable and sometimes very good life [7].

Perhaps that is why the nomadic Kazakhs did not separate time from space, but, on the contrary, established the interrelation of these categories. Indeed, in the Kazakh people there is a space-time connection,

where one can clearly trace the natural phenomena that have been fixed by the national consciousness. Nomadic Kazakhs found the necessary conditions and means for existence in the environment where they lived and created the conditions for improving their life. In other words, between human society and nature, time established interactive communication. Wherein, the nomad obeyed nature, adapting to it, and nature itself never obeyed human society.

In the process of strengthening simple and very close relations between human society and nature, in the process of transforming these ties into a strong and integral structural unity, prohibitions, that is, taboos, play a special role. This can be seen in the example of the Kazakh nomads, whose world is most organic connected with the ecosystem. Our ancestors to adapt to the harsh conditions of the arid steppes of Eurasia and find a common language with its nature, needed will, aspiration, and a clear awareness and understanding of their position. Not only society but also each member of society had to protect the ecosystem and to have the desire to properly preserve it. This circumstance ultimately became the cause of the emergence of various types of prohibitions relating to different areas of society. These bans formed the sacralization of the consciousness of an ordinary nomad. From the point of view of nomads, in particular, among the nomads of the Kazakhs, the prohibitions accompanying their life activities, compared with the prohibitions arising from mythological or religious ideas, are dictated by reality, desire and desire to strengthen their life situation. Being in harmony with nature for dozens of centuries and on the basis of this agreement, our ancestors established their customs and traditions well, where the mythological illusion is and where the socio-economic reality is. The life of a Kazakh nomad demanded from him not blind faith and fear, but a strong rational relationship with nature. Almost all taboo bans, whether it is connected with an ecosystem, way of life, customs and traditions, the older generation and others are closely related to sacralization of the knowledge of the Kazakhs. Some bans seem to be in contact with mythological and religious beliefs, but in reality they have rejected the desire to establish reasonable relationships between people, within society, in a harmonious biocenosis. In this regard, for the Kazakh nomad, taboos in the broad sense are a means of helping to streamline life. They were formed in proverbs and sayings and used artistic form in oral works. For example: «do not spit in the well from which you drink water», or «do not throw dirt into the crowd». Such bans not only brought up the character and morality of a simple nomad, but also shaped his system of community toward society and the outside world [8].

In connection with the foregoing, many taboos for the modern Kazakh have not become alien, but, on the contrary, have become increasingly sacral and become a kind of common factor in the self-preservation of national identity.

Today, thanks to Elbasy N.A. Nazarbayev's article «Looking to the Future: Modernizing the Public Consciousness», every citizens of Kazakhstan understand the special project «Sacral Geography of Kazakhstan» and emphasizes the importance of strengthening the spiritual shrines of Kazakhstan in the mind of the people. The cultural and geographical belt of the shrines of Kazakhstan is one of the elements of national identity, and this allows us to ensure the integrity of our historical consciousness and, in general, to form a national consciousness. Unfortunately, we still have so many faults in society according to values, language, culture and political events. These symbols must carry unity. This is not limited to the time of the implementation of the program «Sacral Geography of Kazakhstan». It must be permanent.

References

- 1 Валиханов Ч.Ч. Избранные произведения / Ч.Ч. Валиханов. — Алма-Ата: Казгослитиздат, 1958. — 643 с.
- 2 Сейдимбек А. Мир казахов / А. Сейдимбек. — Астана: Рауан, 2011. — 575 с.
- 3 Сарыарка — сакральное место в сознании казахов [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://kokshetau.asia/interesnoe-mobile/>
- 4 Тохтабаева Ш.Ж. Этикет казахов / Ш.Ж. Тохтабаева. — Алматы: Pressi, 2017. — 400 с.
- 5 Сураганова З.К. Обмен дарами в казахской традиционной культуре / З.К. Сураганова. — Астана, 2009. — 192 с.
- 6 Джанибеков У. Эхо — по следам легенды о золотой домбре / У. Джанибеков. — Алма-Ата: Өнер, 1991. — 301 с.
- 7 Төлеубаев Ә.Т. Қазақ халқы этнографиясының мәселелері / Ә.Т. Төлеубаев. — Алматы: Service Press, 2015. — 300 б.
- 8 Сейдимбек А. Шығармалары: [Алты т.]. — Т. 2. Қазақ әлемі. Этномадени пайымдау / А. Сейдимбек. — Астана: Фолиант, 2010. — 816 б.

Б.Е. Жұмабаев, Р.Р. Баязитова

Қазақ санасының сакрализациясы

Қазақ ұғымында «кие», «әулие» деген сөздер көп кездеседі. Олар жер-су атауларына, өсімдіктер мен жануарларға да қолданылады. Біздің ата-бабаларымыз оншақты ғасыр бұрын бізге мирас қылып айтып кеткен өсиеттерінде, ертегілері мен аңыз-эпсаналардан оқып біліп, кездестіруге болады. Қашаннан қазақ халқының бай тарихы мен мәдениеті олардың өркениетінің биікте екенін көрсетеді. Арнайы заманауи білімсіз біздің бабаларымыз табиғатты толықтай зерттеп қана қоймай, оған бейімделіп өмір сүрген. Мақала қазақ халқында «қасиеттену» ұғымы жайлы, тарихи шолу жасап, оның түстермен байланысы және ырым-тыйымға деген көзқарастық ұғымдарын түсіндіруді қолға алып отыр. Бүгінде киелі, қасиетті ұғымға келесі түсінік беріледі: «Қазақстанның қасиетті орындары мен кешендері» ретінде ерекше қастерленетін табиғи, мәдени мұраның, зайырлы және діни сәулеттің айрықша қастерлі ескерткіштері, кесенелер, сондай-ақ Қазақстан халқының жадында өшпес із қалдырған тарихи және саяси оқиғалармен байланысты орындар ұғынылады.

Кілт сөздер: сакрализация, мифология, дін, дәстүр, тыйым, мәдениет, ұлттық бірегейлік.

Б.Е. Жұмабаев, Р.Р. Баязитова

Сакрализация сознания у казахов

У казахского народа понятие «сакральное» имеет широкий спектр значений, для нашего народа все, что связано с природой, топонимией, традицией и с устным народным творчеством, имеет сакральное значение. Каждый житель, несмотря на географическую локацию, называет свой регион «Жерұйық», то есть «Земля обетованная», дарующая жизнь. Наличие всех условий для жизнеобеспечения, полноценной многогранной деятельности человека стали основанием для формирования мысли о святости земли. Сегодня под «общенациональными сакральными объектами и комплексами Казахстана» понимаются особо почитаемые памятники природного ландшафта и культурного наследия, светской и культовой архитектуры, мавзолеи, а также места, связанные с историческими и политическими событиями, имеющими непреходящую ценность в памяти народа Казахстана. Объекты, которые имеют важность в историко-культурном наследии и в социально-политической жизни Казахстана, выступают в качестве символа национального единства и возрождения. Данная статья дает историческое понятие сакрализации сознания и тесно связывает его с национальной идентичностью казахов.

Ключевые слова: сакрализация, мифология, религия, традиция, запрет, культура, национальная идентичность.

References

- 1 Valikhanov, Ch.Ch. (1958). *Izbrannye proizvedeniia [Selected Works]*. Alma-Ata: Kazhoslislizdat [in Russian].
- 2 Seidimbek, A. (2011). *Mir kazakhov [Kazakh world]*. Astana: Rauan [in Russian].
- 3 Saryarka — sakralnoe mesto v soznanii kazakhov [Saryarka — a sacred place in the minds of the Kazakhs]. *kokshetau.asia*. Retrieved from <http://kokshetau.asia/interesnoe-mobile/> [in Russian].
- 4 Tohtabaeva, Sh.Zh. (2017). *Etiket kazakhov [Kazakh etiquette]*. Almaty: Pressi [in Russian].
- 5 Suraganova, Z.K. (2009). *Obmen darami v kazakhskoi traditsionnoi kulture [Exchange of gifts in the Kazakh traditional culture]*. Astana [in Russian].
- 6 Dzhaniybekov, U. (1991). *Ekho — po sledam lehendy o zolotoi dombre [Echo — in the footsteps of the legend of the golden dombra]*. Alma-Ata: Oner [in Russian].
- 7 Toleubaev, A.T. (2015). *Kazak halky etnografyasynyn maseleleri [Problems of Kazakh ethnography]*. Almaty: Service Press [in Kazakh].
- 8 Seidimbek, A. (2010). *Kazak alemi. Etnomadani paiymdau [The Kazakh world. Ethno-cultural interpretation]*. Astana: Foliant [in Kazakh].

S.S. Kassimova

*Karaganda State Technical University, Kazakhstan
(E-mail: saule.saken2010.kasimova@mail.ru)***Saken Seifullin — the organizer of national education in Kazakhstan**

In the article a comprehensive analysis of S. Seifullin's public educational activities, which contributed to the development of national education in Kazakhstan is presented. On the basis of new data of archival funds, the state of education of S. Seifullin during the rule of the Government of Kazakhstan in 1922–1924 was relatively widespread. In April 1924, the regional organization «Eradicate Illiteracy» was organized. The republican newspaper «Sovetskaya step» has published the message to the society «Literate, teach one illiterate!». The Society has been very active in all the provinces and counties of Kazakhstan and has done a great job in educating adults and children of school age. The authors classify the academic achievements of this period as follows: at first, the number of Kazakh schools has increased, and the communal schools adapted to the life of the Kazakhs have justified themselves, and the elimination of illiteracy is growing; secondly, a new breakthrough was made to improve the material conditions of schools; thirdly, textbooks for Kazakh schools were published; physics and hygiene textbooks were first published in the Kazakh language; fourthly, a vocational education system has been established as the basis of educational institutions that train teachers; fifthly, in the years of higher education, S. Seifullin made a great contribution to the training of teachers. Graduates of the educational institutions have been promoted to prominent scientists and statesmen of the republic, contributing to the development of culture and science, education in the country. In addition, the authors analyzed education articles published by S. Seifullin in the pages of newspapers, where the results of the realization of the ideas proved by the work of the Kazakh government.

Keywords: education, «Eradicate Illiteracy», Government, commune schools, National Commissariat for Education.

Saken Seifullin was appointed as the Deputy People's Commissar of Education of the Kazakh ASSR on June 13, 1922 [1; 82]. Along with educational issues, the first teacher of the People's Commissar of Education, scholar Ahmet Baitursynov made a great contribution to the development of Kazakh schools. Later, S. Seifullin, J. Aimauytov, K. Tokhtabayev and others worked in the commissariat headed by Aspandiar Kendzhin. In the period from October 1921 to June 1922, Deputy Commissar of Education Ahmet Baitursynov was transferred to the post of Chairman of the Commission on Scientific and Literary Activities of the Commission, and Saken Seifullin was appointed as the successor.

In the face of the famine of 1921–1922, the Department of Education was tasked with attracting street children to school. Therefore, S. Seifullin proposed to repair the former real school building and transfer it to the Faculty of Labor [2; 14]. The organization of teenage communities in the provinces was considered effective. The Commune pays special attention to the protection of child labor.

During the time of the government of Kazakhstan, Saken Seifullin helped to create a special kind of education. First, if his profession is a teacher, educational, in the second it was clear that the Kazakh people without education can not be included in the number of talented, cultural countries. He also explained the advantages of education and informed the people about the changes in education through the newspaper «Enbekshy Kazakh», in which he was the editor. In his 1922 essay, «The Great Task» he wrote: «The Kazakh people must first learn, learn, learn! An insight will come through the teachings. If he begins to see clearly, he will see everything without a veil. Without education, the future of Kazakhstan's people will be in darkness. Now, over the next twenty years, the Kazakh people need to join the educated countries» [3; 158]. While studying the archived data, we saw the actual results of Seifullin's thought.

Let's take a look at the results of the 1922–23 academic year: in the Kazakh ASSR for the whole 1922–23 school year, 113580 children were enrolled, including all schools and orphanages. The number of schools increased from 1546 to 2001. Among them 1411 Russian schools have 82582 children, 590 Kazakh schools have 22590 children [4; 9]. Given that this is 23 % of all school-aged children, it is clear that the situation has not improved. By contrast, the number of Russian schools is much higher than the Kazakh schools. The reason for this can be explained by the fact that in settlements where Russians dominate, the population is united by the necessity to open a school and equip it with its own funds. In the early years of the Soviet era, when Kazakh schools were opened, all school textbooks and teaching aids were available in Russian, which means that Russian schools have access to material, educational and methodical equipment.

In the Kazakh ASSR, the eradication of illiteracy began in 1920, but the real pace — of the 1923–24 years. The level of literacy among Kazakhs was very low. The Government of the Republic, headed by Seifullin, made efforts to solve the problem, taking into account the difficult situation in the budget. In April 1924, with the head of the Government, the regional «Eradicate Illiteracy» was organized. The Society has been actively supported by workers. The republican newspaper «Sovetskaya step» has published the message of the society «Literate, teach one literate!» [5; 4]. It has been said that every literate person is responsible for training at least one person and helping his literacy. According to the Commission on Counter-Illness, the cost of training for one person is 4 soms. If he can not teach it, he will pay for the contribution and make a contribution to the noble cause. The Society «Eradicate Illiteracy» has made a great contribution to the development of adult and school-aged children's literacy in all provinces and counties of Kazakhstan.

In 1923–24, there were 611 seasonal eradication centers, 155 of which were located in Kazakh villages. This year, 16000 people were enrolled, 82 % of them — in rural areas. There are 1194 seasonal literacy points for 20 people each. Opening of communal schools in the provinces was considered effective in eliminating illiteracy. For example, Communal schools for 65 people worked in the Zhymptyy district of Uralsk province, in Tal — for 70 people, in the Novokazan district of Bokey province — for 50 people, in Aktobe — for 60 people, in Turgay — for 100 people, in Atbasar district — for 100 people, in Fort Uritsk village of Adai district — for 60 people, in the second Burte village of Orenburg province for — 80 people, in Semiozer village of Kostanay province for — 100 people, in Burabai for — 100 [6; 14]. As we have seen, the eradication of illiteracy is beginning to take off. However, the number of schools across Kazakhstan was very small for the entire population of the country.

At the meeting of the Council of People's Commissars on April 25, 1923 Seifullin approved «Regulations on the People's Commissariat of Intellectuals of the Kazakh ASSR» [7; 13]. Where the rights and obligations of the National Commissariat of Education and its local branches were determined. The rules were multiplied and distributed to all provinces and counties. This document was the main focus of systematic organization of further work of the Commissioner and its local authorities. The joining of the Kazakh into the ranks of other civilized countries was connected with the prosperous development of its economy, but Seifullin paid great attention to the educational process. «If he does not read or study more quickly, the Kazakhs will be deprived of land and water. If you do not help in the work, even with your work, your strength and your tongue, the next generation of young people will be on hand» — thought Seifullin. That is why he asked the governor's educational departments to raise as much as possible the funds for education, as well as to the People's Commissariat of Finance of the RSFSR.

It is clear from the data that the teachers have a low salary and sometimes unpaid salaries. For example, the highest wage — 31 soms, 70 tiyn will be given to teachers of the Orenburg province, the minimum wage — 12 soms 50 tiyn will be assigned to teachers of the Ural province. Main disadvantages: budget deficits, the center's salary has been delayed and teachers have to spend 7–8 days in the city to get their salaries. Difficulties in paying wages have led school teachers to protest, and in some cases strike. For example, the revolt of teachers in Bokei Province lasted for almost three days [8; 7–9]. There was also a negative effect on the local authorities use of the funds allocated to the education sector for other purposes. For example, the Akmola regional department of education invested money allocated for education to equip the theater and artists [9; 1]. The government demanded such inaccuracies to be avoided and that special attention should be paid to teachers' circumstances.

In 1923, the government sent a letter to all provincial executive committees and academic units [3; 173]. It states that the number of students who have been studying in the country is 4–5 people per hundred people, and that now the majority of the state's funds are allocated to the educational process, the following instructions were given: 1) Reducing the cost of other works and increasing the amount of funds allocated to training; 2) Province's executive committees pay special attention to the situation of teachers; 3) Increase the number of schools that will be opened under the Agreement. At the end of the document, the chairman of the Council of People's Commissars Seifullin and the National Commissioner for Education N. Zaliyev put the signature. Thus, local authorities had to direct all possibilities for the development of education.

Sayfullin says that with words alone it's impossible to solve everything and they need to concentrate all their energy for development of education: «Institutions around the world and the main institutions of Kazakhstan need to invest about half of all the means (50 %) for their education. Only then reading becomes better, there are teachers, schools are repaired, books are read, students are motivated, and reading becomes fruitful» [3; 177]. During the period under consideration, the financial situation of the republic

would not be criticized. Due to the fact that the regional budget was only formed and the limitations of taxation, the local budget could not satisfy the demand.

However, despite the financial difficulties, the government has supported the education sector, as follows: in the academic year 1922–1923 — 1) The central state budget allocates 3 million 639694 soms to all the national commissariat of Kazakhstan, of which 1 million 402496 soms or 40 % of the funds are allocated for education; 2) 50 % (half) of the regional budget for education is allocated; 3) from local budgets up to 30–40 % are allocated to the province [4; 2].

The revenues of the regional budget for 1923–1924 were 552628 soms 97 tiyn, of which 287736 soms 47 tiyn, that is half, was allocated to the educational sphere [10; 22].

Distribution of the regional budget for the I quarter of 1924 is as follows: to the People's Commissariat for Internal Affairs — 12000 soms, to the People's Commissariat for Health — 12000 soms, the land is paid to the People's Commissariat for the amount of 5000 soms, to the People's Commissariat of Education — 45000 soms [11; 54]. Comparing the specified data archive, we can draw the following conclusions: public awareness has always been under the scrutiny of the government. The government spent most of its public funding on education. The result of a constant increase in funding for education is seen by the increase in the number of new schools. The results of the pre-school education year preceding the 1924 academic year can be found in the table below [12; 65].

Table 1

General Education Indicator in the Kazakh SSR

Depending on the national composition	First-graders schools		Experimental visual arts schools on the first-graders schools		Communal schools		7 years schools		Secondary schools	
	School	Students	School	Students	School	Students	School	Students	School	Students
Kazakh	743	28671	4	572	24	1573	3	220	1	47
Russian	1487	100786	-	-	1	145	31	7884	29	5426
National minorities	117	9067	-	-	-	-	2	367	2	79

Note. Report of the Government of the Kyrgyz ASSR to the All-Kyrgyz Congress of Soviets. — Ak-mechet-Orenburg, 1925. — P. 65.

Compared with the previous academic year, the number of schools across the country has increased from 2001 to 2444, including the number of Kazakh schools from 590 to 775, with Russian schools from 1411 to 1548, and the number of schools for ethnic minorities is 121. The number of Kazakh children has grown from 22590 to 31083.

Seifullin took part in holding the Council elections in December 1923 in the Ural Province [13; 354]. During this trip, he was deeply interested in the Kazakh schools and the state of the Kazakh language. Describing the appearance of the city of Uralsk «The state of schools except for soviet-party schools is very difficult. Kazakh students are very few, only this year began to recruit Kazakhs. There are no Kazakhs in the second phase of the school. We heard from Sakypkerey about the state of the school which was open among the people. Education is very bad at school. There is no Kazakh language school in Elek» — he was saying sorry for the fact that the local authorities were not paying attention to their studies. This is what the head of the government has to see. The situation in the Ural Province, near the center of the country, is unlikely to have a low level of education in far-flung regions such as Kazakhstan. That is why questions about education were on the agenda of the government and were considered ways to eliminate the shortcomings.

On August 22, 1923, at the government session, the issue of public education was discussed. People's Commissar of Education K. Toktibaev's report shows that although the country's schools have a growing system, illiteracy is still 84 %, especially in the Adai county — 90 %. By discussing the following resolution:

1) Obtaining the 4-year and 7-year boarding schools and the illiteracy centers at the disposal of the state budget; 2) Not to reduce the expenses from the local budget; 3) To take control of the strengthening of Kazakh schools, and oblige the executive committees of the province to preserve local social educational insti-

tutions; 4) Organization of teacher training courses; 5) Establishment of other 3 schools with 14 additional schools, taking into account the effectiveness of communal schools for Kazakhs; 6) To recognize as insufficient 22600 state rations allocated for orphanages, to request additional funding from the Center; 7) Use of non-state, regional and local budgets to grant 10 sums of gold to Kazakh peasants in vocational education [14; 32].

The reason for these shortcomings can be summarized as follows: the deficit of funds was achieved in the planned implementation. Due to drought, lack of harvest, the local budget could not justify the costs of education. Especially illiteracy in the Kazakh populated areas. As we have already seen, in comparison with Russian schools, the number of Kazakh schools is small, and the material supply is low. Therefore, the government made a special effort to increase Kazakh schools, increase the number of public schools recognized as effective for Kazakhs and award scholarships to Kazakh children.

The lack of teachers with special education in the republic was a serious problem. Those with special needs re-training. Short courses for summer and winter holidays in 1923 and 1924 were mainly devoted to Russian schools. For example, 995 people participated in the summer courses, including Kazakh — 179. During the winter holidays conferences, circles were organized on methodical and political topics in separate provinces. In Orenburg, there are 4 circles working out the 4-year school curriculum. However, it should be noted that, as a result of the retraining of teachers for two years, 63 % of the short-term courses are Kazakh, 33 % are Russian and 4 % are representatives of other nationalities. However, short-term training courses could not satisfy the teachers' methodological skills to the new level of demand. Now let's look at the quality of teachers in the country [4; 30].

Table 2

Qualitative composition of teachers in Kazakh ASSR

Qualification level	all	by %	by stage		
			3 years	3–5 years	more than 5 years
Higher education	252	5,8 %	35	35	182
Graduated from the teacher's institute	59	1,1 %	4	1	54
Graduated from the teachers seminar	362	8 %	62	68	232
Additional pedagogical education	533	12,2 %	71	122	340
Graduates of regular pedagogical courses	404	9 %	90	115	199
Those who have the qualification of the document «teacher»	703	16 %	133	148	422
Those who have only secondary education	754	17 %	284	206	264
Those who do not regularly attend pedagogical courses	82	1,9 %	5	77	-
Those who don't have the qualification of the document «teacher»	1157	29 %	754	148	205
All	4306	100 %	1438	970	1898

Note. Reports of workforce of Kimarkomprom // Sovietskaya Kyrgyziya. — № 3–4. — P 30.

Compared to the data in the table, the majority of those without special specialties were 29 %. On the contrary, those with higher education were 5,8 %, graduates of the institute — 1,1 %, and those who completed the seminar — only 8 %. That is, diplomas and qualified teachers are only 14,9 % of the total, but twice as much as those without special qualifications. It is clear that the education level in the country is at a low level.

K. According to Khamalieva's research, Seifullin wrote to the Main Trade Union Committee of the Kazakh ASSR in 1922 to open 9 educational institutions (8 pedagogical and pedagogical courses) [15; 29]. In this regard, we believe that the solution to this problem was taken by Seifullin when he was the Deputy Commissar of Education in 1922.

The basis of the first pedagogical educational institutions in Kazakhstan was laid in 1922–24. At the end of 1922 pedagogical technical schools were opened in Semipalatinsk, Uralsk, Karkaralinsk, 1923–24 in Petropavlovsk, Kokshetau, Bokey province, Orda, Kostanay, Aktobe. In 1923–24, 908 teachers have been trained [16; 24]. However, the financial situation of educational institutions was not the same. For example,

in Orenburg, Kokshetau and Semipalatinsk, in Uralsk there were educational and methodical office, library, physics, psychology, workshop, history and mathematics. And in Orda pedagogical institute there is no scientific and support institution, the base is weak, teachers are not enough. Establishment of teacher training base accelerated the education of the population of the republic.

Seifullin seeks to inform people about the need to develop different professions so that Kazakhs can become on a par with cultural states. For example, he said, «Kazan school for Muslim, teaching children of military personnel allocated 50 seats for Kazakhs. 40 of them are allocated to each province of Kazakhstan, and 10 boys will be sent from Orenburg. Orenburg Medical College was opened. Out of 80 children will be 55 Kazakhs. Zoo technicum was opened under the jurisdiction of the Land and Water Commission. The Treasury Department will open a course of money-treasury. More than half of the children who can be trafficked should be Kazakh» — warns Kazakh children to come to these schools late [3; 233]. The reason for the low number of Kazakh children at the regional modeling school opened at the Kazakh Institute of Teacher Training in Orenburg is that the head of the government is not aware of the early warnings from local authorities.

Seifullin knew about the exact number of Kazakh young people being trained. «There are about two thousand Kazakh children studying in Orenburg this day. Future Kazakh workers, educated citizens. All of them have a social sense of urgency», — he says [3; 279]. However, he was not satisfied with the fact that the far distance of Orenburg from the Kazakh people is difficult for the education of Kazakh youth. If Orenburg was in the central part of the country, then the number of Kazakh youth would be much higher. The significance of Saken's thoughts is that the capital's transition to the central part of Kazakhstan today is proving.

Because of the absence of higher education institutions in Kazakhstan, Kazakh youth trained in higher education institutions outside the country. However, not all of them had the same opportunity as their social status. Seifullin decided to solve this problem from the first day when he became the head of the government. On December 6, 1922, signed by Seifullin, the «Guidelines for the Scholarship Commission for the State Scholarship for the Students of Higher Education Institutions» was published [17; 101]. It should be noted that the document was drawn from the head of the government and the educated experts, the people's commissars. This is fully understood from the contents of the document. Manual starts with lines «The leading grant authority is the Scholarship Commission created by the People's Commissariat for Education and the Kazakh Vocational Education Institution, which includes representatives of national commissariats». It has been established through higher education institutions outside of Kazakhstan with Moscow and Turkestan through the Kazakh authorities, and through the provincial vocational education institutions in Petrograd, Saratov, Tomsk, Kazan and Omsk. The following criteria were included in the scholarship awarding requirements:

- a) first of all, with a special referral from party and professional organizations;
- b) hardworking and talented people.

In the fifth paragraph of the Instruction, scholarships are awarded to students who complete all the requirements (exams, practical work plans), and the student who has received a scholarship is required to submit to the Scholarship Commission, the Kazakh Delegation and the Province Educational Institutions. It should be pointed out in this paragraph that the student who has been awarded the state scholarship must return to Kazakhstan after graduation.

Here are some concrete facts: by Government decision, 425 scholarships were allocated, to the Polytechnic Institute — 50, the Kazakh Institute of Public Education — 100, the Semipalatinsk Institute of Public Education — 60, and the Tatar People's Education Institute — 60. 195 grants were awarded to students outside of Kazakhstan, 75 to Petrograd, 40 to Turkestan, 6 to Tomsk, 20 to Saratov, 70 to Kazan, 32 to Omsk. In addition, financial support was provided to those who were sent for business trips with research and development activities, with the Center, in accordance with the provisions of the RSFSR: 2 scholarships were awarded to Red Profession Institute and 3 scholarships to the Academy of Social Sciences and 15 scholarships to other educational institutions.

According to the data, in 1922–23 there were 800 students from Kazakhstan in the Russian higher education institutions [18; 9]. This is not a low indicator for that time. But the head of the government strives to maximize the achievements, suggesting that the Center is present. The data we have on hand prove that Seifullin did not just support being specialists of Kazakh youth, understanding the importance of higher education, he was looking for convenient conditions for this. Here are some examples of these documents:

«Moscow. Kremlin. Council of People's Commissars of the RSFSR and the People's Commissariat of Education. For excursions from 3 experienced agencies in the Kazakh Republic, I ask you to allow the Intellectual People's Commissariat of the Kazakh ASSR to provide a 75 % discount on transportation on the territory of the Republic. Chairman of the Council of People's Commissars S. Seifullin. April 4. 1924» [19; 104].

«№ 1785. To the Council of People's Commissars of Turkestan ASSR. We ask you to take Akpaev Abdulkhamit Ibrayevich, a former student of the Faculty of Social Sciences at the Tomsk University, at the present time from the Karkaralinsk University to the Central Asian State University for the 1924–1925 academic year. Chairman of the Council of People's Commissars of the Kazakh Soviet Socialist Republic Seifullin. People's Commissar of Education Zaliyev. April 14. 1924» [20; 107].

«№ 1769. Samara. To the Dean of the Faculty of Medicine. In connection with the shortage of medical staff in the Republic of Kazakhstan, I ask you to make Rameev Ravgat, a student of medical faculty, studying you. Chairman of the Council of People's Commissars Seifullin. March 3. 1924» [21; 139].

The social position of the teachers and students is also noticed by the prime minister. His brother Majid Seifullin in his memoirs said: «Saken lived on Deev Square, house number 5. He has a 10-room house. However, only two of them he used for himself, and the rest are provided to students as hostels. Saken was in charge of such students as S. Ainabekov, B. Batyrbekov, S. Mukanov, G. Musirepov and many others. After graduating from school, they brought a new group of students to their home. He ate dinner after us. The idea is not to shrink us» [22; 40].

Despite the economic difficulties, the government's financial support for publishing was executed by 80 % of the 1923–24 plan. This year for the Kazakh schools N. Kulzhanova's «Mektepke deiingi tarbie», A. Baitursynov's «Eresekterge arnalgan alippe», «Etimologiya», «Sintaksis», «Fonetika», Dulatov's «Oku kitabi», «Eseptel — I bolim», «Eseptel — II bolim», Zh. Aimauytov's «Pedagogikalyq basshylyq», E. Omarov's «Physica», Zh. Tleulin's «Mektep gigienasy», Mukanov's «4 jyldyq mektep programmasy», «Qazaqsha kespe aripter» were published [23; 73]. This year, 24 different books were published with a total of 142,000 copies. It is worth noting that these textbooks, compiled by the Alash intellectuals, were of great value as it was designed to embody the Kazakh national identity. Unfortunately, at the beginning of the prosecution of Alash intellectuals, all their work was recognized as abusive and expelled. Later, textbooks with ideological sophistication typical of the Soviet schools have been disrupted from the national spiritual wealth for years and have led to the education of young people to patriotism.

The first Congress of Kazakh intellectuals was held in Orenburg from June 12 to 18, 1924 [24; 3–5]. The conventions of the Congress agenda were relevant for that period, even if you have any questions such as alphabet, Kazakh language, collecting oral literature, writing textbooks, and elementary schooling. Among them is the presentation of the Arabic alphabet by A. Baitursynov, which caused great controversy and even resistance. Among the Kazakh intelligentsia there were those who emphasized the importance of the Latin alphabet. Later, Seifullin approved the Kazakh alphabet for Baitursynov's transformation at the government session on September 5, 1924 [25; 84.]. The first collective gathering, organized with the help of short-sighted, nationalistic intelligentsia, laid the foundation for further development of the future education system. The united alphabet swayed the passage of the Kazakh language. For the first time, the principles of the development of Kazakh terminology have contributed to the study of linguistic science.

On April 7, 1925, the Regional Party Committee appointed Seifullin as the Chairman of the Scientific Commission at the People's Commissariat of Education, taking into consideration his petition «to make literary and creative work» [26; 4]. Here he led the work of analysis, evaluation, analysis of the scientific justification of the works which should be published as a book, and the analysis of the plays presented to the public at the Kazakh theater.

On October 16, 1927, Saken Seifullin was appointed Rector of the People's Education Institute in Kyzylorda [27; 16]. The deficit of qualified specialists was also a problem here. After Seifullin applied to the People's Commissariat for Education with a request to ensure permanent staff members of the party such as S. Mendeshiev, M. Zholdybaev, T. Zhurgenov, A. Kenzhin began to read lecture for students.

In 1928–1929 Seifullin served as rector of the Kazakh Higher Pedagogical Institute in Tashkent [27; 16]. In this institute, in one of the most important educational institutions in Central Asia prominent Russian scientists, professors Vinogradov and Barthold worked. They also taught and lectured at the institute's seven-year practice-practice school and the Central Asian Communist University. Founded the literary association of the Kazakh youth, Saken tells the story of the Kazakh people and explores the ancient heritage of the Kazakh and Central Asian history. One of the pupils Seifullin's memory, Dilmukhametov, remembers Seifullin's advice on the poems of the Kyrgyz poet Aaly Tokombayev, his literary heroes, and published in the University's «Kedey ainasy» magazine [28].

References

- 1 ҚР ПМ. — 139-қ. — 1-т. — 266-іс. — 82-п.
- 2 ҚР ПМ. — 139-қ. — 1-т. — 329-іс. — 14-п.
- 3 Сейфуллин С. Бес томдық шығармалар жинағы / С. Сейфуллин. — Алматы: Жазушы, 1986. — 302 б.
- 4 Карпенко С. Сельское хозяйство Киргизии / С. Карпенко // Советская Киргизия. — 1924. — № 3, 4. — 101 с.
- 5 «Грамотный, обучи одного неграмотного!» Обращение Киргизского краевого общества «Долой неграмотность» // Советская степь. — 1924. — 22 апр.
- 6 ҚР ОММ. — 81-қ. — 1-т. — 780-іс. — 14-п.
- 7 ҚР ОММ. — 30-қ. — 1-т. — 230-іс. — 36-п.
- 8 ҚР ОММ. — 81-қ. — 1-т. — 780-іс. — 7-9-пп.
- 9 ҚР ОММ. — 81-қ. — 1-т. — 763-іс. — 1-п.
- 10 ҚР ОММ. — 30-қ. — 1-т. — 301-іс. — 22-п.
- 11 ҚР ОММ. — 30-қ. — 1-т. — 230-іс. — 36-п.
- 12 Отчет Правительства Киргизской АССР V-му Всекиргизскому Съезду Советов. — Ак-мечет — Оренбург, 1925. — 65 с.
- 13 ҚР ОММ. — 5-қ. 3-т. — 81-іс. — 354-п.
- 14 ҚР ОММ. — 30-қ. — 1-т. — 230-іс. — 36-п.
- 15 Қамалиева К. Сәкен Сейфуллиннің ағартушылық қызметі / К. Қамалиева. — Алматы: Мектеп, 1983. — 94 б.;
Камалиева К. Сәкен Сейфуллин — видный деятель народного образования и просвещения / К. Камалиева. — Алма-Ата: Мектеп, 1969. — 98 с.
- 16 ҚР ОММ. — 81-қ. — 1-т. — 780-іс. — 24-п.
- 17 ҚР ОММ. — 30-қ. — 1-т. — 120-іс. — 101-п.
- 18 ҚР ОММ. — 30-қ. — 1-т. — 120-іс. — 9-п.
- 19 ҚР ОММ. — 30-қ. — 1-т. — 364-іс. — 104-п.
- 20 ҚР ОММ. — 30-қ. — 1-т. — 364-іс. — 107-п.
- 21 ҚР ОММ. — 30-қ. — 1-т. — 364-іс. — 139-п.
- 22 Тұғыры биік тұлға (Сәкен Сейфуллин туралы зерттеулер, естеліктер, мақалалар). — Алматы: Үш қиян, 2002. — 432 б.
- 23 ҚР ОММ. — 81-қ. — 1-т. — 567-іс. — 73-п.
- 24 Қазақ білімпаздарының тұңғыш съезі. — Оренбург: Караван-Сарай, 1925. — 203 б.
- 25 ҚР ОММ. — 30-қ. — 1-т. — 301-іс. — 84-п.
- 26 ҚР ПМ. — 141-қ. — 16-т. — 1229-іс. — 4-п.
- 27 ҚР ПМ. — 141-қ. — 16-т. — 1229-іс. — 16-п.
- 28 Ділмұхамедов Е. Ташкент күндері / Е. Ділмұхамедов // Қазақ әдебиеті. — 1964. — 29 мамыр.

С.С. Касимова

Сәкен Сейфуллин — Қазақстандағы халық ағарту ісінің ұйымдастырушысы

Мақалада С.Сейфуллиннің Қазақстандағы халық ағарту ісінің дамуына үлес қосқан қоғамдық ағартушылық қызметіне жан-жақты талдау жасалған. Мұрағат қорларының жаңа деректері негізінде С.Сейфуллиннің 1922–1924 жж. Қазақстан үкіметін басқарған уақыттағы білім беру ісінің жай-күйі салыстырмалы түрде кеңінен ашылған. 1924 ж. сәуірде өлкелік «Сауатсыздық жойылсын» қоғамы ұйымдастырылды. Республикалық «Советская степь» газетінде қоғамға «Грамотный, обучи одного неграмотного!» деген үндеуі жарияланды. Қоғам Қазақстанның барлық губерниялары мен уездерінде қызу қолдау тауып, ересектер мен мектеп жасындағы балалардың сауатын ашуда үлкен жұмыс атқарды. Автор қарастырған кезеңдегі оқу-ағарту саласының жетістіктерін былайша жіктеп көрсетеді: біріншіден, қазақша білім беретін мектептердің саны артты, қазақтардың тұрмысына ыңғайластырылған коммуна мектептері де өзін-өзі ақтады, сауатсыздықты жою жұмысы алға басты; екіншіден, мектептердің материалдық жағдайын жақсарту бағытында жаңа бетбұрыс жасалды; үшіншіден, қазақ мектептеріне арналған оқулықтар шығарылса, физика, гигиена оқулықтары тұңғыш рет қазақ тілінде басылды; төртіншіден, мұғалім мамандарын даярлайтын оқу орындарының негізі қаланып, кәсіптік білім беру жүйесі қалыптасты т.б. Оқу орындарының түлектері кейіннен республиканың көрнекті ғылым және мемлекет қайраткері дәрежесіне дейін көтеріліп, еліміздің мәдениеті мен ғылымын, білім саласын дамытуға үлес қосты. Сонымен қатар автор С.Сейфуллиннің оқу-білім туралы газет беттерінде жарық көрген мақалаларына талдау жасай отырып, онда айтылған ойлардың нақты жүзеге асу нәтижелерін Қазақ үкіметінің жұмысы арқылы дәлелдеп көрсеткен.

Кілт сөздер: оқу-ағарту, «Сауатсыздық жойылсын», үкімет, коммуна мектептері, ағарту халық комиссариаты.

С.С. Касимова

Сакен Сейфуллин — организатор народного просвещения в Казахстане

В статье представлен всесторонний анализ публичной образовательной деятельности С. Сейфуллина, которая способствовала развитию национального образования в Казахстане. На основе новых данных архивных фондов рассмотрено состояние образования 1922–1924 гг. В апреле 1924 г. было организовано региональное общество «Долой неграмотность». Республиканская газета «Советская степь» опубликовала призыв обществу «Грамотный, обучи одного неграмотного!». Казахстанское общество всех губерний и уездов горячо поддержало данное обращение, взрослые и дети школьного возраста провели большую работу по обучению грамотности. Автор называет достижения сектора образования за отчетный период: во-первых, увеличилось число школ на казахском языке, коммунальные школы, адаптированные к жизни казахов, оправдали себя, началась работа по устранению неграмотности; во-вторых, был сделан новый прорыв для улучшения материальных условий школ; в-третьих, были изданы учебники для казахских школ, впервые на казахском языке были изданы учебники по физике и гигиене; в-четвертых, в качестве основы образовательных учреждений, которые обучают учителей, была создана система профессионального образования и т.д. Выпускников учебных заведений поддержали выдающиеся ученые и государственные деятели республики, способствующие развитию культуры и науки, образования в стране. Кроме того, автором проанализированы статьи С. Сейфуллина об образовании, опубликованные на страницах газет, в которых продемонстрированы реальные результаты идей, выраженных в работе Правительства Казахстана.

Ключевые слова: образование, «Долой неграмотность», правительство, школы-коммуны, народный комиссариат просвещения.

References

- 1 KR PM. 139-k. 1-t. 266-is. 82-b. [in Kazakh].
- 2 KR PM. 139-k. 1-t. 329-is. 14-b. [in Kazakh].
- 3 Seifullin, S. (1986). *Bes tomdyk shyharmalar zhinahy [Five-volume collection of works]*. Almaty: Zhazushy [in Kazakh].
- 4 Karpenko, S. (1924). *Selskoe khoziaistvo Kirhizii [Agriculture of Kyrgyzstan]*. *Sovetskaia Kirhiziia – Soviet Kyrgyzstan*, No. 3, 4, 101 [in Russian].
- 5 «Hramotnyi, obuchi odnogo nehrmotnoho!» *Obrashchenie Kirhizskoho kraevoho obshchestva «Doloi nehrmotnost» [«Literate, teach one illiterate!» Appeal of the Kyrgyz regional society «Eradicate with illiteracy»]*. (1924). *Sovetskaia step – Soviet steppe*, 22 april [in Russian].
- 6 KR OMM. 81-k. 1-t. 780-is. 14-b. [in Kazakh].
- 7 KR OMM. 30-k. 1-t. 230-is. 36-b. [in Kazakh].
- 8 KR OMM. 81-k. 1-t. 780-is. 7–9-b. [in Kazakh].
- 9 KR OMM. 81-k. 1-t. 763-is. 1-b. [in Kazakh].
- 10 KR OMM. 30-k. 1-t. 301-is. 22-b. [in Kazakh].
- 11 KR OMM. 30-k. 1-t. 230-is. 36-b. [in Kazakh].
- 12 *Otchet Pravitelstva Kirhizskoi ASSR V Vsekirhizskomy Sezdu Sovetov [Report of the Government of the Kyrgyz ASSR to the Vth all-Kyrgyz Congress of Soviets]*. (1925). Ak-mechet Orenburg [in Russian].
- 13 KR OMM. 5-k. T. 3. 81-is. 354-b. [in Kazakh].
- 14 KR OMM. 30-k. 1-t. 230-is. 36-b. [in Kazakh].
- 15 Kamaliev, K. (1983). *Saken Seifullinnin ahartushylyk kyzmeti [Saken Seifullin's educational work]*. Almaty: Mektep [in Kazakh]; Kamaliev, K. *Saken Seifullin — vidnyi deiatel narodnoho obrazovaniia i prosveshcheniia [Saken Seyfullin — a prominent figure in public education and enlightenment]*. Almaty: Mektep [in Russian].
- 16 KR OMM. 81-k. 1-t. 780-is. 24-b. [in Kazakh].
- 17 KR OMM. 30-k. 1-t. 120-is. 101-b. [in Kazakh].
- 18 KR OMM. 30-k. 1-t. 120-is. 9-b. [in Kazakh].
- 19 KR OMM. 30-k. 1-t. 364-is. 104-b. [in Kazakh].
- 20 KR OMM. 30-k. 1-t. 364-is. 107-b. [in Kazakh].
- 21 KR OMM. 30-k. 1-t. 364-is. 139-b. [in Kazakh].
- 22 *Tuhry biik tulha (Saken Seifullin turaly zertteuler, esteliker, makalalar) [He is a high person (investigations, memoirs, articles about Saken Seifullin)]*. (2002). Almaty: Ush kiiian [in Kazakh].

- 23 KR OMM. 81-k. 1-t. 567-is. 73-b. [in Kazakh].
- 24 *Kazak bilimpazdarynyn tunhysh sezi [The first Congress of Kazakh intellectuals]*. (1925). Orenburg: Karavan-Sarai [in Kazakh].
- 25 KR OMM. 30-k. 1-t. 301-is. 84-b. [in Kazakh].
- 26 KR PM. 141-k. 16-t. 1229-is. 4-b. [in Kazakh].
- 27 KR PM. 141-k. 16-t. 1229-is. 16-b. [in Kazakh].
- 28 Dilmuhamedov, E. (1964). Tashkent kunderi [Days in Tashkent]. *Kazak adabieti – Kazakh literature* [in Kazakh].

В.В. Козина, С.В. Елеуханова, Ж.А. Джумабеков

*Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Казахстан
(E-mail: lera2019@rambler.ru)*

Повседневная жизнь людей в промышленных городах Центрального Казахстана в конце советской эпохи

Статья представляет собой реконструкцию повседневной жизни людей в промышленных городах Центрального Казахстана в конце советской эпохи, официально именуемой периодом «перестройки». В основу исследования легли материалы социологического исследования 1989 г., проведение которого стало возможным в условиях начавшейся демократизации общества, но не ставшими достоянием общественности, а также свидетельства современных жителей промышленных городов, которые были непосредственными участниками событий. Через анализ жизнеустройства простого человека авторы пытались проследить трансформацию советского общества на переломном этапе его развития. Период «перестройки» затронул все стороны человеческой жизнедеятельности и показал нарастающие трудности в промышленных городах Центрального Казахстана. Авторы согласны с теми учёными, которые отмечают, что люди в это время особо не интересовались политикой, и подтверждают, что у большинства респондентов ведущее место в повседневной жизни занимали экономические и социальные факторы. Приходят к заключению, что недостатки в организации и функционировании социальной инфраструктуры и продовольственный и продуктовый дефицит в Казахстане являются общими и типичными для всех регионов страны в конце советской эпохи.

Ключевые слова: Центральный Казахстан, промышленные города, перестройка, повседневность, быт, дефицит, советский человек, респондент.

Изучение повседневной жизни людей на различных этапах исторического развития является одним из приоритетных научных направлений. Несмотря на обширную научную литературу, вышедшую за последнее десятилетие, до сих пор нет чёткого определения «истории повседневности» [1; 11]. Жизнеустройство людей в советский период имеет широкую историографию, что касается изучения повседневной жизни в период «перестройки», то здесь сделаны только первые шаги. Разработкой вопросов истории повседневности периода «перестройки» занимаются такие исследователи, как Е.С. Нечаева [2], А. Юрчак [3], А.Н. Кушкова [4], О.В. Бригадина [5], Н.В. Елисеева [6], А.С. Ляшок [7], М.Н. Ковалевская [8] и другие. Объектом исследователей повседневности конца советской эпохи является в основном проблема выживания людей в условиях тотального дефицита. История городской повседневности в казахстанской историографии, как отдельное научное направление, возникло совершенно недавно. В результате появились работы З.Г. Сактагановой, К.К. Абдрахмановой [9], Т.А. Сулейменова [10], С.М. Нуриханова [11]. Историки Карагандинского государственного университета им. Е.А. Букетова выпустили монографию «Города Центрального Казахстана в 1950–1960-е годы: история и повседневность» [12]. Остро ощущается потребность в обобщающих трудах по различным проблемам повседневности в исторической ретроспективе, в том числе и в региональном аспекте. Так, повседневная жизнь людей в конце советской эпохи в промышленных городах Центрального Казахстана специально не исследовалась.

В советский период городская агломерация Центрального Казахстана была крупнейшим территориально-промышленным комплексом СССР, ведущей отраслью которого была угольная промышленность. Здесь располагались промышленные города: Караганда, Сарань, Абай, Шахтинск. Их планирование опиралось на размещение производства. Искусственно созданные они стали сосредоточением всех болезненных противоречий советской системы. Города развивались однобоко, роль социальных факторов недооценивалась, и это явилось причиной многих проблем социального плана.

На волне демократизации периода «перестройки» была предпринята попытка изучить проблемы в организации работы городских предприятий, в развитии сферы удовлетворения бытовых потребностей советских людей. С этой целью в 1989 г. было проведено социологическое исследование «Использование рабочего и вне рабочего времени городского населения Центрального Казахстана» [13], которое выявило достаточно много недостатков в организации труда на промышленных предприятиях, в сфере бытовых потребностей, питания, медицинского, торгового обслуживания, городского пассажирского транспорта, культуры и отдыха. Респондентами выборочного социологического исследо-

вания были рабочие шахт г. Караганды, заводов резино-технических изделий г. Сарани, синтетических моющих средств г. Шахтинска, швейной фабрики г. Абая. Последующие исторические события — свёртывание социально-экономических реформ, распад Советского Союза отложили решение проблем промышленных городов Центрального Казахстана на неопределённое время.

Авторы статьи убеждены, что для реального понимания современных проблем повседневной жизни людей в промышленных городах Центрального Казахстана, необходима объективная оценка и осмысление негативного опыта жизнеустройства в конце советской эпохи.

Методологической основой написания статьи явилась совокупность теоретико-методологических принципов и подходов историко-социологического направления в науке. Применены историко-сравнительный, историко-типологический, историко-системный и историко-биографический методы. Историко-сравнительный метод позволил посредством сравнения выявить общее и особенное в оценках социальной реальности отдельными людьми и группами населения в городах Центрального Казахстана; историко-типологический метод — выделить те или иные группы горожан по характеру схожести или различий социально-бытовых и повседневных практик. Системный метод применён при рассмотрении проблем повседневности, как единого целого через смежную социальную систему. Историко-биографический метод позволил реконструировать и проанализировать обстоятельства повседневного быта населения промышленных городов. При анализе материалов результатов выборочных социологических исследований были применены неформализованный метод и контент-анализ. Свидетельства современных жителей промышленных городов, которые были непосредственными участниками событий, были получены методом интервьюирования. Авторами использовался также метод макро- и микро- исторических подходов в изучении повседневности жителей городов Центрального Казахстана.

Все проблемы повседневной жизни людей в промышленных городах Центрального Казахстана можно свести в группы. К первой группе отнесём проблемы, касающиеся профессиональной трудовой деятельности. Узкая индустриальная специализация промышленных городов явилась причиной некоторой несбалансированности между мужской и женской занятостью, выражающейся преобладанием первой над второй. Она же стала причиной ограниченной сферы приложения труда, когда мотивы выбора профессионально-трудовой деятельности диктуются вынужденными обстоятельствами. В городах Шахтинске, Сарани, Абае было много людей, кто выбрал свою профессию случайно, из-за отсутствия иных возможностей (среди мужчин 31,7 %, женщин 25,8 %); планировали работать по другой профессии (24,6 % и 15,6 %); хотели получить новую специальность (27 % и 11,9 %). В такой ситуации многие рассчитывали либо повысить свой образовательный уровень, поступить учиться или завершить учёбу без отрыва от производства (29,6 %), либо повысить свою квалификацию (35,3 %). Но отсутствие сети учебных заведений (особенно средних, специальных, профессионально-технических, для подготовки квалифицированных рабочих кадров) не способствовали реализации этих стремлений.

В ходе опроса многие респонденты вспоминали низкий уровень механизации труда, использование своего труда не в соответствии со специальностью и квалификацией. Женщины отмечали плохие гигиенические условия. Часть респондентов выражали ностальгию по тем временам, вспоминали возможность получения бесплатного образования, отсутствие безработицы, социальные гарантии со стороны государства. Эмоционально окрашенными и неоднозначными были рассказы о привлечении работников предприятий и учреждений, а также учащихся всех учебных заведений на сельскохозяйственные работы. В памяти респондентов отложились воспоминания о возможности «побывать за городом, подышать свежим воздухом», «привезти домой дармовые овощи» и др. Пережитый опыт обывателей варьируется по этому поводу от положительных оценок: «Ах, какое было время!», до крайне негативных суждений.

В качестве первоочередных проблем работающие горожане называли неудобный режим работы (29,1 %). Практически каждого третьего, работающего на шахтах, не устраивало начало и окончание рабочего дня — «слишком рано вставать», «поздно приходишь домой, уже темно, нет времени на семью». Женщин не устраивала продолжительность обеденного перерыва, график работы, количество выходных дней. Вот лишь некоторые высказывания: «Меня не устраивала продолжительность обеденного перерыва — надо было успеть купить продовольственные товары, которые «выбрасывали» именно в это время — молоко, колбасу и др.», «Мне надо встретить со школы ребёнка, а другого проводить и накормить. На всё это времени мало», «Меня не устраивает один выходной. В семье пять человек. Я не знаю, куда его распределить: стирать, готовить или убирать квартиру?».

Вторая группа проблем связана со сферой удовлетворения бытовых потребностей, товарами первой необходимости. Среди тотального дефицита на всё, главное место занимали продукты питания и, прежде всего, мясные и молочные продукты. Респонденты называли недостатки в организации торговли — «неудобный режим работы», «скудный ассортимент», «плохое качество товаров», «отсутствие упаковок», «унылый пейзаж торговых помещений», «грубость и невнимание продавцов», «спекуляция дефицитными товарами» и т.п. Однако эти проблемы меньше приковывали внимание жителей, чем сам дефицит. По воспоминаниям свидетелей того времени, в период «коренной перестройки» экономики в стране, решение данных вопросов для большинства горожан, было как бы вторично, поскольку они были готовы переносить неудобства, жертвовать здоровьем, терять время во имя главной цели. Люди были в ожидании и надежде хороших перемен. Среди интервьюеров оказался мужчина (70 лет), который очень горячо доказывал преимущества советской системы — «В СССР всего было в изобилии!».

Для улучшения ситуации по снабжению товарами первой необходимости, жители городов предлагали проводить в выходные дни продовольственные ярмарки, осуществлять во всех торговых организациях «запись» на остродефицитные товары для всех желающих, привести в соответствие с возможностями работающих графики работы предприятий торговли, посещать которые было бы возможным, не нарушая трудовую дисциплину.

В советской повседневности городов самой наболевшей в ряду проблем были низкое качество услуг предприятий общественного питания. Каждый четвёртый отмечал: «Ассортимент однообразен и беден», «Скудный выбор блюд» и т.п. Следует отметить ещё три позиции в выявленном перечне недостатков работы отрасли (по степени убывания долей ответов): антисанитарное состояние залов, где принимается пища, низкая культура обслуживания (грубость, обсчёт, обман), недостаток предприятий общественного питания (столовых, чайных, кафе).

Заслуживает внимание озабоченность горожан трудностями приобретения полуфабрикатов в «Домовых кухнях». Люди высказывались о потребности в диетическом питании и обеспеченности диетическими столовыми. Но пока не решена была проблема бесперебойного снабжения торговли мясом и мясopодуктами, можно ли было говорить о создании нормальных условий и возможностей для приготовления полуфабрикатов на производстве? Этот вывод созвучен с работой С.Карнаухова, который описывает скудость продовольственной корзины советских людей в период «перестройки» [14].

На втором месте — работа городского пассажирского транспорта — «несоблюдение графиков движения транспорта и продолжительные интервалы его ожидания». Вызывает недоумение незначительная доля ответов, в которых указывается на большую переполненность автобусов в «часы пик» (2,7%), в то время, как свидетели тех лет при беседе отмечали этот фактор, как очень важный — «в автобус невозможно залезть», «автобусы переполненные», «в час пик» невозможно уехать» и т.д. Люди выражали недовольствие антисанитарным состоянием транспортных салонов: «в автобусах холодно», «зимой транспорт не всегда отапливается», «не объявляются остановки» и т.п. Треть респондентов были обеспокоены состоянием внутригородских дорог.

Следующая группа — предприятия и организации бытового обслуживания. Служба быта в промышленных городах Центрального Казахстана предлагала такие услуги: пошив и ремонт одежды и обуви, телерадиоаппаратуры, бытовой техники, автотранспортных средств, химическая чистка одежды, прачечные парикмахерские, бани, душевые, прокат.

В жизни населения промышленных городов Центрального Казахстана в период «перестройки» появились элементы рыночной экономики — кооперативы, челночный бизнес. Осуществление политики «приватизации» привело к тому, что служба быта перешла в частные руки. В связи с тотальным дефицитом, безработицей и низким уровнем доходов большинства населения, бытовые услуги оказались остро востребованными. Во время тотального дефицита люди были вынуждены пользоваться услугами предприятий по пошиву и ремонту одежды и обуви. Наиболее узким местом здесь был существующий уровень качества выполняемых заказов населения: «бедный ассортимент тканей», «низкая квалификация мастеров», «сшили так, что невозможно носить», «украли ткань», «высокая стоимость услуг» и т.д. Современники подтверждают такое положение — «Сейчас хорошо, много товаров, есть что выбрать», «одеться модно в те годы было нелегко, нужен был блат» и т.д. Работа предприятий по ремонту телерадиоаппаратуры, бытовой техники, автотранспортных средств, химической чистки одежды также отмечена респондентами как негативная.

Удовлетворение физиологических потребностей, связанных с уходом за собой, также было больным местом городской повседневности. Наибольший отклик — организация работы парикмахерских: нехватка салонов (24,3 %), низкая квалификация мастеров (8,4 %), очереди (17,2 %). Каждый третий указал на необходимость расширения сети бань, душевых, прачечных.

Смягчить проблему дефицита товаров был призван прокат определённых групп потребительских товаров периодического или эпизодического пользования. В ответах встречаем негативную оценку этой категории бытовых услуг: «узкий ассортимент предлагаемых товаров», «большие очереди», «неудовлетворительное качество предметов проката», «предлагают взять в прокат старую аппаратуру» и т.д. Услуги проката не пользовались популярностью.

Все перечисленные услуги отмечены не только высокой стоимостью, но и их нестабильностью. Таким образом, в сфере обслуживания воспроизводится как бы триада пороков: низкое качество выполняемых работ (36 %), длительные сроки выполнения или их несоблюдение (21 %), неадекватное потребностям материально-техническое снабжение отрасли (24 %).

Последнее поколение людей советской эпохи испытало огромные трудности экономического и психологического порядка. Снижение жизненного уровня привело к сокращению продолжительности жизни и ухудшению здоровья населения. Свидетельства очевидцев и воспоминания современников характеризуют сферу здравоохранения, несмотря на декларативность бесплатного медицинского обслуживания, крайне негативно. Среди недостатков, присущих организации лечебных учреждений, лидирует такой, как неудовлетворительное качество лечения. 35 % респондентов не испытывали облегчения (не говоря уж об избавлении от недугов) после соответствующих назначений и проведения курсов лечения. Причина — в состоянии материальной базы отрасли: нехватка медицинских учреждений разного профиля (больниц, поликлиник), отсутствие или дефицит диагностической аппаратуры, лекарств, операционного белья, шприцов, систем для внутренних вливаний, перевязочного материала и т.д. Респонденты свидетельствуют: «в больницах грязь», «постельное белье несвежее», «плохое питание» и т.д. Обвальное падение и без того слабого материально-технического потенциала системы здравоохранения привело к практически полному прекращению строительства новых медицинских объектов и капитального ремонта существующих.

В социологическом исследовании стоял целый ряд задач по изучению условий труда, быта и отдыха жителей городов. Одной из них было выявление мнений о конкретных недостатках в работе учреждений культуры, отдыха, спорта и получение позитивных предложений о путях улучшения их функционирования. В анкете относительно свободного времени было предложено четыре вопроса: 1. Что необходимо сделать для лучшего проведения отдыха в учреждениях культуры, отдыха и спорта? 2. Назвать недостатки в работе обычно посещаемых учреждений культуры, отдыха и спорта. 3. Какие изменения к лучшему произошли за последние годы в работе городских учреждений культуры, отдыха и спорта? 4. Какие меры необходимо осуществить для улучшения досуга молодежи? Самое значительное число ответов получено на вопрос о недостатках в работе учреждений культуры и спорта — 52 %. На остальные три вопроса ответы распределились практически поровну — 16–17 %. Анализ всех полученных ответов даёт определенный срез общественного мнения об организации досуга в городах и работе каждого отдельного культурного учреждения, позволяет говорить об их популярности. Например, в г. Караганде, согласно данным статистики, сфера досуга горожан была представлена солидно: 3 театра, 43 стационарных киноустановки (с кинотеатрами), в которых одновременно могут быть обслужены более 15 тыс. человек. В городе работали 31 клуб, 51 библиотека, 3 парка, 5 стадионов, 920 спортплощадок и полей, 29 лыжных баз, 7 бассейнов. За один лишь день спортивные учреждения способны обслужить свыше 39 тыс. человек, а в кино, театры, клубы, цирк на один лишь сеанс могут прийти 27,5 тыс. чел. По свидетельству этой же статистики, люди мало посещали эти заведения. В чём же дело? Проанализировав полученные ответы, мы могли не только определить основные недостатки в их работе, но и выявить наиболее популярные из них. Самым популярным местом отдыха горожан являются кинотеатры (59 %). Наибольшее число претензий высказано к уровню обслуживания и состоянию кинотеатров. Респонденты пишут о неудобных, грязных залах, постоянной путанице с билетами, плохой работе буфетов. 22 % ответов содержат критику репертуара: «фильмы редко обновляются», «часто демонстрируются слабые зарубежные ленты», «нет хороших документальных фильмов». 14 % респондентов указали на низкое качество фильмов. 7 ответов из 10 касаются крайне низкого уровня культуры работы кинотеатров со зрителями. Нередко, купив билет, зритель приходит в грязный кинозал, безнадежно пытается перекусить в буфете, потом выясняет отношения с другим зрителем, у которого билет на то же место, и,

конечном итоге, смотрит малоинтересную ленту, показ которой осуществляется с обрывами и шумовыми эффектами непонятного происхождения. На вопрос о недостатках в работе театров на первом месте — треть ответов — претензии к репертуару театров. Один из респондентов дал крайне отрицательную оценку: «отвратительный репертуар», «халтура». Надо отметить, что театры не были любимым местом отдыха горожан, центром пропаганды театральных достижений и шедевров драматургии. Для горожан того времени было также важно, что «плохо работает буфет», «трудно достать билет на хороший спектакль», «дешевых билетов мало».

Основным недостатком работы библиотек было неудовлетворительное состояние книжных фондов: «Трудно получить популярную художественную книгу», «Сложности с журнальной периодикой и газетной публицистикой». Таким образом, библиотеки не выполняли своих прямых функций, не снабжали читателей необходимой литературой. В 1983 г. в Караганде был открыт городской цирк. Это положительное явление в культурной жизни, также не избежало критических замечаний в свой адрес. На первом месте (45 % ответов) оказались претензии по поводу программ. Они, по мнению респондентов, были «однообразны», «актёры не демонстрируют высокий уровень мастерства», «редко приезжают на гастроли интересные цирковые коллективы». Ещё треть ответов — низкая культура обслуживания: «Такой красивый цирк, а обслуживание из рук вон плохое», «плохо работают буфеты», пишут респонденты.

На вопрос о работе стадионов, спортзалов, бассейнов, почти каждый второй отвечает, что их в городах мало. Другие указывают на «плохое состояние помещений», «отсутствие вентиляции», «неудобное время работы», «недостаток спортивного инвентаря», «мало секций, особенно для лиц старших возрастных групп, для семейных занятий».

Анализ материалов социологических опросов жителей промышленных городов Центрального Казахстана показал, что в практике Советского Союза в конце советской эпохи впервые было проявлено внимание к проблемам повседневной жизни простых людей. Это было связано тем, что руководство СССР пришло к пониманию зависимости успеха экономических преобразований от условий и образа жизни людей. Несмотря на бурные политические процессы, советских людей занимали экономические и социальные факторы. Социологические опросы проводились на фоне ухудшения обеспечения региона продовольственными и промышленными товарами в условиях тотального товарного дефицита. Об этом свидетельствуют ответы респондентов тех лет и воспоминания современных жителей промышленных городов, которые были непосредственными участниками событий. Ухудшение ситуации проявилось во всех сферах повседневной жизни людей в конце советской эпохи: в организации труда на промышленных предприятиях, в сфере бытовых потребностей, питания, медицинского, торгового обслуживания, городского пассажирского транспорта, культуры и отдыха. Выявленные недостатки в организации и функционировании социальной инфраструктуры являются общими, типичными для многих регионов страны.

Список литературы

- 1 Кром М.М. Повседневность как предмет исторического исследования // Источник. Историк. История. История повседневности: сб. науч. раб. — Вып. 3. — СПб.: Алетейя, 2003. — С. 7–14.
- 2 Нечаева Е.С. Структуры повседневности советского человека в период перестройки (опыт анализа биографических интервью) / Е.С. Нечаева // Теория и практика общественного развития. — 2012. — № 3. — С. 108–111.
- 3 Юрчак А. Поздний социализм и последнее советское поколение / А. Юрчак // Неприкосновенный запас. — 2007. — № 2 — С. 81–97.
- 4 Кушкова А.Н. Советское прошлое сквозь воспоминания о продовольственном дефиците / А.Н. Кушкова // Неприкосновенный запас: дебаты о политике и культуре. — 2009. — № 2 (64) — С. 174–187.
- 5 Бригадина О.В. Жизнь в эпоху перемен: массовое сознание и повседневные практики советского населения в годы перестройки (1985–1991) / О.В. Бригадина // Журн. Белорус. гос. ун-та. Сер. История. — 2017. — № 3. — С. 87–93.
- 6 Елисеева Н.В. Историческое сознание в контексте перестроечной повседневности / Н.В. Елисеева // Россия в XX веке: Люди, идеи, власть. — М.: РОССПЭН, 2002. — С. 39–65.
- 7 Ляшок А.С. «Дети перестройки»: жизненные миры школьников 1980–1990 годов / А.С. Ляшок // Вестн. Перм. ун-та. Сер. История. — 2013. — Вып. 2 (22). — С. 148–155.
- 8 Ковалевская Ю.Н. «Эпоха перемен» (1985–2000 гг.) в обыденном сознании: публичная и частная версия / Ю.Н. Ковалевская // Ойкумена. Регионоведческие исследования. — 2015. — № 4 — С. 55 — 64.
- 9 Сактаганова З.Г. Повседневная жизнь городов Центрального Казахстана в 1945–1953 гг.: моногр. / З.Г. Сактаганова, К.К. Абдрахманова. — Караганда: Болашак-Баспа, 2010. — 252 с.

10 Сулейменов Т.А. Структуры повседневности кочевой цивилизации / Т.А. Сулейменов // Вестн. Ун-та «Кайнар». — 2007. — № 3. — С. 47–52.

11 Нуриханова С.М. Структура «повседневности» в современной отечественной историографии / С.М. Нуриханова // Регион. вестн. Востока. — 2016. — № 2. — С. 214–217.

12 Сактаганова З.Г. Города Центрального Казахстана в 1950–1960-е годы: история и повседневность: моногр. / З.Г. Сактаганова, В.А. Веремченко, К.К. Абдрахманова, Б.А. Досова, В.В. Козина, С.В. Елеуханова, Ж.А. Карсыбаева, А.Д. Утебаева. — Караганда: Изд-во КарГУ, 2017. — 224 с.

13 Материалы социологического исследования «Использование рабочего и вне рабочего времени городского населения Центрального Казахстана». — Алма-Ата: Министерство народного образования КазССР, 1998. — 78 с.

14 Карнаухов С.Г. Похороны еды: заметки о продовольственной корзине 1990 года / С.Г. Карнаухов // Новое литературное обозрение. — 2007. — № 84. — С. 634 — 652.

В.В. Козина, С.В. Елеуханова, Ж.А. Жумабеков

Кенес дәуірінің соңындағы Орталық Қазақстанның өнеркәсіптік қалаларындағы адамдардың күнделікті өмірі

Мақалада кенестік дәуірдің соңғы ресми түрде «қайта құру» деп аталатын кезеңіндегі Орталық Қазақстанның өнеркәсіптік қалаларындағы адамдардың күнделікті өмірін қалпына келтіру жұмысы жасалған. Зерттеудің негізіне қоғамның демократизациялануы барысында мүмкін болған, алайда көпшілікке танылмаған 1989 ж. жүргізілген әлеуметтік зерттеу материалдары және тікелей оқиғалардың куәгерлері болған өнеркәсіптік қалалардың қазіргі тұрғындарының мәліметтері алынды. Қарапайым адамның өмір-тіршілігін сараптау арқылы авторлар кеңес қоғамының дамуындағы күрделі кезеңіндегі өзгерісті анықтауға тырысқан. «Қайта құру» кезеңі адам өмірінің барлық салаларына әсер етті және Орталық Қазақстанның өнеркәсіптік қалаларындағы көбейіп келе жатқан қиындықтарды көрсетті. Авторлар сол кезде адамдар саясатқа аса қызығушылық білдірмеді деген ғалымдардың пікірімен келіседі, респонденттердің көбісінің күнделікті өмірінде экономикалық және әлеуметтік факторлар орын алғанын растайды. Қазақстандағы әлеуметтік инфрақұрылымның ұйымдастырылуы мен қызмет етуіндегі кемшіліктер және азық-түлік тапшылығы кеңес дәуірінің соңындағы елдің барлық аймақтарына тән екендігіне қорытынды жасайды.

Кілт сөздер: Орталық Қазақстан, өнеркәсіптік қалалар, қайта құру, күнделікті өмір, тұрмыс, тапшылық, кеңес адамы, респондент.

V.V. Kozina, S.V. Eleukhanova, Zh.A. Zhumabekov

The daily life of people in the industrial cities of Central Kazakhstan at the end of the Soviet era

The article is a reconstruction of everyday life of people in industrial cities of Central Kazakhstan at the end of the Soviet era, officially called the period of «perestroika». The research was based on the materials of a sociological survey conducted in 1989, which became possible in the conditions of democratization of society that had begun, but which had not become public yet, as well as evidence of modern residents of industrial cities who were direct participants in the events. Through the analysis of the life of a simple man, the authors tried to trace the transformation of Soviet society at a critical stage of its development. The «perestroika» affected all aspects of human life and showed increasing difficulties in the industrial cities of Central Kazakhstan. The authors agree with those scientists who note that at that time people were not particularly interested in politics and confirm that most of the respondents who took the place in everyday life were economic and social factors. They conclude that the shortcomings in the organization and functioning of the social infrastructure and food deficit in Kazakhstan are common and typical for all regions of the country at the end of the Soviet era.

Key words: Central Kazakhstan, industrial cities, «perestroika», daily life, shortage, Soviet man, respondent.

References

- 1 Krom, M.M. (2003). *Povsednevnost kak predmet istoricheskoho issledovaniia [Daily life as an object of historical research]*. Saint Petersburg: Aleteia [in Russian].
- 2 Nechayeva, Ye.S. (2012). *Struktury povsednevnosti sovetskogo cheloveka v period perestroiki (opyt analiza biohraficheskikh intervju) [The structures of the everyday life of a Soviet man during perestroika (the experience of analyzing biographical interviews)]*. *Teoriia i praktika obshchestvennogo razvitiia – Theory and practice of social development*, 3–8, 108–111 [in Russian].

- 3 Yurchak, A. (2007). Pozdний sotsializm i poslednee sovetskoe pokolenie [Late socialism and the last Soviet generation]. *Neprikosnovennyi zapas – Emergency ration*, 2, 81–97 [in Russian].
- 4 Kushkova, A.N. (2009). Sovetskoe proshloe skvoz vospominaniia o prodovolstvennom defitsite [The Soviet past through memories of the food shortage]. *Neprikosnovennyi zapas: debaty o politike i kulture – Emergency ration: the debate about politics and culture*, 2, 174–187 [in Russian].
- 5 Brigadina, O.V. (2017). Zhizn v epokhu peremen: massovoe soznanie i povsednevnye praktiki sovetskogo naseleniia v hody perestroiki (1985–1991) [Life in an era of change: the mass consciousness and everyday practices of the Soviet population during the years of perestroika (1985–1991)]. *Zhurnal Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta. Istoriiia – Journal of the Belarusian State University. History*, 3, 87–93 [in Russian].
- 6 Yeliseyeva, N.V. (2002). Istoricheskoe soznanie v kontekste perestroichnoi povsednevnosti [Historical consciousness in the context of perestroika everyday life]. *Rossiiia v XX veke: Liudi, idei, vlast – Russia in the twentieth century: People, ideas, power*. Moscow: ROSSPEN [in Russian].
- 7 Lyashok, A.S. (2013). «Deti perestroiki»: zhiznennye miry shkolnikov 1980–1990 hodov [«Children of perestroika»: life worlds of schoolchildren of 1980–1990]. *Vestnik Permskogo universiteta. Istoriiia – Bulletin of Perm University. History*, 2 (22), 148–155 [in Russian].
- 8 Kovalevskaya, Yu.N. (2015). «Epokha peremen» (1985–2000 hh.) v obydennom soznanii: puplichnaia i chastnaia versiia [«The era of change» (1985–2000) in the everyday perception: public and private versions]. *Oikumena. Rehionovedcheskie issledovaniia – Ojkumena. Regional researches*, 55–64 [in Russian].
- 9 Saktaganova, Z.G., & Abdrakhmanova, K.K. (2010). *Povsednevnaia zhizn horodov Tsentralnogo Kazakhstana v 1945–1953 hh.* [Everyday life in the city of Central Kazakhstan in 1945–1953 years]. Karaganda: Bolashak-Baspa [in Russian].
- 10 Suleimenov, T.A. (2007). Struktury povsednevnosti kochevoi tsivilizatsii [The structures of the daily life of nomadic civilization]. *Vestnik universiteta «Kainar» – Bulletin of the University «Kainar»*, 3, 47–52 [in Russian].
- 11 Nurikhanova, S.M. (2016). Struktura «povsednevnosti» v sovremennoi otechestvennoi istoriografii [«Structure of everyday life» in modern national historiography]. *Rehionalnyi vestnik Vostoka – Regional Herald of the East*, 2, 207–214 [in Russian].
- 12 Saktaganova, Z.G., Veremenko, V.A., Abdrakhmanova, K.K., Dosova, B.A., Kozina, V.V., Yeleukhanova, S.V., Karsybayeva, Z.A., & Utebayeva, A.D. (2017). *Horoda Tsentralnogo Kazakhstana v 1950–1960-ie hody: istoriia i povsednevnost* [Cities of Central Kazakhstan in the 1950–1960s: History and Everyday Life]. Z.G. Saktaganova (Ed). Karaganda: Izdatelstvo KarHU [in Russian].
- 13 *Materialy sotsiologicheskogo issledovaniia «Ispolzovaniie rabocheho i vnerabocheho vremeni horodskogo naseleniia Tsentralnogo Kazakhstana»* [Materials of sociological research «Use of working and nonworking time of urban population of Central Kazakhstan»]. (1989). Almaty [in Russian].
- 14 Karnaukhov, S.G. (2007). Pokhorony yedy: zametki o prodovolstvennoi korzine 1990 hoda [Funeral food: notes on the 1990 food basket]. *Novoe literaturnoe obozrenie – New literary review*, 2, 634–652 [in Russian].

Z.N. Nurligenova

*Karaganda State Technical University, Kazakhstan
(E-mail: sauresch_nur@mail.ru)*

History of formation and development of the Karaganda State Technical University

The article deals with the history of formation and development of the Karaganda State Technical University, the opening of which is associated with the development of the productive forces of Kazakhstan in the post-war fifties, as well as increased demand for coal and other mineral resources in connection with the construction of the giants of black and nonferrous metallurgy and the discovery of promising new deposits of iron, copper and other ores in the Central-Kazakhstan region. The purpose of this scientific article was to study the history of the formation and development of the Karaganda State Technical University on the basis of archival documents. The objectives of the presented scientific work is to study the state of the educational and material base of the Karaganda Mining Institute, scientific and pedagogical and educational work carried out in the team, as well as the creation of new departments, laboratories, selection and placement of teachers, scientists. The number of students and teaching staff of the Institute is tracked. Special attention is paid to the Hero of Socialist Labor, twice laureate of the State Prize of the Kazakh SSR, academician of MSE RK Abylkasym Saginovich Saginov, who stood at the origins of the Institute and was a rector of the more than thirty years. A.S. Saginov made a significant contribution to the development of the mining industries of Kazakhstan, as well as to the training of highly qualified specialists. The relevance of the study is due to the complex tasks of modernization of the system of higher technical education in modern Kazakhstan. Modernization of technical education, being one of the progressive ideas of the pedagogical picture of the world, is activated in national education, as a rule, at the turn of the century, when the tense present becomes the boundary between the traditional «past» and the emerging «new». Consequently, in the period of modernization in education, there is an awareness of the need for methodological changes, the search for new teaching methods, the expansion of the social base and the creation of higher level educational institutions. These processes of «boundary pedagogy» can be traced in the projects of modern educational reforms on the example of the Karaganda State Technical University.

Keywords: higher technical school, the Karaganda State Technical University, students, teaching staff, highly qualified engineers, Central Kazakhstan region, Kazakhstan.

System of higher education in Kazakhstan takes a special place in decision of diversification of the state economy. Over last ten years, Kazakhstan has reached a significant progress. Herewith, the highest technical school has always been the subject of the special attention, because its development related to problems of economic, science-technical and social progress. It had been handling with them worthily, but directions of its strategic development, priorities and goals had radical changed in post-Soviet period. Much had been done in theory and practice of education system reformation in last years. At the same time, many universities continue working, using established activities' directions through decades, but others act, reacting at formed inquiry from the side of the labor market, and adapt to the rapidly changing conditions and realities of life. This testifies to the multidirectional development of branches of the economy and higher education, especially technical universities. One of the largest technical universities of Kazakhstan is the Karaganda State Technical University (KSTU), development of which has been carrying out in accordance with the needs of the economy of the republic. KSTU has a glorious history and wonderful traditions: in 1953, the USSR Council of Ministers had passed a resolution on further expanding and improving the training of engineers for mining specialties and the opening of mining institutes in Karaganda, Perm and Tula. Based on this resolution, and in fulfillment of orders of the Ministry of Culture of the USSR of July 9, 1953, No. 1223 and July 18, 1953, No. 1274, the Karaganda Mining Institute had been organized. Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of the Moscow Mining Institute Y.K. Nurmukhamedov is a prominent specialist in the field of mineral resource development systems had been invited to the director's position. Y.K. Nurmukhamedov was one of the first Kazakh mining engineers, who had graduated the Dnepropetrovsk Mining Institute in 1934. Doctor of Technical Sciences G.E. Ivanchenko, who headed the Karaganda mining technical school for many years, had been appointed as his first deputy. In the first year of study, the institute accepted 224 students in the specialties «Development of mineral deposits» and «Mining electromechanics» [1; 2, 12].

The opening of the mining institute was a major event not only for Karaganda, but also for the whole of Kazakhstan. The local authorities paid special attention to the young higher education institution: temporary premises were allocated for studies, and students were accommodated in the dormitories of the higher educational institutions and technical schools of the city. In a speech about the opening of the university, the first director of the institute, D.K. Nurmukhamedov, noticed: «Karaganda is the third all-union coal stoker. Domestic technologies are equipped with advanced domestic technology. Continuously improving methods for the development of coal deposits. Qualified personnel — commanders of the coal front. This forge of engineering personnel should be the Karaganda Mining Institute» [2].

The next milestone in the history of the Karaganda Mining Institute was the 1953–1954 academic year, when basic departments for the development of mineral deposits and geology, geodesy and surveying, higher mathematics and theoretical mechanics, descriptive geometry, graphics and metal technology, chemistry and physics, foreign languages, physical education and sports, Marxism-Leninism, military training had been done. In 1955, the candidate of technical sciences, Abylkas Saginovich Saginov, who had previously headed the Karaganda Coal Research Institute, headed the institute. At his request, a professor from the Sverdlovsk Mining Institute, doctor of technical sciences M.L. Rudakov, a major specialist in the field of surveying, had been sent to work at the institute. The staffing of the mining institute with scientific and pedagogical personnel initially went with great difficulties. In the first year, the faculty consisted of only 30 people, including eight candidates of science. The first teachers were M.A. Ermekov, Sh.U. Kan, P.I. Kiryukhin, L.L. Timokhina, B.G. Khristenko, S.G. Degtyarev, A. Ishmukhamedov, G.I. Moiseev, L.G. Caitlin, V.N. Brinza, N.Y. Snitovsky, F.S. Markov, A.P. Lee, S.L. Serov, N.E. Gurin, R.A. Tsareva, I.P. Rybakov, N.E. Sokolov, E.P. Keller, A.E. Yakovlev, A.G. Zdravomyslov, T.E. Gumenyuk, I.A. Trufanov, B.I. Khalepsky, M.P. Tonkonogov, N.F. Bobrov, A.B. Akimov. In subsequent years, highly qualified specialists from other universities of the country, experienced production workers and young people who graduated the graduate school replenished the teaching staff.

It is necessary to especially note the fruitful work and invaluable contribution to the successful formation and development of the Karaganda Polytechnic Institute of Hero of Socialist Labor, academician of the National Academy of Sciences of RK, twice winner of the State Prize of the Kazakh SSR, doctor of technical sciences, professor Abylkas Saginovich Saginov (1915–2006). In this position, his organizational talent and outstanding scientific abilities were clearly revealed. Having headed the institute, the teaching staff of which consisted of twenty eight people, among whom there were only six candidates of sciences, A.S. Saginov came to the conclusion that the successful development of the institute will depend on two main factors — the state of the teaching and material base and the scientific and pedagogical qualifications of teachers. A.S. Saginov achieved backfill and accelerated construction of a large educational laboratory building, now the main building of the institute. Soon began the construction of a number of other educational buildings, dormitories, canteen, etc. The development of the educational and material base allowed the institute to increase the admission of applicants for the first year from 224 people to 2500, the faculties of evening and correspondence courses were opened [3; 46]. This allowed bringing the contingent of students studying at the institute to thirty thousand people. Karaganda Polytechnic Institute has become one of the major universities of not only Kazakhstan, but also the republics of Central Asia. Abylkas Saginovich ensured that the institute was secured with the building of the trust «Karaganda coal incision», this building was used to house the military department.

The last brainchild of A.S. Saginov — the building of the mining department, which still attracts with its architectural beauty. Taking care of strengthening the material and technical base of the institute of new corps and buildings, Abylkas Saginovich Saginov at the same time did not forget about the scientific, pedagogical and educational work in the team, the creation of new departments, laboratories, selection and placement of teachers and scientists. At the Department of Mineral Development A.S. Saginov created a scientific school on technology and integrated mechanization of the development of mineral deposits, which has received wide recognition both in Kazakhstan and in the near and far abroad. The department twice won the title of the best in the republic in scientific and educational activities. Today, the department has four doctors of technical sciences, professors, eleven candidates of technical sciences, associate professors. All of them are students of A.S. Saginov, among them — N.A. Drizhd, B.T. Berkaliyev, T.K. Isabek, V.F. Demin and others. During the period of scientific and pedagogical activity, being on the post of the rector and the head of the department, A.S. Saginov made a significant contribution to the development of the mining industries of Kazakhstan, as well as to the training of highly qualified specialists.

March 3, 1958, the day when the Council of Ministers of the USSR adopted Resolution No. 127 «On the transformation of the Karaganda Mining Institute into the Karaganda Polytechnic Institute», can be considered as the second birth of the institute. The opening of the Karaganda Polytechnic Institute was caused by the accelerated development of the ferrous metallurgy, mining and engineering industries in Central Kazakhstan and the increased need for new engineering specialties. Every year the number of students of the Karaganda Mining Institute increased. Therefore, in 1958, only in the first year of full-time studies 425 students were enrolled. In the same year, the institute released the first group of engineers — 158 people, 41 of them were Kazakh [4; 79]. In the first year of full-time education, in the 1959–1960 academic year, 350 people were enrolled, of whom 167 had industrial work experience in various sectors of the national economy for more than 2 years and 38 people joined the institute from the ranks of the Soviet Army and Navy. At the beginning of the 1959–1960 school year, 1436 students were enrolled in this institution of higher education. During the school year, 25 people from other universities arrived at the institute. At the end of the school year, the institute carried out higher vocational training for 1137 people [5; 18–20].

The total number of staff of the scientific and pedagogical cadres of the Karaganda Polytechnic Institute on September 1, 1960 was 160 people: 1 professor (PhD), 27 associate professors (including 19 PhDs), 46 senior lecturers (including 8 candidates of technical sciences), teachers of 25 people, assistants 61 (including 1 candidate of technical sciences) [5; 14].

By the beginning of the sixties, the educational process and research work were already carried out at 20 departments: Marxism-Leninism; physics; higher mathematics; chemistry; foreign languages; geology; descriptive geometry and graphics; theoretical mechanics and materials resistance; physical education; elaboration of mineral deposits; mining machines and miner vehicles; mining mechanics; construction of mining enterprises; geodesy and surveying; construction technology; heat engineering and metallurgical furnaces; general electrical engineering; metal technology; mine ventilation and safety engineering; economy, organization and planning of mining enterprises. Twenty five specialized training laboratories and 7 subject rooms were created. In 1960, the evening faculty of the institute was opened in Balkhash, which until 1977 provided training for engineers on-the-job. In 1977, this faculty was reorganized into a general technical. In 1961, the evening faculty was opened in the city of Dzhezkazgan, which carried out the production of specialists without interrupting production. In connection with the formation of the Dzhezkazgan region, the subsoil of which is an inexhaustible pantry of the most valuable mineral raw materials, and in order to provide engineering personnel to fast-growing sectors of the national economy, in 1973 in Dzhezkazgan the full-time education was opened. In 1977, on the basis of this faculty, a branch of the institute was organized with full-time and evening classes. In 1972 from the Pavlodar Industrial Institute transferred to the structure of the Karaganda Polytechnic Institute Kokchetav General Technical Faculty (GTF). In 1978, the Petropavlovsk (GTF) was transferred from the Ural Polytechnic Institute, transformed in 1982 into an evening branch of the institute. In 1980, the Department was opened in the city of Tselinograd. The institute became a forge of not only engineering, but also scientific personnel, by whose efforts large research work was carried out on contractual and state budget themes. From year to year funding of research works had been growing [6; 7–8].

At the end of 1966, a joint Council for the Protection of Candidate Theses in several specialties was established at the Institute. A postgraduate course was opened, where the most talented graduates were taken, who actively participated in the work of the student scientific community and showed a practical propensity for scientific research. Graduate students were supervised by more than 40 doctors and candidates of science. In total, they successfully defended their theses on the specialized Council of KarPTI over 500 people. The high level of scientific research of our scientists is marked by various government awards. In 1966, Professor E.I. Shevsov for the development and implementation of the accelerated method of welding of large open-hearth furnaces for large open-hearth furnaces. Shevtsov was awarded the USSR State Prize as part of a team of metallurgical scientists. In 1974, the AS Laureates of the State Prize of the Kazakh SSR in the field of science and technology. Saginov, Yu.A. Wexler, J.E. Yerzhanov for their work on rock mechanics «Study of creep and destruction of rocks in order to calculate the strength and stability of underground structures». For the discovery and successful development of a number of large mineral deposits L.F. Dumler. As part of the creative team, Dumler was twice awarded the USSR State Prize. Diploma and award named after academician A.A. Skochinsky received in 1980 M.A. Ermekov for the cycle of work on the physico-chemical principles of the fight against methane in coal mines. The State Prize of the Kazakh SSR in 1987 was awarded to the author team of scientists — A.S. Saginov, A.G. Lazutkin, I.A. Janzen and D.N. Eshutkinu for «Developing a Theory and Creating Hydraulic Impacting Machines». For their success in

research, the laureates of the USSR Ministry of Higher Education award were S.S. Kwon and I.E. Ermekov. Laureates of the Prize of the Council of Ministers of the Kazakh SSR in the field of science and technology received diplomas for the cycle of management of the stability of career slopes in 1987 received I.I. Popov, R.P. Okatov, P.S. Shpakov, G.G. Poklad, F.K. Nizametdinov. In 1991, for the development and implementation of hydro-elevator installations N.N. Bezuglovu, A.Ya. Gorchakov, N. Imu, G.G. Lartsevu and A.N. Sinchukov was awarded the title of laureate of the Prize of the Council of Ministers of the Kazakh SSR in the field of science and technology. The winner of the Leninsky Komsomol Prize of Kazakhstan in the field of science and technology was A.Z. Isagulov for «Research and development of impulse processes of compaction of casting molds». The Institute was a permanent member of Exhibition of Achievements of National Economy. It was received more than 600 copyright certificates. In the socialist competition in honor of the 50th anniversary of the USSR in 1972, the institute was awarded the commemorative badge of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union (CPSU), the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR, the Council of Ministers of the USSR and the all-union Central Council of Trade Unions. For achievements in training engineering personnel for the national economy and performing scientific research in the IX five-year plan, by decree of the Presidium of the USSR Supreme Soviet in 1976, the institute was awarded the Order of the Red Banner of Labor. In the same year, the Institute was awarded an honorary diploma and entered into the Golden Book of Honor of the Kazakh SSR for its high performance in fulfilling the tasks of the five-year plan. In 1979, for achieving the highest results in all-union socialist competition, increasing production efficiency and quality of work, and successfully fulfilling the economic and social development plan, the institute's team was awarded the passing Red Banner of the CPSU Central Committee, Council of Ministers of the USSR, the all-union Central Council of Trade Unions and all-union Komsomol Central Committee. An event of exceptional importance was the handing of the rolling Red Banner of the CPSU Central Committee and the USSR Council of Ministers to the Karaganda Polytechnic Institute in 1980. N.F. Krasnov in an interview with the popular newspaper «Student Meridian» noted «... Socialist competition is the most important economic lever; it is an indispensable educational tool. Recently, I carried out an honorary assignment from the Central Committee of the CPSU, the Council of Ministers of the USSR, the all-union Central Council of Trade Unions and the Central Committee of the Komsomol — I handed the Red Banner to the Karaganda Polytechnic Institute. In total, there are 870 universities in our country, and everyone participates in socialist competition. Only two were recognized as winners in 1980: the oldest Moscow State University named after M.V. Lomonosov and Karaganda Polytechnic Institute, biography of which fits just a quarter of a century. Nevertheless, for this insignificant period, people from Karaganda managed to do a lot. Twenty-one thousands of its pupils successfully work in the national economy of the country. They are over 700 teachers, of whom every second has a degree and about 11 thousand students.

Currently, an integrated University Innovative Scientific and Technical Complex (UISTC) is organized at KSTU, including 7 research institutes, 35 research laboratories, 3 scientific and technical centers, a Center for Student Innovations, an Engineering Profile Laboratory, and «POLITEH» Technopark, which includes 4 enterprises. To provide engineering personnel initiated by the President of the State Program of Forced Industrial-Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2010–2014 (SPFIID).

The university prepared and employed 1096 people at 59 existing enterprises-projects of the Industrialization Map of the Karaganda Oblast, and for 94 State Program of Industrial-Innovative Development-2 projects, it is planned to train 3320 specialists. Successful implementation by the university of engineering training in the framework of the new industrialization is based on unique intellectual and scientific-production resources. Since 2008, the Corporate University teaching and research and production cluster has been successfully operating on the basis of KSTU, which includes 86 key enterprises and research centers of Kazakhstan, France, Germany, Austria, China, Russia, Belarus and Uzbekistan. The university was the first in Kazakhstan to implement the Presidential assignment and introduced dual training in the higher education system with assignment of the 18 most demanded working qualifications. At the backbone enterprises of the cluster «Corporate University» there are 60 branches of the departments for the implementation of the dual system of training. The international activity of KSTU is carried out within the framework of 140 contracts with foreign partner universities. KSTU is the only Kazakhstan participant in the international scientific and educational project «Synergy», which is implemented under the auspices of the German-Austrian concern «FESTO» — the world leader in Industry 4.0. At the initiative of the President of the country Nursultan Nazarbayev in Kazakhstan, the process of modernizing the system of technical and vocational education has begun, so that the country receives effective and competitive specialists. Indeed, in the conditions of the fourth industrial revolution undergoing, fundamentally new approaches to

the training of personnel with a new technological order are required. The renewal of the structure and content of technical and vocational education, taking into account the demands of industrial-innovative development of our country's economy, is reflected in the State Program for the Development of Education of the Republic of Kazakhstan for 2011–2020.

In the Karaganda State Technical University the «Trinity of Languages» Center is functioning. It bears the name of the great philosopher, poet and educator Shakarim Kudaiberdiev, which creates conditions for intensive and high-quality education in Kazakh, Russian and English. Various events are held here, international contracts are concluded with universities in the near and far abroad, creative contests, round tables, language contests are held, and with the assistance of the center, the children travel abroad to communicate with native speakers in the USA, UK, Germany, France. Based on the Center for the Trinity of Languages named after S. Kudaiberdiev, together with the Confucius Institute, courses on the study of the Chinese language are opening, and events will be held on the history and culture of China.

The library of the university, which has more than one and a half million copies of scientific, educational, reference and informational literature in traditional and electronic media, is a unique center of intellectual communication. It is annually updated with more than 40 thousand new books and about 800 periodicals. The library has information and education center with a rich collection of communicatory and reference books, electronic teaching aids and three electronic reading rooms. One of the most important directions of the development of innovation education is the student bureaus: «Construction and Architecture», «Space Technology and Technologies», «Automation and Management of Technological Processes», «Software for Educational Activities» and others that contribute to student creativity.

A higher education institution is a special environment that forms the foundation of a person through numerous humanitarian and special disciplines, communication with erudite teachers interested in students, scientific activities, and diverse student life. All generations of our students, wherever they work, will forever remain members of one large family and call their alma mater — the home. The concept of «home» is embedded friendliness, soul kinship, understanding and common goals. The University has created and maintained a bright and recognizable corporate company style, which is manifested in the design of buildings, stands, signboards, printed materials of the university. Image production of the university: caps, T-shirts, pens, notebooks, calendars and badges with blue-and-white symbolism are very popular with students and teachers. An important component of university corporate culture is working with alumni. Even after parting with the university many years ago, graduates feel involved in the alma mater and can participate in the activities of the «Association of teachers and graduates of KSTU», which helps both students and the university as a whole. Not a single major university event can do without the sponsorship of the association.

KSTU has all conditions for self-development, personal growth of students. Any creative student can choose an activity to his liking from a wide range of proposed areas: research work, amateur art activities, debate club, work in student government bodies, etc. Today, the faculty of KSTU sets itself challenging, ambitious goals related to the training of engineers-specialists of the new formation, highly educated, competitive, possessing all the necessary knowledge to perform the tasks outlined by the entire society. We all understand very well that in the modern world there is only one competitive resource — human intelligence. To activate it and make maximum use for the benefit of society, without losing moral and spiritual values is the task of the new generation of scientists, teachers and young talents at our University. It is only necessary that this was a stubborn aspiration. It is for nothing that said that only one who always considers his education incomplete can be considered an educated person.

Today KSTU is a large scientific center. International, republican, regional scientific and technical conferences held by the University gather academic elite, young graduate students, undergraduates, students, specialists of the largest enterprises in the region, the republic, the CIS countries and abroad. The University signed memorandums of cooperation with the Slovak State University, Zittau-Gertlitz Institute (Germany), with the University of Bolton (Great Britain), the Rochester Institute of Technology (USA), the Technical University of Kosice (Slovakia), the Technical University of Applied Sciences (Wildau, Germany) and the Tomsk Polytechnic University (Russia), the Ural State Technical University. The university participates in three international TEMPUS projects on the development of training standards and the creation of innovative enterprises.

References

- 1 ГАКО. — Ф. 645. — Оп. 1. — Д. 10.
- 2 Социалистическая Караганда. — 1953. — 16 авг.
- 3 ГАКО. — Ф. 764. — Оп. 1. — Д. 62.
- 4 ГАКО. — Ф. 645. — Оп. 1. — Д. 11.
- 5 ГАКО. — Ф. 645. — Оп. 1. — Д. 82.
- 6 История развития КарГТУ. — Кн. 5 / под ред. акад. НАН РК А.М. Газалиева. — 2-е изд. — Караганда: Изд-во Караганд. гос. техн. ун-та, 2011. — 73 с.

З.Н. Нурлигенова

Қарағанды мемлекеттік техникалық университетінің қалыптасу және даму тарихы

Мақалада Қарағанды мемлекеттік техникалық университетінің қалыптасу және даму тарихы соғыстан кейінгі елуінші жылдары өндіріш күштерінің дамуымен, сондай-ақ өспелі сұраныс көмір және басқа да минералдық-шикізат ресурстары құрылысына байланысты ірі қара және түрлі-түсті металлургия орындары және Орталық Қазақстан аймағында темір, мыс және басқа да полиметалл жаңа кен орындарының ашылуымен тығыз байланысын көрсеткен. Мақаланың мақсаты — Қарағанды мемлекеттік техникалық университетінің қалыптасу және даму тарихын мұрағаттық құжаттар негізінде зерделеу. Ұсынылған ғылыми жұмыстың міндеттері оқу-материалдық базасының жағдайын, Қарағанды тау-кен институтының ғылыми-педагогикалық және тәрбие жұмысы жүргізілетін ұжымдарды, сондай-ақ жаңа кафедралардың, зертханалардың, кадрларды іріктеу және орналастыру, оқытушылар, ғалымдар туралы ақпаратты жүйелі түрде зерттеу болып табылады. Студенттер мен профессор-оқытушылар құрамы және әлеуметтік жағдайы қарастырылған. Оқу орнының құрылуына атсалысқан, 30 жылдан астам институт ректоры болған Социалистік Еңбек Ері, Қазақ ССР екі мәрте Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, ҚР ҰҒА академигі Сағынов Әбілқас Сағыновичқа ерекше көңіл бөлінген. Ә.С. Сағынов тау-кен өндіруші өнеркәсіп салалары, сондай-ақ жоғарыбілікті мамандар даярлауға, дамытуға елеулі үлес қосқан адам. Зерттеудің өзектілігі қазіргі Қазақстандағы жоғары техникалық білім беру жүйесін жаңғырту міндеттерінің кешенімен негізделген. Техникалық білім беруді жаңғырту, әлемнің педагогикалық картинасының прогрессивті идеяларының бірі бола отырып, отандық білім беруде, әдетте, ғасырлар тоғысында жанданады. Демек, білім беруді жаңғырту кезеңінде әдіснамалық өзгерістердің қажеттілігін ұғыну, оқытудың жаңа әдістерін іздеу, әлеуметтік базаны кеңейту және жоғары деңгейдегі оқу орындарын құру орын алады. «Аралық педагогиканың» бұл үдерістерін қазіргі заманғы білім беру реформаларының жобаларында Қарағанды мемлекеттік техникалық университетінің мысалында көруге болады.

Кілт сөздер: жоғары техникалық мектеп, Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, студенттер, оқытушылар, жоғары білікті инженерлер, Орталық Қазақстан облысы, Қазақстан.

З.Н. Нурлигенова

История становления и развития Карагандинского государственного технического университета

В статье рассмотрена история становления и развития Карагандинского государственного технического университета, открытие которого связано с развитием производительных сил Казахстана в послевоенные пятидесятые годы, а также возросшим спросом на уголь и другие минерально-сырьевые ресурсы в связи со строительством гигантов черной и цветной металлургии и открытием новых перспективных месторождений железных, медных и других полиметаллических руд в Центрально-Казахстанском регионе. Целью данной научной статьи стало изучение на основе архивных документов истории становления и развития Карагандинского государственного технического университета. Задачами представленной научной работы являются исследование состояния учебно-материальной базы Карагандинского горного института, научно-педагогической и воспитательной работы, проводимой в коллективе, а также создание новых кафедр, лабораторий, подбор и расстановка кадров преподавателей, ученых. Прослежен контингент студентов и профессорско-преподавательского состава института. Особое внимание обращено на Героя Социалистического Труда, лауреата Государственной премии Казахской ССР, академика НАН РК Абылкаса Сагиновича Сагинова, который стоял у истоков создания института и был ректором более тридцати лет. А.С. Сагинов внес значительный вклад в развитие горнодобывающих отраслей промышленности Казахстана, а также в подготовку специалистов

высшей квалификации. Актуальность исследования обусловлена комплексом задач модернизации системы высшего технического образования в современном Казахстане. Модернизация технического образования, являясь одной из прогрессивных идей педагогической картины мира, активизируется в отечественном образовании, как правило, на рубеже веков, когда напряжённое настоящее становится рубежом между традиционным «прошлым» и зарождающимся «новым». Следовательно, в период модернизации в образовании происходит осознание необходимости методологических изменений, поиски новых методов обучения, расширение социальной базы и создание учебных заведений более высокого уровня. Эти процессы «рубежной педагогики» можно проследить и в проектах современных образовательных реформ на примере Карагандинского государственного технического университета.

Ключевые слова: высшая техническая школа, Карагандинский государственный технический университет, студенты, профессорско-преподавательский состав, высококвалифицированные инженеры, Центрально-Казахстанский регион, Казахстан.

References

- 1 GAKO. F. 645. Op. 1. D. 10 [*State Archive of the Karaganda region*] [in Russian].
- 2 Sotsialisticheskaia Karahanda. 1953. 16 avhusta [in Russian].
- 3 GAKO. F. 764. Op. 1. D. 62 [*State Archive of the Karaganda region*] [in Russian].
- 4 GAKO. F. 645. Op. 1. D. 11 [*State Archive of the Karaganda region*] [in Russian].
- 5 GAKO. F. 645. Op. 1. D. 82 [*State Archive of the Karaganda region*] [in Russian].
- 6 Gazaliev, A.M. (2011). *Istoriia razvitiia Karahandinskoho hosudarstvennoho tekhnicheskii universiteta [History of Karaganda State Technical University]. (5 kniha, 2d ed.)*. Karaganda: Izdatelstvo Karahandinskoho hosudarstvennoho tekhnicheskoho universiteta [in Russian].

G.K. Ualiyeva, A.D. Utebayeva, N.Zh. Akhmetzhanova, A.M. Babyrbek

Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: Gulmi877@mail.ru)

The main ways of creating a state in A. Bokeikhan's works

In the article the questions of state formation in the early twentieth century in the works of A. Bokeikhan are considered. During this period, there is a transition from armed resistance to the colonial policy of Russia to the enlightenment of the people through the distribution of periodicals and literature. The Kazakh intelligentsia studied in higher educational institutions of Russia and European countries. It was the enlightened Kazakhs who began to spread the idea of the national state independence of the Kazakh people. The authors of the article show the influence of the ideology of the Soviet period, aimed at oblivion of pre-revolutionary history. The main basis for the position of people from Alashorda is the land issue. On this issue, an analysis was made in the articles and studies of A. Bukeikhanov and the program of the Alash party, which were published in the Kazakh newspaper. Particular attention was paid to the works of researchers of the history of the movement, and then the Alash party. The opinions of the Kazakh intelligentsia are considered: T. Shonanyly, A. Baitursynov, M. Chokai, and also conducted a historiographical review of the main works written on this topic is conducted. The experience gained by A. Bukeikhanov, when he was a member of the Russian Cadet Party, played a fruitful role in his future state activities. The issue of land was acute during the period of Tsarist resettlement policy and was repeatedly discussed on the pages of the periodical press and touched upon in individual scientific journals. Ways of solving the land issue were proposed by A. Bukeikhanov and people from Alashorda during the February and October revolutions of 1917. It was during this period that congresses of Kazakhs were repeatedly convened at the local level to solve actual problems and were subsequently considered at the first and second all-Kazakh congresses. The question of giving the land for renting is still relevant.

Keywords: Alash, A. Bokeikhanov, the newspaper «Kazakh», the magazine «Aykap», land issues, petition, State Duma, the first Kazakh congress.

Introduction

Land is the most valuable treasure for Kazakh people inherited from generation to generation. Our people have always protected their land to the last drop of blood. Emperor Maude of the Ancient Huns could sacrifice his favorite horse or even his beloved wife for the sake of preserving the peaceful life of his country, but when the matter concerned the land issue, he was steady. Khans' struggle for the Kazakh land, the war with the Dzungars, the national-liberation revolts during the colonial period, the heroic deeds of the Alash intelligentsia should never be forgotten.

At the beginning of the twentieth century Kazakh people faced the following objective: not to lose themselves as a nation under Russian governance and to create their own national state. In this regard, Kazakh intelligentsia led by A. Bokeikhan proposed several ways of creating a national state. One of the main principles among them was the land issue. It is because the state means the land, territory. State and land cannot be separated, these concepts are identical. Alikhan Bokeikhan said: «Until the Kazakh people master their lands through science and technology, the land will not be given either to private ownership or to the settlers, and also all the wealth of land that is above the ground and under the ground belong to the Kazakh state. According to A. Bokeikhan: «Every little stone of it belongs only to Kazakh people».

Methods of research

The theoretical and methodological basis of the research in this field is the degree of knowledge of the problem. Great importance for writing the article work is the work of domestic scientists dedicated to the problems. In this study, we mainly relied on Soviet and modern literature as well as Bukeikhanov's research.

Literature review

The aim of our work is to analyze A. Bokeikhan's work on the most important problem, the land issue and show its correlation to the present days.

This article checks research and literature of such authors as T. Omarbekov, Sh. Omarbekov's «National Approach to History and Historiography of Kazakhstan»; A. Bokeikhan, «Full collection of 7 volumes of his works»; B. «Karkaraly petition» by Nasenov; R.M. Zhumashev, M.S. Amrina in the 19th century and the

20th century, ethno-social development of Central Kazakhstan (according to F.F. Shcherbina expedition) and others. It has also been widely used in research into internet resources.

To achieve the goal we analyzed the following works of A. Bokeikhan: «The third Duma and the Kazakhs», «The fourth Duma and the Kazakhs», «Election», «An open letter», «A letter of response», «Rotation», «Old road», «Land committee», «Congress of peasants and Kazakhs of Turgay region», «To Kazakh people», «All-Siberia congress» and the others.

Main part

Regardless of the fact that A. Bokeihan was working as a Turgay Regional Commissioner during the Temporary Government, the land issue remained a major issue for him. Kazakh intelligentsia under the leadership of Alikhan were the first who supported political-democratic struggle for national state and they raised the land issue in Karkaraly petition. It says in Petition: «15) The lands alongside Irtysh were considered as the ancestral settlements of the Kyrgyz people from the ancient times, and were later given to the military. Also, other lands allocated to the use of the Kyrgyz by the Office should be given to the Kyrgyz as their native places forever. 16) Winter pastures and summer pastures of Kyrgyz people should remain in their property. 17) The fossil discovered in the mountain steppes is their property, and the factories that are built there are considered to be their ownership. Only in case, if they refuse to produce it themselves it can be given to other people for renting. And they have to pay every tenant rent» [1].

After the Karkaraly petition, the first question raised in the State Duma of Russia was the issue of land and it became a matter of concern for Russia. The agenda of the first and second State Duma considered the issue of land as the most urgent and topical at that moment. Kazakh people wanted to fully control, use at their discretion and manage their land. Kazakh intelligentsia understood that the land under Russian governance would be divided and robbed and that this fact could lead to anxiety among the people and disturb the peace.

At the beginning of the twentieth century the problem of the Kazakh land was very complicated. The right to participate in the State Duma was not given to Kazakh people from 1906. So, the following deputies of the Muslim faith: Dzyubinsky, Maksutov, Zhagiparov, Volkov, Vinogradov, Scalozubov, Shishkin and others were for Kazakh people and raised the land issue in the State Duma instead of Alash intelligentsia. The authors Omarbekov T., Omarbekov Sh. in the work «National view on the History and Historiography of Kazakhstan» quoted deputy Volkov's words from Transbaikal: «...Here you can see that Kazakh people suffered from lack of land: they had to emigrate themselves. It would be better to settle down the local population and only after that, the rest land should be given to frontiers. In the State Duma there is no even a law which distributes lands to local people». The steppe region (Akmola and Semey oblasts) were cut off hundred pieces of land, five thousand acres. And the main idea here is to give the lands for renting for a long time period to rich ones, and then to make those rich people the land owners in the end [2; 246]. Representatives of other nationalities pointed to land issues in the beginning of XX century as well.

Alikhan Bokeikhan in his article «The Third Duma and the Kazakh» reported Dzyubinsky's words: «At least we should not give the way to make Kazakh people pay taxes from their digged canals, fields and gardens» [3; 405]. It is surprising that our deputies approved amendments to the Land Code not examining them when deputies of other nationalities raised the issue of the Kazakh land.

A. Bokeikhan pointed out how a deputy from Baku Zhagiparov defended the interests of the Kazakhs in the article «The Fourth Duma and Kazakhs: «Count Palen wrote in 1908, when checking the case in Turkestan»: There is no gentle people like Kazakh who stay quiet seeing injustice when they are given stony, alkaline land... How do they tolerate to this violence.....» [2; 247].

In the newspaper «Kazakh» there is an article of A. Bokeikhan titled «N.L. Skalozubov» where he says that the member of the Russian State Duma N.L. Skalozubov served as a Kazakh deputy in the Third Duma, he never hesitated to defend the Kazakh people. Skalozubov says: «Kazakh people were given 15 acres of land. But how could they become farmers within so short time? How much time does it need to change the lifestyle of cattle breeding to a lifestyle of a farmer? Even a peasant has to pasture on Kazakh land. Even a Siberian peasant has to pasture because of the land's particular qualities. Working people have nothing in common with the politics, you are oppressing the people» [4; 281].

The tsarist government emphasized the importance of colonization by settling down Russian peasants to the periphery, including the Kazakh land. In this regard, they sent expeditions to study the Kazakh land. One of them was an expedition headed by F.A. Shcherbina in 1896–1903. A. Bokeikhan actively involved in the expedition. He participated in studies conducted in Pavlodar, Semey, Karkaraly counties which are subordi-

nate to Semey oblast and Omsk county which is subordinate to Akmola region and gathered diverse data [5]. Taking into account water and soil, climate, peculiarities of business activity of Kazakh people, developing cattle breeding depending on settled way of life, analyzing the politics of resettlement he proved to Russian colonists that there is no land on Kazakh land. He proved it based on the results of the expedition.

Deep, well-grounded, scientific articles on the Kazakh land issue were published in «Aykap» magazine and «Kazakh» newspaper.

The publishers of the newspaper «Kazakh» paid special attention to the problem of land and considered it as the first issue. But nevertheless, the publishing office does not want to comment on it. Only from the 10th issue, that is after 2 months later from the first publication they touched on the theme of the land issue. The reason was explained in the article «The Land issue» published in the very same issue: «We did not write about it before. Not because we have forgotten it or ignored it. It is as if everybody understands the word. It is a matter to think deeply and to investigate.... Our aim is to present all our thoughts on the land issue in details, and to give full evidence to every little thought. That's why we are not hurrying to write about it».

The problem of seizing the Kazakh land during the tsarist government was risen in the newspaper «Kazakh»: «Kazakh people are in miserable position: all good lands are owned by peasants, Kazakh people cannot take even alkaline lands. The government is about to sell the land. Eventually, this law will come. I do not know what will happen to my brothers who are taking 15 acres, my heart bleeds for them....» [2; 245]. The article proves the fact that good land is passing into the hands of the strangers and analyzes its main causes.

Discussing the land issue, Alikhan Bokeikhan pointed out that all good lands were given to Russian peasants. He disagrees with both the Tsarist government and Duma members who illegally equaled peasants and nomads and gave them the same amount of land, 15 acres. It is impossible to breed cattle or till the soil on such desert lands. He could prove his point of view in the articles «The Open Letter» («Kazakh» newspaper, 1913, No. 24), «Kazakhs and their land issue in cabinets» («Kazakh» newspaper, 1913, No. 10), «Response letter» («Kazakh» newspaper, 1913, No. 28, 29, 36), «Two ways» («Kazakh» newspaper, No. 100, 101). In these articles, he says that Kazakh lands were reduced and now it is time to start something new, to stop sleeping, not to be lazy, and to be united. He shows that lifestyle has changed and people should change their minds.

At the beginning of the twentieth century Stolypin entered some laws. Sooner many landless peasants from the inner Russia settled down in the Kazakh land, and it made the matters worse.

The Council of Ministers approved Act on determination of the State Land fund in Akmola, Semipalatinsk, Turgay and Uralsk volosts and made amendments into Article 270 on Regulation the Turkestan territory on June 9, 1909. Therefore, it caused many troubles to Kazakh people. At that time, the Russian Empire began to accept laws and regulations on land use, even though they are not profitable for Kazakhs.

Alikhan Bokeikhan made cadastral valuation of lands and wrote the following in the article «Open letter» («Kazakh» newspaper, 1913, No. 24): «On June, 9 1909 the Council of Ministers approved it and if Kazakh people wanted to take land of 10 acres, they asked to take it as peasants did». He scrutinized Articles No. 6, 7, 9, 10, 11, 20 and goes on saying that they were not Laws, but Acts. Alikhan Bokeikhan publicly stated that it was not the Law, but the Act and that the actions of the authorities are illegal. He wrote: «Give Kazakh people enough place to breed the cattle and keep the nomadic style of life; these lands should be of a good quality, not deserts or alkaline lands (Article No. 6). It was said in the Law that if the lands for Kazakh people who move from one place to another according to a season are not enough, then rich Russians would give more place to them (Article No. 7). However, no one saw this Article in the action. It seems to me that is just the words». Next, «Are not we under the protection of the government with fair Tsar, State Duma and State Council? Or the Laws are not obeyed? Kazakhs, read the Law and think of it!» [4; 139–141]. Here we see that he wanted to lace Kazakh people's boots, showed violence of colonists.

In fact, as soon as these two documents were entered, the resettlement institutions opened a campaign giving lands of 15 acres to Russian peasants as well as to Kazakh peasantry in order to gain the Kazakh lands and make Kazakh people settled.

In the article «Response letter» («Kazakh» newspaper, 1913, No. 28) Alash member Alikhan analyzed Switzerland and Australia's background in doing business, and concluded that in business doing it is very important to take into account the geographical features of the place: «One can breed the cattle even in a town. Kazakhstan is the center of cattle breeding; everyone who inhabited here bred cattle. ...He said, «If your friends are blind, you have to shut your eyes». Business that people do for a living depends on the place and

geographical position. He conducted a thorough analysis and concluded that it is not easy to become an agriculturist; it needs to take into account the natural and geographical features of the Kazakh steppes.

On 8–15 October, the Siberian Autonomy Congress was held in Tomsk. During the work of the Congress, the Kazakh delegation led by A. Bokeikhan presented in details their program on land issue. And the main conclusions of the program are included in the «Alash» party program. A. Bokeikhan wrote an article «About All-Siberian Congress» («Kazakh» newspaper) where he discussed the land issue once more. At the congress he said that the main reason for leaving the «Cadet» party was the land issue. He followed saying that «Cadet» party is for privatization of land. But he disagreed because Kazakh people had never owned the land as a person, only as an aul or volost. He explained that if the land was privatized Kazakh people would sell it to Russian peasants and have nothing in the end as the Bashkirs did. [4; 268]. We think that the statement contained in this article by A. Bokeikhan should be taken into account in the Land Code, which is being discussed now.

We can divide A. Bokeikhan's main opinions as the following: «The big resettlement Institution estimated Kazakh land as 240 millions. According to this calculation there are 44 acres per Kazakh. Let us say that there are 5 people in a family, it means that there are 220 acres of land per family. ...In Aktobe, Kokshetau, Almaty there are many Kazakhs who do not have even the tenth part of those 220 acres. ...Russian peasant is not welcomed to our land for a while until we take our land parcels ourselves. Land parcels given to a person or a family should depend on the soil and the nature. Let local Land Committees divide the land parcels among the people in every region and district» [4; 264, 265]. We think that Alikhan Bokeikhan's idea of having land parcels according to a business type is topical nowadays. And if the people cannot cope with the lands, only then the government can give them to forefront European countries with developed agriculture for renting.

«...Let Kazakh people divide the land parcels as they wish: to aul, ulus or tribe. Aul, ulus, tribe that share the land should establish their order and be fair. Land for the population should be given from their neighbourhood. ... Let people living along the Irtysh river take «ten kilometers (ten verst)» land parcels from Irtysh. ... God has saved Kazakh people and they are still alive. Now land is people's treasure and their profit. Therefore we asked not to sell lands in our republic» [4; 264, 265]. A. Bokeikhan made an effort to explain the real reasons of politics aimed at cheating naive people.

In the article «Third Duma and Kazakh», published in the «Kazakh» newspaper, A. Bokeikhan states the problem of seizing the Kazakh lands by law: «...On March 25, 1891 the «Steppe rule» was issued for Kazakhs who live in Zhetysu, Semipalatinsk, Akmola, Torgai and Uralsk oblasts. On June 21, 1886 the «Rule to manage Turkestan region» was issued for Kazakhs who live in Samarkand, Fergana and Syrdarya provinces of Turkestan». In Article 279 of this Code, there was no additional claim that if there is any extra land which is not used by Kazakh people it would be given to the government. If the law was in its original version, nobody could take Kazakh lands in Turkestan oblast and give it to peasants. The government introduced two sentences in addition to Article 279 to the Third Duma in 1911: «If there is any extra land which is not used by Kazakhs then the government will take it for their needs» [2; 242, 243]. He said that Zhetysu, Semey, Akmola, Torgay and Uralsk oblasts were captured first, and now it is time for Turkestan. He criticized the Law. At that time A. Bokeikhan analyzed the law of the Tsar's government and showed to people its ineffectiveness to Kazakhs. So how could the lawyers or agrarians do not analyze the Land Code? We should learn from our history.

A. Bokeikhan explained peculiarities of settling down the Russian peasants on Kazakh land as follows: «... Those who want to settle in Akmola region usually send their scouts. They looked for convenient lands, rented a small land (for half or low price) from the Kyrgyz (Kazakhs), turned up the soil and tilled it. Thus, ensuring that land quality is high (in fact, virgin lands) they made a legal contract for a certain period. After the new settlers became convinced of the high quality of their land, they began to invite their fellow countrymen or take roving migrants». Analyzing the above said, you come to the conclusion that real reason of renting Kazakh land is unclear and dark for us, so it is necessary to be very careful in land renting issues. It is important to pay attention to this lesson in history when dealing with land issues [2; 231, 232].

Omarbekov T., Omarbekov Sh. in the chapter titled «Intelligentsia on the Importance of Land Issues in the Fate of the Kazakh Nation» in the work «National view on the History and Historiography of Kazakhstan» give a statement of one of the Alash members: «On another hand, the number of Russian settlers in the steppes has increased, fighting between the settlers and the Kyrgyz people has forced» [2; 239, 240]. This sentence has its own deep meaning. From it, we can conclude that now, when the land issue is aggravated too, the struggle for land can lead to interethnic tension.

«... Land norm and state governance are two different things. The surface of land changes but a country's traditions do not. ... The corrupted volosts' heads will act due to steppe rules. Our people have relations with the neighbours; they get married or get divorced. If there are any conflicts among them, there will be a dispute between a mullah and a Jewish man. Peasants do not have such overspread conflict as widow's conflict or bride price. What a scandal would be! Here is an example of how the land norm and state governance differ from each other». The conclusion from A. Bukeikhan's opinion is to stop bringing migrants to Kazakh land from outside, especially from Russia, and making conditions from the government's side to make Kazakh people adapt to a sedentary lifestyle [2; 252].

A. Bokeikhan in his article «Sailau» («Kazakh», 1913, No. 14) tells about the state of the Kazakh land: «... The land that a khokhol (i.e. of Russian nationality) plows every year is not his own, he just rents it for a while. Does he really concern that it wears out?» [3; 439]. The main conclusion that comes out of this is that nobody cares about Kazakh land, except for Kazakhs themselves. So who guarantees that the rented lands would not be wore out?

The author continued his thought in another article titled «Sailau» which was issued in 1913 No. 17, published in the «Kazakh» newspaper as follows: «...Kazakh people should change; they should be ready to compete with the others engaged in agriculture. If no, your lands will be captured not according to Law, but according to life rules: the strongest survives. He gives a vivid example of Bashkirs who gave their lands to rent for a penny and now graze livestock of the peasants» [4; 130]. Now, when there is the question of land renting, Kazakh people should bear it in mind.

The last project of the program «Alash» party, established at the First Kazakh Congress in Orenburg in July 1917 was dedicated to the «Land Issue». The program outlines this question as follows: «When Constituent Assembly prepares the basic law the land parcels should be given to local population first; Russian peasants should not come to Kazakhstan until Kazakh people take their land parcels and settle down; lands previously taken to Russian peasants but not used by them should be returned to Kazakhs; land parcels should be given by local Land committees; land parcel measure-norm should be given according to soil and business type; the extra lands should be given to zemstvo; when the number of population increases they should be given some more land; in Turkestan oblast water also should be shared; Kazakhs should take land parcels not to a person but to aul, ulus or tribe; they should establish their own rules and follow them. Land Law should not sell Land. Extra lands should be given to zemstvo. All the wealth that is above the ground and under the ground should be subjected to tax, but be governed by zemstvo. Forests and big rivers refer to state treasury and tress and small rivers to zemstvo» [4; 262].

Alikhan, in his response to the investigator from the Unified State Political Department in 1929 said: «My attitude to land policy is as follows: Russians and Kazakhs can not be given an equal share of land, as Russians are much more better experienced in land cultivation. That is why they always dominated the Kazakhs, and eventually they forced the Kazakhs to go away. This is my «nationalist» attitude to the issue of land» [6]. He worried about national interests till the end of his life.

The Kazakh intelligentsia, surrounded by «Alash» party, was deeply concerned with the Kazakh land issue. As an example we present T. Shonanuly's words: «The most beautiful and plentiful Kazakh lands as the rivers Zhaiyk, Tobol, Irtysh, Ishim are occupied by foreigners.... The best places of Zhetysu were also on the riverbanks of the same rivers».

The conclusions of A. Bokeikhan on the land have influenced M. Shokai and other national intelligentsia. In this regard M. Shokai continues his position: Alikhan always told us, «If you want to be a useful person for the nation, first of all study carefully the Russian land policy in our country». He said, «This policy will show you what to do» [2; 244].

A. Baitursynov also made land issue top priority. In the article «Kazakh offence», written in 1911 in the newspaper «Aykap» he says: «If Kazakhs who think only about today and forget about tomorrow, sell the land and be happy for a moment, then they will roam. Those who do not hesitate to give lands for renting would not hesitate to sell it. They could not sell it as if it was government's property. I am sure that many people wanted to give lands for renting....It is all the sign of ignorance» [2; 241].

Nowadays the question of giving the land to rent is urgent and topical. A. Bokeikhan, A. Baitursynov and other Kazakh intelligentsia said about its real threats a hundred years ago. That is why if we say that the land was privatized, that is the deprivation of Kazakh liberty. The whole country and its territory should be common to Kazakhs. We are sure that land is a state property and it is the guarantee of the Motherland. It is the ways and directions that Alash intelligentsia followed. In the beginning of the twentieth century the Alash intelligentsia saw that the colonial system of Russia did not take into account the national peculiarities

of the Kazakh steppes in the state administration. Secondly, Alikhan Bokeikhan says that only in the independent country the problem of land will be solved. But in some cases, the state does not take into account the peculiarities of the Kazakh people that causes a big dispute. Some issues today have to be solved.

Conclusion

Kazakhstan needs a state comprehensive policy in order to solve the problem of land. It means to take into account national specifics; it is better to grade-up breeding livestock than immediately starting farming business. State authorities should consider the land issue from these points of view. Still, it is necessary to deal with the production of cattle in addition to grain in the Kazakh steppes. Alikhan Bokeikhan and Alash intellectuals set these issues a hundred years ago, and they are still on the agenda. A. Bukeikhan, A. Baitursynov, M. Shokai, T. Shonauliy, K. Kamenegeruly said that one should be very careful when discussing the land issue. Having analyzed all the said above we conclude that the Law that solves the land issue should serve the national interests. Alash intelligentsia proves it in the early twentieth century. It is a lesson from the history we should never forget.

References

- 1 Нәсенов Б. Қарқаралы петициясы (жалғасы). 2016. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік режимі: <http://anatili.kazgazeta.kz/?p=38297>.
- 2 Омарбеков Т. Қазақстан тарихына және тарихнамасына ұлттық көзқарас / Т. Омарбеков, Ш. Омарбеков. — Алматы: Қазақ ун-ті, 2004. — 338 б.
- 3 Әлихан Бөкейхан шығармаларының 7 томдық толық жинағы: моногр. Ғылыми ізденістер. Мақалалар. Әдеби аудармалар. — Т.3 / Ж.С. Аққұлұлы. — Астана: Сарыарқа, 2009. — 556 б.
- 4 Бөкейханов Ә. Шығармалар / Ә. Бөкейханов. — Алматы: Қазақстан, 1994. — 384 б.
- 5 XIX ғ. соңы мен XX ғ. басындағы Орталық Қазақстанның этноәлеуметтік дамуы (Ф.Ф. Щербина экспедициясы мәліметтері бойынша): моногр. / Р.М. Жұмашев, М.С. Амрина. — Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2015. — 280 б.
- 6 Жұртбай Т. Абақтыдағы Алаш [Электрондық ресурс] / Т. Жұртбай. — 2010. — Қолжетімділік тәртібі: <https://abai.kz/post/6410>.

Г.К. Уалиева, А.Д. Утебаева, Н.Ж. Ахметжанова, А.М. Бабырбек

Ә. Бөкейхан еңбектеріндегі мемлекет құрудың негізгі жолдары

Мақалада XX ғасыр басындағы Алаш зиялысы Ә. Бөкейхановтің еңбектеріндегі мемлекет құрудың негізгі жолдары қарастырылды. Оның ішінде Алаш зиялыларының басты ұстанымдарының бірі — жер мәселесі негізге алынған. Ә. Бөкейхановтың «Қазақ» газетінің бетінде жарияланған мақалаларына, зерттеулеріне және «Алаш» партиясының бағдарламасына осы мәселеге байланысты талдау жасалды. Алаш тарихын зерттеушілердің де еңбектері басты назарға алынған. «Алаштың» айналасына топтасқан қазақ зиялылары Т. Шонанұлының, А. Байтұрсынның, М. Шоқайдың ой-пікірлері мен көзқарастарына қысқаша шолу жасалды. Ғасырлар бойы өзекті болып келе жатқан жер мәселесін шешу жолдарын Ә. Бөкейхан және Алаш зиялылары ұсынды. Бұл тақырыптың бүгінгі күнмен байланысы да маңызды болып табылады. Бұл кезеңде қарулы қарсылықтан Ресейдің отарлық саясатына халықтың ағартылуына мерзімді басылымдар мен әдебиеттерді тарату арқылы көшу бар. Қазақ интеллигенциясы Ресей мен Еуропа елдерінің жоғарғы оқу орындарында оқыды. Бұл қазақ халқының ұлттық мемлекеттік тәуелсіздік идеясын таратуға кіріскен ағартушылық қазақтар болды. Мақаланың авторлары революцияға дейінгі тарихты ұмытып кеткен кеңес дәуірінің идеологиясының әсерін көрсетті. Алашорданның негізгі ұстанымы — жер мәселесі. Осы мәселе бойынша А. Бөкейхановтің мақалалары мен зерттеулеріне және «Алаш» партиясының бағдарламасына талдау жасалды, олар қазақ газетінде жарық көрді. Қозғалыстың тарихын зерттеушілердің, содан кейін Алаш партиясының жұмыстарына ерекше назар аударылды. А. Бөкейхановтің ресейлік кадеттер партиясының мүшесі болған тәжірибесі оның одан әрі мемлекеттік қызметінде жемісті рөл атқарған. Патшалық қоныс аудару саясаты кезінде жер мәселесі өткір болды және мерзімді баспасөз беттерінде бірнеше рет талқыланды және жекелеген ғылыми журналдарда жарық көрді. Жер мәселесін шешу жолдарын 1917 жылғы ақпан-қазан айларында Ә. Бөкейханов пен Алашорда көшбасшылары ұсынды. Осы кезеңде қазақтардың съездері жергілікті деңгейде бірнеше рет кездесіп, өзекті мәселелерді шешіп, содан кейін Бірінші және Екінші Бүкіләлемдік конгрестерде қаралды. Бұл мәселенің маңызы әлі де өзекті.

Кілт сөздер: Алаш, Ә. Бөкейханов, «Қазақ» газеті, «Айқап» журналы, жер мәселесі, петиция, Дума. Бірінші жалпы қазақ съезі.

Г.К. Уалиева, А.Д. Утебаева, Н.Ж. Ахметжанова, А.М. Бабырбек

Основные способы устройства государства в исследованиях А. Букейхана

В статье рассмотрены вопросы образования государства и земельного устройства казахского народа в трудах А. Букейханова в начале XX века. В этот период происходит переход от вооруженного сопротивления колониальной политике России к просвещению народа путем распространения периодической печати, литературы. Казахская интеллигенция обучалась в высших учебных заведениях России и странах Европы. Именно просвещенные казахи стали распространять идею национальной государственной независимости казахского народа. Авторы статьи показывают влияние идеологии советского периода, направленной на забвение дореволюционной истории. Главной основой позиции алашординцев является земельный вопрос. По данному вопросу был сделан анализ в статьях и исследованиях А. Букейханова и программе партии «Алаш», которые были опубликованы в газете «Казах». Особое внимание уделялось трудам исследователей истории движения, а затем партии «Алаш». Рассмотрены мнения казахской интеллигенции: Т. Шонанулы, А. Байтурсынова, М. Шокая, а также проведен историографический обзор основных трудов, написанных по данной теме. Полученный опыт А. Букейхановым, в бытность его членом российской партии кадетов, сыграл плодотворную роль в его дальнейшей государственной деятельности. Вопрос земли остро стоял в период переселенческой политики царизма и неоднократно обсуждался на страницах периодической печати и был затронут в отдельных научных изданиях. Способы решения земельного вопроса были предложены А. Букейхановым и алашординцами в период Февральской и Октябрьской революций 1917 г. Именно тогда неоднократно на местах созывались съезды казахов по решению актуальных проблем и в дальнейшем рассматривались на Первом и Втором всеказахских съездах. Значение данного вопроса до сих пор является актуальным.

Ключевые слова: Алаш, А. Букейханов, газета «Казах», журнал «Айкап», земельный вопрос, петиция, Дума, первый казахский конгресс.

References

- 1 Nasenov, B. (2016). Karkaraly petitsiasy [Petites of Karkaralinsk]. *anatili.kazgazeta.kz*. Retrieved from <http://anatili.kazgazeta.kz/?p=38297> [in Kazakh].
- 2 Omarbekov, T., & Omarbekov, Sh. (2004). *Kazakstan tarikhyna zhane tarikhnamasyна ulttyk kozkaras [On the history of Kazakhstan, history and national approach]*. Almaty: Kazakh University [in Kazakh].
- 3 Akkululy, Zh.S. (2009). *Alikhan Bokeikhan shyharmalarynyn 7 tomdyk tolyk zhunahy [Alikhan Bokeikhan's full collection of 7 volumes]*. (Vol. 3). Astana: Saryarka [in Kazakh].
- 4 Bokeikhanov, A. (1994). *Shyharmalar [Compositions]*. Almaty: Kazakhstan [in Kazakh].
- 5 Zhumashev, R.M., & Amrina, M.S. (2015). *XIX h. sony men XX h. basyndahy Ortalyk Kazakstannyn etnoaleumettik damuy (F.F. Shcherbina ekspeditsiysy malimetteri boynsha) [Ethnosocial development of Central Kazakhstan in the late 19th century and the beginning of the XX century. (According to the expedition of F.F. Shcherbin)]*. Karaganda: KarMU baspasy [in Kazakh].
- 6 Zhurtbai, T. (2010). Abaktydahy alash [Alash in the detention center]. *abai.kz*. Retrieved from <https://abai.kz/post/6410> [in Kazakh].

А.А. Григоркевич, З.Г. Сактаганова

*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: GrigorkevichA@mail.ru)*

Кеңес Одағы қалаларының күнделікті өмірінде дене шынықтыру мен спорттың жаппай сипат алуының алғышарттары

КСРО-дағы дене шынықтыру мен спорттың дамуы «мәдени революцияның» бағыттарының бірінің дамуын көрсетті. Кеңес билігінің алғашқы он жылдықта дене шынықтырудың жалпыға ортақ мемлекеттік бағдарламалары, дене шынықтыру және спорт ұйымдарына қолдау көрсету, дене шынықтыру-спорт нысандарын азаматтық құрылыс жоспарына енгізуі мемлекеттегі дене шынықтырудың жалпы деңгейін түсінуге және спортты мәдени өмірдің айтарлықтай құбылысы ретінде қарастыруға мүмкіндік берді. Дене шынықтыру мен спорт саласына халықтың әртүрлі топтары: өнеркәсіп жұмысшылары, білім алушылар, әйелдер тартылды. Мұндай дене шынықтыру мен спорттық қозғалыстар әуесқойлық сипатта болды және мұның өсуі нәтижесінде өмірлік бағдарламаны орындаушы рөлін атқарды. Мемлекеттегі дене шынықтыру басымдылықтарын құруға не ықпал етті? КСРО халықтарының күнделікті өмірінде дене шынықтыру тәрбиесінің жаппай сипат алуының алғышарттары неде? Мақала авторлары аталған мәселелерді жан-жақты талқылап, жауап табуға тырысты.

Кілт сөздер: дене шынықтыру, спорт, Қазақстан, Кеңес Одағы, жаппай сипат, күнделікті өмір, дене шынықтыру жүйесінің қалыптасуы, ұлттық ойындар.

Мақалада Кеңес Одағы қалаларының күнделікті өміріндегі дене шынықтыру мен спорттың пайда болуының алғышарттары қарастырылды. Кеңес мемлекетінде халықтың физикалық тұрғыдан денсаулығын күшейту идеясы қалай пайда болды? Не себептен КСРО халықтары арасында дене шынықтыруды дамыту нормаларын реттейтін құжаттарды қалыптастырудың қажеттілігі туындады? Жұмысшы топтары арасында дене шынықтыру жаттығуларының танымал болуына СОКП ОК-нің қаулылары қалай әсер етті? Қазіргі әлемде дене шынықтырудың жаппай сипат алуы мүмкін бе? деген сұрақтарды ескере отырып, біз бұрын құрамына Қазақстан енген Кеңес мемлекеті территориясындағы дене шынықтыру мен спорттың жаппай пайда болу тарихын талдауға тырыстық.

Дене шынықтыру жалпы мәдениеттің бір бөлігі ретінде адамның физикалық сапасы мен қабілетін дамытуға, денсаулығын нығайтуға бағытталды. Өзінің түптамыры жағынан дене шынықтыру тарихы ерте кезеңнен бастап орын алады. Мысал ретінде алғашқы қауымдық құрылыс кезеңіндегі мамонттарды аулауды, орта ғасырлық соғыстарды, жұдырықтасып төбелесулерді, садақпен ату, атпен жүру, жүзу, тағы басқаларды атап көрсетуге болады.

Қазіргі кезеңде дене шынықтыру физикалық денсаулық пен спорт жетістіктеріне қолжеткізудің құралдарында жетілдіріліп және мемлекеттік маңызды іс ретінде жаппай сипат алуда. Қазақстан Республикасы Президентінің халыққа жыл сайынғы Жолдауында дене шынықтыру мен спортты дамыту қажеттілігі атап көрсетілуде. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаев «Тек дені сау ұлт қана бәсекеге қабілетті бола алады. Сондықтан біздің мемлекеттік саясатымыздың стратегиялық бағыттарының бірі — жаппай спорт қозғалыстарын кеңейту болып табылады», — деп Қазақстанда спорттың дамуына маңызды мән беріп, — «спорт — бұл мемлекеттің беделі мен абыройы үшін жұмыс жасайтын сала» [1], деп көрсетеді. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаев «Ұлт денсаулығы — біздің табысты болашағымыздың негізі» деп атап көрсеткендіктен, көптеген құқықтық құжаттарда дене шынықтыру мәселелеріне үлкен назар аударылып отыр [2]. Қазақстан тәуелсіздігінің қалыптасу кезеңінде пайда болған мәселелерді шешу жолдарын іздестіру сұрағы маңызды болды. ҚР Президентінің дене шынықтыру және спорт Кеңесінің отырысындағы сөйлеген сөздерінде халықтың денсаулығын жақсартудағы біздің негізгі міндеттеріміздің бірі — жаппай спортты және жаппай дене шынықтыруды жаңғырту деп атап көрсетілді.

КСРО-ғы дене шынықтыру Ресей империясында өмір сүрген халықтардың дене шынықтыруымен тығыз байланысты және оның өзіндік халықтық түптамыры бар. Ежелгі дәуірден бастап қарапайым халық мереке күндерінде және қол бос уақытында әртүрлі ойындармен, жұдырырықтасып төбелесу, күрес, жүзу, коньки және шаңғы тебумен айналысқан. Мемлекеттік жүйенің бір бағыты ретінде дене шынықтыру І Петр реформалары кезеңінде қалыптаса бастады және

бұл тұрақты әскер мен флотты әскери-физикалық тұрғыдан даярлау ісінде айқын көрінді. Патша тарапынан құрылған Преображенск және Семеновск полкілерінде әскерлер садақ пен мушкет ату, оқу бекіністеріне шабуыл жасау, су кедергілерімен күрес жүргізуді үйренді. Қарулану ісінде найзаның пайда болуынан соң әскери дайындыққа найзамен күресу әдістерін үйрету енгізілді. I Петр кезеңінде ашылған оқу орындарында дене шынықтыру ісі енгізілді. Оқушылар семсерлесу, жүзу, атпен жүру, желкен мен еспелі кеме істерімен шұғылданды. Бұл көңіл көтеру емес, саналы және арнайы түрде айналысқан дене шынықтыру бойынша жаттығулардың алғашқы нышаны болып саналады. Айта кету қажет, XVII ғ. дене шынықтыру тәрбиесі әскери мақсаттағы айтарлықтай қолданбалы сипатқа ие болды. Сонымен бірге дене шынықтыру және әскери тәрбиесіндегі өзгерістер тек қана дворяндық топтарды қамтыды.

Ежелден бері спортпен, дене шынықтыру тәрбиесімен шұғылдану ісі екіжақты сипатқа ие болды. Бір жағынан, қарапайым халық арасындағы дене шынықтыру тәрбиесі физикалық еңбек және әртүрлі халықтық ойын-сауықпен, яғни өз бетімен дамитын халықтық дене шынықтыру мәдениетімен, шектелді. Жұдырықтасып төбелесу, күрес, шаңғы тебу — осының барлығы халықтық ойын-сауық сипатына ие болып, олардың қатаң түрдегі жүйесі мен арнайы жаттығулары және жаттығу жүйесі болған жоқ. Басқа сөзбен айтқанда, қарапайым халық арасындағы дене шынықтыру тәрбиесі «стихиялық» сипатқа ие болды. Осыған қарамастан, халық арасындағы негізгі іс — физикалық түріндегі еңбек болғандықтан, ал бұл, өз кезегінде, мықты денсаулықтың және физикалық тұрғыдан шыдамдылықтың бар болуын қажет еткендіктен, қарапайым халық арасындағы дене шынықтыру тәрбиесі қажеттілік болып саналды.

Екінші жағынан, зерттеушілер шайқасқа дайындық барысындағы әскерлердің гимнастикалық жаттығулары, ат жарыстары және яхт-клуб (суда жүзу спортымен шұғылданушы ұйым) сияқты қоғамның аксүйектері мен элиталарына тән әскери тәрбиелеу жүйесін атап көрсетеді.

XVIII ғ. Ресейде дене шынықтыру тәрбиесі мәселелері ресейлік прогрессивті қайраткерлердің еңбектерінде дамуын жалғастырды. ХУІІІ ғ. II жартысындағы дене шынықтыру тәрбиесінің теориясы мен тәжірибесіне Ресейдегі тәрбиелеу үйлерінің негізін қалаған И.И. Бецкий (1704–1795) айтарлықтай ықпал етті [3]. Ол кейбір физикалық ескертпелерді білдіре отырып, «Балаларды туылғанынан бастап жастық шаққа дейінгі тәрбиелеудің қысқаша бағытын» (1766) көрсетіп, онда балалардың физикалық дамуына ықпал ететін әртүрлі іс-шараларды, шыңдау, жеке гигиена қағидаларын сақтауды ұсынып, тәрбиелеу үрдісінде балалардың жастық ерекшеліктерін ескеруге үлкен мән берген.

XVIII ғ. аяғындағы орыс ағартушысы, журналист, «Мәскеу ведомствосының» баспашысы Н.И. Новиков (1744–1818) дене шынықтыру тәрбиесін жалпы тәрбиелеудің құрамдас бөлігі ретінде қарастырған. Ол өзінің «О воспитании и наставлении детей для распространения общепользных знаний и всеобщего благополучия» атты мақаласында халыққа арналған дене шынықтыру тәрбиесі жүйесінің негізгі принциптерін қарастырған [4]. Оның пікірінше, балаларды физикалық тұрғыдан тәрбиелеудің маңызды құралы ретінде іс-қимыл ойындарын (әсіресе доппен), күресу, журу, бірқалыпты жүгіру, тамақтану мен дем алу тәртiптерiн ұстану, физикалық жаттығуларды белсенді түрде қолдануды атап көрсеткен. Сонымен бірге ғалым дене шынықтыру тәрбиесін эстетикалық тәрбиемен байланыстыратын орыс халық билеріне маңызды назар аударған.

Адамның жан-жақты дамуы жөніндегі мәселе алғашқы орыс ағартушысы А.Н. Радищевтің (1749–1802) «Путешествие из Петербурга в Москву» атты шығармасында қарастырылған және, оның пікірінше, тәрбиелеудің негізгі мақсаты — үйлесімді ақыл-ой, адамгершілік және физикалық тәрбиелеу болып табылады. А.Н. Радищев физикалық тәрбиелеудің негізгі құралдарына еңбекті, ойындарды, физикалық жаттығулардың халықтық түрлерін (жүгіру, лақтыру, секіру, атпен жүру, ату) жатқызған. Ол организмді шынықтыруға, гигиена қағидаларын қадағалауға үлкен назар аударып, артық тамақтанудан сақтануға шақырып, «киім киуде ұқыпты болыңыз, денені таза ұстаңыз, тазалық — денсаулықтың кепілі», — деп атап көрсеткен болатын [5].

Прогрессивті қайраткерлер мен ғалымдардың көзқарастары дене шынықтыру тәрбиесі саласындағы педагогикалық ойлардың дамуына ықпал етті. Физикалық тәрбиелеудің басты міндеті — адам денсаулығын нығайту және қорғау, ептілік пен төзімділікке және басқа моральдық-жігерлік қасиеттерін тәрбиелеу болды. Дене шынықтыру жаттығуларын жасау үрдісінде балалар мен жасөспірімдердің жастық және физиологиялық ерекшеліктері ескерілді.

Патшалық Ресейде дене шынықтыру мен спорт мәдениетінің дамуының келесі сатысы негізін А.В. Суворов қалаған орыс әскерлерін әскери-физикалық тұрғыдан тәрбиелеудің жүйесінің

калыптасуы болды. Солдаттар мен офицерлердің күнделікті физикалық жаттығулары қолбасшы мен оның жақтастарына төзімді және шыңдалған, қарсыласты жеңе алатын армия құруға мүмкіндік берді. Суворов жүру, жүгіру және әртүрлі бұрылулар, қару-жарақпен жаттығуларды қамтитын әскерлердің таңғы шынығуын алғаш рет тәжірибеге енгізді. Ұлы қолбасшы өзінің әскерлерді дарлау туралы көзқарастарын «Полковое учреждение» және «Наука побеждать» (1796) [6] атты еңбектерінде атап көрсеткен. Дене шынықтырудың негізгі құралдары жүгіру, секіру, өрмелеп шығу т.б. болып табылды.

Ресей армиясында әскерлердің физикалық және жауынгерлік дайындықтарын жетілдірудің бірден-бір қозғаушы күші әскери дайындықтың кемшіліктерін көрсеткен жүргізілген соғыстардың, әсіресе ірі әскери кампаниялардың нәтижелері болды.

1812 ж. француздармен соғыстан кейін жеке құрамдағы әскерлердің физикалық дайындығын жоғарлату мақсатында оқу-жаттығудың келесі түрлері: 1820 ж. семсерлесу, 1830 ж. гимнастика тәжірибеге енгізіледі. Мұндай жағдай қажетті материалдық базаны, сабақ беретін жетекшілерді даярлау және әдістемелік құралдарды өңдеуді талап етті. Ату және ат спорты, семсерлесу, әртүрлі ойындар бойынша жарыстар мен жаттығулар өткізілді. Әскери округтарда гимнастика мен семсерлесу бойынша нұсқашыны дайындайтын мектептер мен курстар ашылды. Мұнан басқа, нұсқаушылар корпусы, дивизиялық және полк мектептерінде даярланды.

Келесі жылдары әскерлерді физикалық тұрғыдан дайындау ісі одан әрі кеңейеді: 1830 ж. кадет корпустарында, 1838 ж. гвардия полктерінде семсерлесу бойынша сабақ жүргізу тәжірибеге енгізіліп, соңынан барлық армияда қосымша сабақ ретінде гимнастика оқытыла басталды. 1838 ж. «Әскери гимнастика және найза мен қылыш арқылы семсерлесу» басқармасы бекітіледі. Армияларда арнайы гимнастика қалалары құрылып, әскерлердің физикалық дайындық деңгейлерін анықтау үшін кейбір жаттығулар мен нормативтар (1 және 4–8 шақырымға жүгіру, әртүрлі қашықтыққа марш жасау, ұзындыққа секіру және бақанмен секіру) енгізілді.

Сонымен бірге әскери оқу орындарында жүзу кең тарады. 1850 ж. орыс армиясын физикалық тұрғыдан даярлаудың ұлттық ерекшеліктері көрсетілген «Әскерлерді гимнастика бойынша оқытудың ережелері» қабылданады. Бұл Ереже армияны физикалық тұрғыдан даярлау бойынша орыс әскери-теориялық ойдың даму нәтижесі болды.

Қырым соғысындағы жеңілістен соң (1853–1856) армиядағы физикалық дайындықтың біріңғай ұйымдастырылуы мен әдісін құру үшін 1861 ж. «Гимнастикаға үйретудің ережесі» және «Соғыста найзаны қолдануға үйретудің ережесі» енгізілді. Бұл ережелерге сәйкес оқу сабақтары физикалық дайындықтың негізі ретінде заңдастырылды. Гимнастика және найзамен күресу бойынша оқу сабақтарын бөлім командирі таңғы уақытта немесе түскі уақыттан кейін 2 сағаттан соң өткізді. Соңғы жылдары физикалық дайындаудың негізгі ережелері 1879 ж. қабылданған және орыс армиясында 30 жыл бойы әрекет еткен физикалық дайындықтың ресми құжаты — «Гимнастика бойынша оқытудың нұсқауына» сәйкес дамыды. Аталған нұсқауда көрсетілген талаптарға сәйкес жылдың соңында барлық әскерлер барлық үйретілген жаттығулар (сатыдан қолмен көтерілу, тартылу, ұзақтыққа секіру және бөрене арқылы көлденеңнен секіру) бойынша тексерістен өтті [7].

XIX ғ. прогрессивті орыс ғылыми ойының өкілдері, ғалымдар, дәрігерлер, педагогтар және қоғамдық қайраткерлер халықты сауықтыру және физикалық тұрғыдан даму үшін белсенді күрес жүргізе бастайды. Дене шынықтыру үлкен қиындықтар арқылы мемлекеттің оқу орындарына енгізіле бастайды. XIX ғ. екінші жартысында әйгілі орыс ғалымы және педагогы П.Ф. Лесгафт дене шынықтырудың ғылыми тұрғыдан негізделген жүйесін өңдеп, дене шынықтыру бойынша оқытушыларды даярлаудың арнайы оқу орындарын құрады. Ғалымның пікірінше, аталған білім беру жүйесі жүйелі түрдегі ақыл, эстетикалық, физикалық дамуды қамтиды және адамды қоғамның игілігі үшін жұмыс жасауына ықпалын тигізеді. Мұндай үйлесімді дамуды тек қана адамның жасы мен жыныстық белгілерін және дене тәрбиесінің негізгі құралы шынайы жаттығулар болып табылатын дене шынықтырудың ғылыми тұрғыдан негізделген жүйесін ескере отырып, жүзеге асыруға болады. П.Ф. Лесгафт шынайы физикалық жаттығулардың қатарына жүгіру, секіру, лақтыру, күрес, ойындар және қарапайым гимнастикалық жаттығуларды жатқызады.

П.Ф. Лесгафт алғашқылардың бірі болып дене шынықтыру бойынша мамандарды даярлауға аса назар бөлген. 1893 ж., оның бастамасы бойынша, құрылған оқушы жасөспірімдердің физикалық дамуына ықпал ету Петербург қоғамы тек қана ауқатты отбасыдан шыққан балалар үшін емес, сонымен бірге жұмысшылар, орта қызмет отбасы балаларының қатысуын қамтамасыз ете отырып, дене шынықтыру мәдениеті бойынша сабақ жүргізіп, экскурсиялар жасап, әртүрлі ойындар

ұйымдастырды. Бірақ дене шынықтыру тәрбиесі мен спорт мемлекеттің тарабынан қолдау тапқан жоқ және орыс интеллигенциясының прогресивті топтары ынтасының арқасында жүзеге асырылды.

Ресейдегі спорттың қазіргі заманғы түрлерінің пайда болуы мен дамуы XIX ғ. аяғында, яғни көптеген батыс мемлекеттерімен салыстырғанда, олардан шамамен 50 жыл кейін басталды. 1889 ж. Мәскеуде конькимен жүгіру спорты бойынша алғашқы Ресей чемпионаты өткізілді және мұнда 3 шақырымға (3200 м) 7 мин 30 сек нәтиже көрсеткен А. Паншин жеңіске жетеді. Спортшылар Мәскеудегі Петровкада төрт айналымы бар 200 шақырымдық мұз айдынында жарысты. 1895 ж. 29 желтоқсанында шанғышылардың Мәскеу клубы ашылды. 1897 ж. күрес пен ауыр салмақты көтеруді қамтыған ауыр атлетика бойынша алғашқы Ресей чемпионаты өтті. Орыс палуандары халықаралық деңгейге шыға бастайды. 1901 ж. ауыр салмақты Георг Гаккеншмидт әлем чемпионына ие болады. Иван Поддубный 6 рет әлем чемпионы болады [8]. Бірақ Ресей 1900 ж. және 1904 ж. өткізілген Олимпиада ойындарына қатыспайды. Тек қана 1908 ж. Лондонда өткен Олимпиада ойындарына бейресми түрде 6 ресейлік спортшы қатысады.

XX ғ. басында студенттік спорт үйірмелерінің қызметі айтарлықтай күшейе бастайды. 1903 ж. бастап студенттер арасында «Өнегелік және физикалық дамуға қолжеткізу үшін жас азаматтарға көмек көрсету үшін Петербург комитеті» өзінің қызметін белсендете бастайды. Патшалық Ресей үкіметі дене шынықтыру тәрбиесіне аса қызықшылық танытпайды. Тек қана 1905–1907 жж. революциядан және Жапониямен соғыстан жеңіліс тапқан соң жастардың назарын революциялық күрестен бұру, сонымен қатар орыс армиясының қорын даярлау мақсатында әртүрлі дене шынықтыру және спорт ұйымдарының қызметі көтермеленіп, спорттық үйірмелер кейбір материалдық көмекке ие болады. Бірақта мұндай көтермелеулер мен материалдық көмек көрсету ұзаққа созылған жоқ. Студенттердің назарын саяси күрестен дене шынықтыру арқылы бұру жүзеге асырылмайтындығын түсінген соң, 1906 ж. наурызда патшалық Ресейдің ағарту ісі бойынша министрлігі мен Ішкі істер министрлігі студенттерге әртүрлі қоғамдық, соның ішінде спорттық үйірмелерді құруға тыйым салынған бірлескен шешім шығарады.

Тыйым салуға қарамастан, дене шынықтыру тәрбиесіне деген қызығушылықтың артуы және студент жастардың белсенділігі студенттік үйірмелерді құруға рұқсат тудыратын жаңа институттық және университеттік жарғылардың, сонымен қатар «Студенттер жөніндегі Ереженің» (1907) қабылдануын қамтамасыз етті. П.Ф. Лесгафт, генерал А.Д. Бутовский және М.М. Драгомировтың армияларын физикалық тұрғыдан даярлау бойынша теория және тәжірибе саласындағы ірі мамандардың арқасында орыс армиясын физикалық тұрғыдан дайындаудың жүйесі алғаш рет өңделді. Бұл жүйе 1907 ж. «Найзамен күресуге үйрету» және 1910 ж. «Әскерлерді гимнастикаға үйрету нұсқауы» сияқты ресми құжаттарда атап көрсетілді [9].

Әскери ведомство жастардың физикалық тұрғыдан дайындығының төмен деңгейде болуына қызығушылықпен және ерекше алаңдаушылықпен қарады. Бұл жағдай, алдымен, Жапониямен соғыста жеңіліс тапқан соң патшалықтың Ресейдің әскери беделін қайта қалпына келтіру мен жастарды әскери қызметке даярлаумен түсіндірілді. Сондықтан, әскери шенеуніктер әртүрлі спорттық, гимнастикалық және жартылай әскери ұйымдарды құра бастайды. Ең көп тараған дене шынықтыру жаттығулары «күлдіргі (потешный)», скаут отрядтары мен гимнастика үйірмелері болды.

1909 ж. басында Ағарту министрлігінің шенеунігі, Бахмут уездінің халықтық училищесінің инспекторы А.А. Луцкевич XVI ғ. I Петрдің құрған әскери отрядтарының құрметіне «күлдіргі» отрядтары шақырылады. Шенеунік жазғы демалыс уақытында балаларға сапқа тұру мен гимнастика бойынша тәлім беріп, қысқа мерзімнің ішінде өзіндік сипаты бар әскери бөлімше құрады. «Құнды бастамасын» үгіттеу үшін 1910 ж. мамырда Луцкевич өзінің «күлдіргі» отрядтарымен бірге астанаға шақырылады [10]. «Күлдіргілер» патшаға және әскери министрі Сухомлиновқа жақсы пікір қалдырды. «Күлдіргілер» отрядтарында әскери муштра қолданысқа ие болды, балалар механикалық түрде сапқа тұру жаттығуларын және қару әдістерін жаттап алды. Бұл отрядтарда дене шынықтырудың бірінғай түрлері мен әдістері болған жоқ. «Күлдіргілерді» даярлау барысында гимнастикалық жаттығулар қолданылды. Сабақ жүргізудің әдістері мен мазмұны балалардың организмнің ерекшеліктерін ескерген жоқ. «Күлдіргілер» отрядтарындағы балалар мен жасөспірімдерді тәрбиелеудің жүйесіне орыс интеллигенциясының бір бөлігі, әсіресе педагогтар мен дәрігерлер қарсылық білдірді. Осының себептерінен 1914 ж. «күлдіргілер» отрядтарының қызметі тоқтатылды.

Патшалық Ресейдегі дене шынықтыру тәрбиесінің дамын көрсеткен бағыттардың бірі скаут отрядтары болды. 1910 ж. орта білім беру мектептерінің оқушыларын қамтитын алғашқы үйірмелер

құрылды. 1910 ж. орта білім беру орындарының оқушылары қатарынан тұратын алғашқы үйірмелер пайда болды. Жасөспірімдерді мектептен тыс милитаризациялаудың мұндай түрлері бүкіл әлемде кеңнен тарай бастады. Скаут жасағына қосылу үшін оқу орнының әкімшілігінен рұқсат алу және мүшелік төлемін енгізу, форма сатып алу қажет болды. Скаут жасағына қарапайым халықтың балалары мүше болмау үшін барлық жағдай қарастырылды. Патша үкіметі скауттардан болашақта құдайға сенетін және патшаға берілген офицерлер мен интеллигенция даярлауға үміттенді.

Скауттардың жасақтарында жасөспірімдер саяси, әскери және дене шынықтыру дайындықтарынан өтуі керек болды. Олар жедел жәрдем көрсетудің әдістері мен топографияға бағытталған әскери істерді үйренді. Скауттарды физикалық тұрғыдан даярлаудың негізгі құралы гимнастика, жеңіл атлетика, спорт ойындары, әскери шабуылдар болды. Педагогтар ретінде офицерлер, Ағарту министрліктерінен шенеуніктер, арнайы дайындалған тұлғалар, сонымен бірге Англиядан келген скаут шеберлері тағайындалды.

Ресейдегі скауттар қозғалысы әртүрлі буржуазиялық қоғам мен үкіметтік мекемелер тарабынан қолдау тапты. Әскери ведомство скауттарды формалармен, құрал-саймандармен қамтамасыз етіп, жиындар ұйымдастырды. II Николай бұйрығымен ағылшын генералы Баден-Пауэлдың «Юные разведчики» атты кітабы орыс тіліне аударылды, ал 2010 ж. патшаның шақыруы бойынша Баден-Пауэль Ресейге келген болатын. Егер «күлдіргілер» жасақтары жұмысшылардың балаларына арналса, скауттар жасақтары буржуазия мен интеллигенцияның балаларына арналды.

1912 ж. шаңғы жарысы бойынша алғаш рет Ресей біріншілігі өтті. 1912 ж. Петербургте Бүкілресейлік футбол одағы ашылды. Осы жылы бұл Одақ алғашқы мемлекеттік чемпионат өткізіп, ФИФА-ға (Футболдың халықаралық федерациясына) қабылданды. Ресей империясында спорттың басқада түрлері бойынша бірлестіктер мен лигалар құрыла бастады. 1911 ж. 16 наурызында 31 орыс спорт қоғамының өкілдері Ресей олимпиадалық комитетінің жарғысының жобасын қабылдайды. Бірақ бұл жоба 1912 ж. 17 мамырда Ресей СІМ тарабынан бекітілді, ал Олимпиада ойындары осы жылдың 5 мамырында Стокгольмде басталып кеткен болатын. Ресей Швецияға генерал В.Н. Воейков пен 178 ең үздік спортсмендерін жібереді. Олимпиадалық құрамаға Петербургтың Негізгі офицерлік гимнастикалық-семсерлесу мектебінің мүшелері енді. Олимпиада ойындарының нәтижесінде ресейлік спортсмендер төрт медаль, соның ішінде екеуі — ату бойынша, біреуі — қайықшылардың жарысы бойынша, бір күміс медаль — классикалық күрес бойынша жеңіп алды. Командалық біріншілік бойынша Ресей Австриямен бірге 15-ші орынды иеленді.

Стокгольмдегі Олимпиада ойындарындағы ресейлік спортсмендердің сәтсіздігі II Николайды 1913 ж. 7 маусымда Ресей империясы халқының физикалық тұрғыдан дамуын қадағалайтын Басты бақылаушы қызметін құруға итермеледі және бұл қызметке генерал II В.Н. Воейкованы тағайындады. Шын мәнінде, Владимир Николаевич Ресей тарихындағы алғашқы спорт министрі болды [11]. Мұндай тағайындау арқылы орталықтандырылған басқаруды құруға талпыныс жасалды. Генералдың басшылығында құрылған канцелярия барлық спорттық клубтардың санағын жүргізіп, олардың қызметіне бақылау орнатты, халықаралық жарыстарға командаларды даярлаумен айналысты. Мұндай мемлекеттік органның дене шынықтыру мен спортты дамыту жөніндегі сұрақтарының Мариин сарайындағы Министрлер Кеңесінде қарастырылуының өзі аталған органның маңыздылығын дәлелдеп береді. Бұл жөнінде В.Н. Воейков өзінің мемуарында: «Қатысушылардың саны жүз адамнан асты. Олардың барлығы спорттың пайдасы үшін жұмылдырылды, бірақ алғашқы кезеңде бұл іс бойынша жеткілікті түрдегі тәжірибе болған жоқ» деп атап өтеді [12].

Оқу орындарында білім алушылар арасында белгілі бір затпен жаттығатын, снарядпен жаттығуға бағытталған және Әскери министрлік пен Ағарту министрлігі қолдау көрсеткен сокол гимнастикасы кеңінен тарады. Ресейдегі барлық ауыл үйірмелері «Ресейлік сокол одағына» біріктірілді. 1914 ж. Ресейде «соколдардың» I-ші съезді өтті және бұл жастардың арасында сокол гимнастикасының кеңінен тарауына ықпал етті. Сокол гимнастикасы бойынша сабақтар Ағарту министрлігінің оқу ғимараттарында өтті. Сокол гимнастикасы үйірмелерімен қатар, басқа да гимнастикалық және спорттық ұйымдар құрыла бастады, сонымен бірге бастапқыда Петербург пен Мәскеуде, сонынан басқа да қалаларда білім алушы жастардың физикалық дамуына ықпал ету қоғамдарын құру қолдау тапты. Бұл қоғамдар жастар арасында гимнастиканың, ойындардың, спорттың тарауына ықпал етті, спорт пәндері бойынша оқу құралдарын басып шығарды. Бұл қоғамдарға Ағарту министрлігі материалдық жағынан қолдау көрсетіп, бұл қоғамдар «жастардың моралдық тұрақсыздығына» әсер ететін ұйымдар ретінде танылды.

Бірақ балалармен жұмыс жасаған мұғалімдердің қажетті дене шынықтыру тәрбиесіне қосқан үлесіне қарамастан, жастардың физикалық тұрғыдан даму деңгейі төмен болды. Мектептердегі дене шынықтыру мәселелері әртүрлі съездерде талқыланды. Мысалы, халықтық білім мәселелері жөніндегі І-ші Жалпы ресейлік съезде (1913–1914) алдыңғы қатардағы педагогтар «балалардың физикалық, эстетикалық және ақыл-ой жағынан дамуы үшін және жеке және қоғамдық өмір мәселелерін саналы, ақылды түрде шешуге тәрбиелейтін бірыңғай мектептерді құруға» қолдау білдірді. Дене шынықтырудың негізгі құралдары ретінде ойындар, серуендеу, гимнастика, экскурсиялар саналды. Мұнан басқа, съездге қатысушылар өндірістегі балалардың еңбегін қысқарту қажеттілігін ескерді. Бірақ бұл талаптардың барлығы білім алушы жастарды физикалық тұрғыдан тәрбиелеу мәселелеріне деген үкіметтің жеткіліксіз назар аударуының себептерінен және білікті кадрлардың жетіспеуінен жүзеге асырылған жоқ.

1916 ж. Олимпиада ойындарына қатысу мақсатында 1912 ж. Олимпиадамен салыстырғанда ресейлік Олимпиада ойындарын күнделікті өткізу жөнінде шешім қабылданды. Мұндай ойындардың алғашқысы 1913 ж. Киевте өтті. Спорттың 14 түрі бойынша мемлекеттің 20 қаласынан 500 адам қатысты. 1914 ж. Ригада өткен екінші ресейлік Олимпиадаға қатысушылардың саны 900 адамға жетті. 3-ші Олимпиада ойындарын Петербургте, ал 4-ші Олимпиаданы Мәскеуде өткізу жоспарланған болатын, бірақ Бірінші дүниежүзлік соғыс мұндай жоспарлардың жүзеге асуына мүмкіндік берген жоқ. 1914 ж. соғыс қимылдарының басталуы қарсаңында Ресейде 500 мүшесі бар 800 спорт клубтары болды.

1917 ж. орталық Ресейдегі спорттың даму деңгейі соғысқа дейінгі кезеңмен салыстырғанда жоғары болған жоқ. Тек қана ауыр атлетикадағы жетістіктер ғана әлемдік деңгейге жетті. 1918 ж. аяғына қарай орыс спортсмендерінің ауыр атлетика бойынша жетістіктері әлемдік деңгейге жеткен болатын. Ресей спорттың басқа түрлері бойынша әлемдік және еуропалық деңгейден артта қалды. Мұндай жағдай Ресей империясының құрамына енген мемлекеттерге, соның ішінде Қазақстанға да қатысы болды.

XIX ғ. екінші жартысында Ресей империясының құрамына кірген Қазақстандағы дене шынықтыру тәрбиесі мен спорт біркелкі дамыған жоқ. Бір жағынан, көптеген ұлттық ойындар назардан тыс қалды, екінші жағынан, қазақ даласындағы дене шынықтыру тәрбиесіне жаңа физикалық жаттығулар енді. Ресми түрде тыйым салынған алғашқы ұлттық ойындардың бірі — сайыс (ат ойындары — ат үстінде семсерлесу) болды. Сайыс ойнына ең күшті және дайындықтан өткен әр рудың жігіттері қатысты [13]. Кейбір деректер бойынша, мұндай қатерлі және күрделі ойындарға әйелдер де қатысқан [14]. Сондықтан адам өміріне қауіп төндіретін болғандықтан, Қазақстанда сайыс ойындарын өткізуге тыйым салынды [15]. Бірақ сайыс Қазан революциясына дейін дәріптеліп келді. Мұндай «қауіпті» ұлттық ойынның дәріптелуінің себебі бұл ойын ең ірі спорттық мерекелердің міндетті элементі болуымен байланысты болды.

Қазақстанның Ресей құрамына енгеннен кейінгі жаңалықтардың бірі — ат жарысын ұйымдастыру мен жүргізуге өзгерістер енгізілді. Жарыстың ережелері барлық қатысушылар үшін ортақ деп саналды және ауқатты спортсменнің үлесі үшін өзгерген жоқ [16]. Ат жарысы бір старты және бір финиші бар айналу бойынша жүргізілді. 1853 ж. бастап Бөкей Ордасында ұзындығы 4 верста тең айналу арқылы 20 верста ат жарысы ұйымдастырылды. Ең үздік нәтиже 27 минут 30 секундта, яғни орташа жылдамдығы 1 минутта 1 верстты айналып өтті [17].

Қазақстан территориясында ат зауыттарының құрылуы ат спортының дамында маңызды рөл атқарды. Бұл аттардың тұқымын жақсарту мақсатында құрылды [18]. Ат зауыттары аттардың жаңа тұқымдарын шығаруға ұмтылды. 1882 ж. көрмелер, бәйге, желгір аттар жарысын ұйымдастыру мақсатында «Түркістан бәйге қоғамы» құрылды. Бұл қоғамның қызметі кең болды. Қоғам күнделікті түрде ат бәйгесін және ат және ұлттық ат бәйгесі бойынша жарыстар өткізді. Мұндай іс-шаралардың жүргізілуі жергілікті тұрғындар арасында спорттың қазіргі заманғы түріне деген қызығушылықтарын оятты, жарыстарды ұйымдастырудың қазіргі заманғы әдістерінің таралуына оң ықпалын тигізді.

XIX ғ. бастап қазақ даласында ат бәйгесі мәдениетінің және өнерінің элементтері көрсетілетін жәрмеңкелер жүргізіле бастады. Барлық, әсіресе ірі жәрмеңкелер спорттық жарыстардың өзіндік аренасына айналды. Жәрмеңкелерде әйгілі шабандоздар, мергендер, палуандар өздерінің өнерін көрсетті. Сонымен бірге жәрмеңкелер цирк өнері элементтерінің, «Қазақстандағы театрлық көрінісінің» қалыптасқан жерлеріне айналды.

Орыс жер аударушылары мәдениеті мен күнделікті өмірінің ықпалы арқасында сырыққа өрмелеу, әртүрлі секірулер, қалта арқылы жүгіру т.б. дене шынықтырудың жетістіктері тарай бастайды.

Кез келген бір тарихи оқиға сияқты, Қазақстанның Ресейге қосылуының оң және кері жақтары болды. Ресей империясының саясаты дәстүрлі институттардың өзгеруіне, жаңа қоғамдардың құрылуына алып келді және бұл, өз кезегінде, патшаның жеңіл басқаруына мүмкіндік берді. Патшалықтың саясаты дене шынықтыру мәдениетінде де көрініс тапты. Патша шенеуніктері Қазақстанда әскери-қолданбалы сипатындағы спорттың дәріптелген түрлеріне тыйым салуға тырысты. Осының себебінен, қазақтардың қарулы арсеналында қылыштар бар болуына қарамастан, Қазақстанның жергілікті тұрғындары арасында әскери шабу сияқты спорттың түрі таралмады. Қолайлы жағдайларда спорттың кейбір әскери қолданбалы түрлері ұлттық спорт түрлеріне айналуы мүмкін еді, себебі қазақ жігіттері асқан шабандоз және күрделі жаттығуларды ұнатқан. Патшалық үшін қауіп төндіретін спорттың атқыш түрлері ресейлік басқарушылардың ерекше назарында болды. XIX ғ. аяғында ресми басшылық дәріптелген алтын-қабақты — атысу жарысына спорттың түрі ретінде тыйым салу үшін барлық шараларды қолданды.

Қазақ даласындағы дене шынықтыру тәрбиесі әртүрлі қоғамдық құбылыстардың — ас беру, той, нәрестенің дүниеге келуі т.б. арқасында дами бастады. Кез келген бір маңызды себепке байланысты спорттық жарыстар, соның ішінде бәйге, алтын-қабақ, күрес т.б. ұйымдастырылды. Асқа барлық жерлерден адамдар келіп, ат және ату т.б. ойындар бойынша жарыстар жүргізілді. Әйгілі қазақ ағартушысы Ы. Алтынсариннің пікірі бойынша, ас беру халықтың мәдени өмірі болып табылды [19]. Аста спорттық жарыстар мен ойындардан басқа, халық әншілері мен музыканттары өнер көрсетті, қоғамдық өмірге қатысты мәселелер шешілді.

Қазақстан территориясындағы тағыда бір танымал ойын — тоғыз құмалақ болды. Балалардың арасында әртүрлі заттармен — доп, таяқ, шарлармен («қыз-доп», «орда-доп»), сүйектермен, бас киімдермен (тақия, телпек) ойындар кеңінен тарады. «Ақсүйек» ойыны ең сүйікті ойынға айналды, бұл ойын кешкі мезгілде, күн батқаннан кейін жүргізілді. Қазақтар нәресте туғаннан бастап оларды дене шынықтыру тәрбиесіне тарта бастады. Нәресте үш жастан асып, төрт жасқа қараған кезде нәрестені өзімен қатар туылған құлынға отырғызатын болған. Жеті жасына қарай бала ата-анасының толыққанды көмекшісі мен өнерлі шабандозға айналған. Бұл құбылыс ер баламен бірге, қыз балаға да тән болған.

Қазақтардың балалары атпен жүру, қимыл-қозғалыс ойындары, садақпен оқ атумен шұғылданған. Баланы аң аулауға үйрету үшін арнайы бала жебе мен оқтары дайындалды. Әртүрлі дене шынықтыру жаттығуларын және ойындарды тиімді түрде қолдану қазақ балаларының сегіз жасында дербес және дене бітімі жағынан мықты болуына ықпал етті. Мұнан басқа, осындай жаттығулар мен ойындар балалардың ақылының дамуына, қоршаған орта туралы білімінің дамуына әсер етті. Зерттеуші А.С. Ситдыковтың пайымдауынша, қазақ балалары мен жасөспірімдері қоршаған орта туралы ғылыми танымға ие болмағанымен, олар қоршаған орта мен табиғат жөнінде басқа фактілі білімдерге, дала кеңістігі бойынша бағыт-бағдарға ие болған. Он жасында ер балалар қорғану және күрестерге қатысқан [20]. Тәрбиелеудің әртүрлі амалдарын, әсіресе физикалық еңбекті, жаттығулар мен ойындарды ерте жаста қолданудың арқасында 15 жастағы жасөспірімдер Қазақстанда кәмелетке толған деп есептелді.

Ресей империясына қосылуға дейінгі қазақ халқының дене шынықтыру тәрбиесінің ерекшелігі оның жалпы халықтық мәдениет қазынасына кіруімен байланысты болды. Ол мәдениеттің басқа да түрлерімен тығыз байланыста дамыды.

Қазақстан ежелгі дәуірден бастап әртүрлі халықтардың өмір сүретін өлкесі болып саналды. Олардың көпшілігі өздерінің өзіндік мәдениетін, соның ішінде дене шынықтыру мәдениетін сақтап келді. Бұл тенденция Қазақстанның Ресейге қосылуынан кейін де Ресей тарабынан күшейтілді. Орыс халқының мәдениеті қазақ халқы арасында еніп, кейбір қазақ ойындары орыс халықтары өмірінің бір бөлігіне айналды. Кері жақтары ретінде оқу орындарының жоқ болуына байланысты дене шынықтыру мамандарын арнайы түрде дайындықтан өтпеуін және Қазақстандағы спорттың түрлері бойынша оқытушылар мен бапкерлерді даярлау бойынша курстардың болмауын атап көрсетуге болады.

Қорытындылай келе, Ресей империясының шенеуніктері халық бұқарасы арасында дене шынықтыру мен спорттың дамуына қызығушылық танытпаған деп атап көрсетуге болады. Жергілікті халықтың балалары үшін арналған аз санды оқу орындарында дене шынықтыру мәдениеті бойынша

сабақтар жүргізілмеген. Ат ойындары, садақпен оқ ату және көптеген қимыл-қозғалыс ойындары сияқты спорттың ұлттық түрлері Қазақстан халқының дене шынықтыру тәрбиесінің негізгі құралы болды. Өткізілген тойлар, ас берулер, тағы басқа бірқатар ұлттық салт-дәстүрлер спорттың аталған түрлерінің дамуын қамтамасыз етті. Мемлекеттегі спорт пен дене шынықтыру мәдениетін дамыту мен ұйымдастыруға қатысты орыс және қазақ шенеуніктерінің байланыстары кей кездері айтарлықтай емес алға жылжуларды қамтамасыз етсе, кейбір кездері жастардың физикалық тұрғыдан жаңаша түрінде тәрбиеленуінің дамуына кедергі жасады.

XX ғ. басында Қазақстанның дене шынықтыру мәдениеті мен спортында спорт пен ойындардың классикалық түрлері дәріптеле бастады, спорттық командалар мен клубтар пайда бола бастады. Классикалық спорт түрлерінің дамыған орталықтарының бірі Семипалатинск қаласы болды. 1912 ж. бұл қалада «Нептун» деп аталатын алғашқы спорт клубы құрылып, онда спорттың классикалық түрлері дәріптелді. 1913 ж. құрамында әйгілі қазақ жазушысы М. Әуезов ойнаған «Жарыс» футбол командасы ашылды [19]. Семипалатинск ауыр атлетиканың, күрестің, коньки спорты, жеңіл атлетика, жүзі, тағы басқа спорт түрлерінің дамуының алғышарттарын жасап берді.

Спорттың классикалық түрлерінің, әсіресе күрес пен ауыр атлетиканың дамуында әйгілі қазақ батыры Қажымұқан үлкен рөл атқарды және оның жеке үлгісі спорттың бұл түрінің дамуына зор ықпал етті. 1915 ж. Троицкте күрес бойынша ірі чемпионатты жеңіп, Қазақстанда спорттың халықаралық түрлері бойынша ірі спорт жарыстарын өткізудің алғышарттарын жасап берді.

Революцияға дейінгі Қазақстанда дене шынықтыру және спортпен шұғылданудың мүмкіндіктері болған жоқ. Жекелеген спорт клубтарында буржуазия өкілдері, қызметкерлері және жартылай білім алушы жастары спортпен шұғылданды.

1917 ж. Ресей империясындағы саяси қайта құрулар спорттық ұйымдардың қызметіне толықтай әсер етті. 1918 ж. 22 сәуірдегі Жалпы ресейлік орталық атқарушы комитетінің (ЖРОАК) Декретіне сәйкес әскери істер жөніндегі Халықтық комитеттің жалпы ресейлік штабы жанында жастар арасындағы спорттық үйірмелер мен ұйымдарды қайта қалпына келтіру және қайта құру міндеті жүктелген Жалпыға ортақ әскери білім беру басқармасы құрылды. 1918 ж. аяғына қарай мемлекетте құрамында 38167 белсенді мүшесі бар 350 спорт ұйымдары қызмет жасады [21]. Бұл кезеңде спортты ортақ басқару қалалық және облыстық спорттық лигалар мен одақтарға жүктелді. Жалпы ресейлік спорт одағының функцияларын Мәскеулік олимпиадалық комитет атқарды. Спорттың қарқынды дамуы басталады, тек қана спорттық құралдардың, инструкторлардың, бапкерлер мен әдебиеттердің болмауы бұл үрдісті тежеген болатын.

1919 ж. бастап Жалпыға ортақ әскери білім беру басқармасын Н.И. Подвойский басқарған. Дене шынықтыру тәрбиесі халықтың денсаулығын жақсартудың құралы ретінде әскери білім беру бағдарламасына енгізілді. 1920 ж. қазанда Жалпыға ортақ әскери білім беру Басқармасы жанындағы Дене шынықтыру мәдениетінің Жоғарғы кеңесінің (ДШМЖК) құрылуының арқасында дене шынықтырудың мемлекеттік органын құруға деген алғашқы қадам жасалды. ДШМЖК-не сайыстар туралы ережелер, бағдарламалар, анықтамалар, жарғы, әртүрлі ұйымдар арасында сайыстар өткізу жүктелді.

Жалпыға ортақ әскери білім беру басқармасының қызметі дене шынықтыруды әскери дайындық үшін қолданумен қатар, Басқармаға мемлекеттегі дене шынықтыру-спорттық қызметке басшылық ету жүктелді. Жалпыға ортақ әскери білім беру басқармасы 1917 ж. кейін қалыптасқан халыққа білім берудің жаңа жүйесіне дене шынықтыру тәрбиесін енгізу мәселелерімен айналысып, жаппай спорттың жандануына, пролетарлық спорттық ұйымдардың құрылуына ықпал етті. 1919 ж. мамырына қарай Ресейде Жалпыға ортақ әскери білім беру басқармасының 7 округтық, 39 губерниялық және 395 уездік бөлімшелері құрылды және бұлар әскерге дейінгілерге білім берумен шұғылданды. Жалпыға ортақ әскери білім беру басқармасының маңызды жетістіктерінің бірі — дене шынықтыру мен спортты тек қана ірі орталықтарға енгізіп қойған жоқ. Губерниялық және уездік қалаларда, ауылдық жерлерде әскери-спорттық клубтар құрыла бастады.

1919 ж. Мәскеуде өткен дене шынықтыру және спорт, әскерге дейінгі дайындық бойынша жұмысшылардың бірінші шақырылған Жалпы ресейлік съездінің делегаттары мемлекеттегі дене шынықтыру қозғалысының басты міндеттерінің бірі ретінде спорттық секциялар мен клубтар санының өсіру қажеттілігі атап көрсетілді [22]. 1921 ж. қаңтарында бұрынғы Ресей империясының территориясында 1612 спорттық ұйымдар қызмет жасады.

1920 ж. басында жүргізілген аймақтық олимпиадалар жаппай оқиғаға айналып, дене шынықтыру мен спорттың таралуына ықпал етті. Бірақ дене шынықтыру-спорттық қозғалыс кейбір жетістіктерге

карамастан, халықтың үлкен бөлігін қамтый алған жоқ. 1920 ж. көктемде Жалпыға ортақ әскери білім беру басқармасы өзінің жергілікті органдарына халық арасында дене шынықтыру мен спортқа деген қызығушылық ояту үшін әйгілі спортсмендерден тұратын және сайыстарды қамтитын қойылым-көрсеткіш іс-сапарларын ұйымдастыруға тапсырыс берді. Мұндай іс-шараларды жүргізу тәжірибеде халықтың дене шынықтыру мен спортқа деген қызығушылығын ояту үшін үлгінің маңыздылығын дәлелдеп берді.

1920 ж. спорттық құрал-саймандардың және спорттық жабдықтардың жетіспеуі байқалды және бұл спорт саласындағы бастамаларға кері әсер етті. Батыстағы сияқты спорттық өнеркәсіпті тез арада дамытудың мүмкіндіктері болмады. Мемлекеттік Халық комиссариаты шеңберінде мектеп медицинасы мен гигиенасы бөлімдері, ғалымдардың, дәрігерлер мен педагогтардың бірқатар тобы социалистік дене шынықтыру тәрбиесі жүйесінің негізін өңдеуге кірісті. Дене шынықтыру мен спортты дамытудың әртүрлі жолдары ұсынылды. Мысалы, дене шынықтыру тәрбиесінің «социалистік» сипатының дамуын мектептерде «оқушыларға қолайлы және пайдалы ойындарды енгізу» қажеттілігі ұсынылды [23].

Медициналық бағытты ұстанушылар (В.В. Гориневский, Г.К. Бирзин) қанау мен зиянды өмір салты жұмысшылар мен олардың балаларының организмін әлсіретеді деген тұжырым жасады. Сондықтан өнеркәсіп қызметінің күрделілігінің ықпалын ескере отырып, дене шынықтыру жаттығуларын орындаумен байланысты қосымша жүктемелер, спортпен айналысу жұмысшылардың денсаулығы үшін кері әсер береді деп есептелді. Олардың пікірі бойынша, футбол, бокс, ауыр атлетика, күрес секілді спорттың түрлерін жұмысшы топтарының дене шынықтыруынан алып тастау қажет болды.

Дене шынықтырудың ерекше түрін пролеткультты ұстанушылар (А.В. Луначарский, В. Полянский, Г.В. Плеханов) ұсынды. Олар «жаттығулардың буржуазиялық жүйесінен» толықтай бастартты. 1925 ж. футболдық педагогикалық мәні жөнінде мақала баспадан шықты және бұл мақалада футбол ағылшын буржуазиясының ойлап тапқаны болғандықтан, кеңестік жастарды алдауға үйрететіні және мұның тұлғаның жеке сапасына кері әсер ететіні дәлелденген. «Буржуазиялық жаттығулардың» орнына «жұмысшы гимнастикасы ұсынылды». Пролеткультты жақтаушылар мемлекетте спорттың кең түрлерінің (бокс, спорттық гимнастика, футбол т.б.) дамуына қарсылық білдірді, мұның себебі аталған спорт түрлері капиталистік елдерде дәріптелуіне байланысты болды [23]. Пролеткульт көзқарастары КСРО-ғы дене шынықтыру тәрбиесіне айтарлықтай зиян келтірді. Пролеткульт жақтастарының пікірлері бойынша, спорттық құралдар мен саймандар, дене шынықтыру жаттығулары кез келген бір моральді қамтамасыз етеді деп саналды. Мұның мысалы ретінде скауттық қозғалыстың тағдырын атап көрсетуге болады. Большевиктердің скауттық қозғалысқа деген көзқарасы айтарлықтай суық болды және уақыт өте келе нашарлай түсті. Мұндай нашарлаудың себептерінің бірі көптеген скауттар мен скаут-шеберлердің ақ гвардияшылармен байланысы болды. Екінші жағынан, басқада себептері болды және бұл 2018 ж. комсомол ұйымының құрылуына байланысты скауттар олардың бәсекелесітігіне айналуымен байланысты болды. Мұнан басқа, большевиктерге деген оппозиция скауттарға анархияның, революцияның және құдайсыздықтың қарсыласы ретінде қарады. Олардың пайымдауы бойынша, скауттар тәртіпті, тұрақтылықты, қасиетті Русьтың рухани құндылықтарын кейіптейді. Өз кезегінде, большевиктер скауттарды британдық буржуазия мен әлемдік буржуазияның «құралы» деп есептеді. Скауттық қозғалыс жөніндегі пікірталастар өткір түрде өтіп, 1922 ж. дейін сақталып келді. Кеңестік Ресейдегі балалар қозғалысын ұйымдастырушылар скауттық істің қызықты және пайдалы екендігін түсінді, сондықтан скауттарды жою емес, ал олардың идеологиясын ауыстыруды қолдады. 1922 ж. Мәскеудегі скаут-шеберлердің жиналысында «скаут» атауын «жас пионерлер» деп ауыстыру жөнінде шешім қабылданды. Осылайша, скауттық қозғалыстың орнына пионерлер қозғалысы келді. Олардың бір-бірінен айырмашылығы — қызметтің идеологиялық негізінде болды. Ұйымдастырушылық және әдістемелік жағынан пионерлер ұйымы скаутинг жүйесінен көптеген нәрселерді алды, соның ішінде ұйым құрылымы, түрі, кейбір заңдар, «Дайын бол!» ұраны, жазғы лагерлер т.б. алды.

Дене шынықтыру тәрбиесі мен спорттың ғылыми-әдістемелік негіздерінің даму үрдісін идеологизация мен политизация тежеп отырды. 1930–1950 жж. кеңестік дене шынықтыру мен спорт тоталитарлық тәртіп идеологиясының бір бөлігіне айналады және оның әдіснамалық негізі ретінде марксизм-ленинизм философиясы алынады. Дене шынықтыру мен спорттың ғылыми әдіснамалық мәселелері соғысқа дейінгі кезеңде дене шынықтыру бойынша алты институттарда және 1933 ж. құрылған дене шынықтырудың Орталық ғылыми-зерттеу институтында өңделді. КСРО-ғы ғылымның

негізгі күші жоғарғы жетістіктегі спортты дамытуға бағытталды, себебі бұл социалистік жүйенің капиталистік жүйеден асып түсу артықшылығын көрсетудің құралы ретінде қарастырылды.

Дәл осындай идеялар кеңес үкіметінің дене шынықтыру тәрбиесіне адамдардың үлкен бөлігін тарту, спортты мемлекеттің жаппай игілігі етуге деген қалауын тудырды.

Қорытындылай келе, КСРО-ғы дене шынықтыру тәрбиесі кеңестік қоғам мәдениетінің құрамдас бөлігі, әлеуметтік қызметтің айтарлықтай саласы, КСРО халықтарының тұрмыс дәстүрі болып саналды деп атап көрсетуге болады. Кеңес Одағының өмір сүруі кезеңінде дене шынықтыру тәрбиесі коммунистік тәрбиелеудің құралы ретінде қарастырылды. Бірақ дене шынықтыру мен спортты дамытудың артықшылықтары өзгерістерге ұшырап отырды.

Осылайша, КСРО-ғы дене шынықтыру тәрбиесі мен спорттың жаппай сипат алуының алғышарттары патшалық Ресейде басталды. Бастапқыда бұл мемлекеттің әскери қуатын арттыруға деген қалаумен байланысты болды. Соғыстан кейінгі жылдары үкімет әскери-патриоттық тәрбиелеудің жетіспеуін ұғына отырып, әскерлердің дене шынықтыру тәрбиесін дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасайды.

Дене шынықтырудың жаппай құбылыс ретіндегі дамуының келесі сатысы армия қорын құрумен байланысты болды. Ресей империясының территориясындағы билікті большевиктердің тартып алуынан кейін мемлекетті буржуазиялық агрессорлардан қорғайтын әскерлер қажет болды. Бірақ айыр және орағы бар шаруалар нағыз армия бола алған жоқ, әскери тәрбиелеу жүйесіндегі дене шынықтыру берік әрі бірлескен армия құруға мүмкіндік берді.

Сонымен бірге Кеңес мемлекетінде дене шынықтыру мен спорттың жаппай сипат алуына үкіметтің дені сау ұлт құруға деген қалауы ықпал етті. Жалпыға білім беру мекемелерінде және институттарда «Дене шынықтыру тәрбиесі» пәні енгізілді, зауыттар мен фабрикаларда жұмысшылар таңғы жаттығулар жасады, әртүрлі жаппай ойындар жүргізді.

Жаппай дене шынықтырудың пайда болуының маңызды аспектісі коммунистік тәрбиелеудің құралын құру болды. Спорт сталиндік адамды «homo soveticus» тәрбиелеудің құралына айналды. XX ғ. 30 жж. бұлшықты жігіттер мен қыздардың бейнесі көрсетілген кеңестік плакаттар спортпен шұғылдануға қалау тудырып, салауатты өмір сүруге және жастар арасында спортқа деген қызығушылықты ояту қажет болды.

Кеңестік дене шынықтыру қозғалысындағы жетістіктер әлеуметтік саясатпен, КСРО-ның табысты қоғамдық-экономикалық дамуымен байланысты болып, соңынан барлық кеңестік республикалардың игілігіне айналды. Халықты дене шынықтыру мен спортқа тарту өз еркі негізінде, сонымен қатар мәжбүрлеу тәртібі негізінде де жүзеге асырылды [24]. Дене шынықтыру мәдениеті мен спортты үгіттеу өзінің нәтижелерін берді: денсаулық абыройдың нағыз элементі, адамгершілік пен ерліктің белгісі болып табылды. Салауатты өмір салты мен спортты насихаттаудың көмегі арқылы негізгі мәдени, әлеуметтік, экономикалық және саяси мәселелер өз шешімдерін тапты. Кеңес адамдарын дене шынықтыру тәрбиесі жағынан белсенділікке, туризм және спортпен шұғылдануға шақыру, оған деген қолжетімділік — осының барлығы еңбектің өнімділігі мен өнімнің бәсекеге қаблеттілігін арттыру, шығынды төмендету үшін жасалды.

Список литературы

- 1 Поздравление Президента Казахстана Нурсултана Назарбаева по случаю Дня спорта [Электронный ресурс] / Официальный сайт Президента Республики Казахстан. — Режим доступа: <http://www.akorda.kz/ru/addresses/>
- 2 Послание Президента Республики Казахстан — Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» [Электронный ресурс] / Официальный сайт Президента Республики Казахстан. — Режим доступа: <http://www.akorda.kz/ru/events/>
- 3 Гибер Б.В. Новый этап в физкультурном движении. — М. -Л., 1990. — 320 с.
- 4 Долуцкий И.И. Отечественная история. — М.: Мнемозина, 1994. — 400 с.
- 5 Радищев А.Н. Путешествие из Петербурга в Москву. — М.: Просвещение, 2003. — 278 с.
- 6 Суворов А. Наука побеждать. — М.: АСТ, 2018. — 320 с.
- 7 Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта / Л. Кун. — М.: Радуга, 1994. — 318 с.
- 8 АП РК. — Ф. 812. — Оп. 14. — Д. 493. — Л. 6–8.
- 9 ГА РФ. — Ф. 5446. — Оп. 86. — Д.2500. — Л. 145.
- 10 Игумен Виталий (Уткин). «Потешные» Антиоха Луцкевича [Электронный ресурс] / Виталий (Уткин) Игумен. — Режим доступа: <http://history.pravorg.ru/2016/02/05/poteshnye-antioxa-luckevicha/>

- 11 Деметр Г.С. Очерки по истории отечественной физической культуры и олимпийского движения / Г.С. Деметр. — М.: Сов. спорт, 2005. — 324 с.
- 12 Воейков В.Н. С царем и без царя / В.Н. Воейков. — М.: Захаров, 2016. — 400 с.
- 13 Ефименко П.П. Дородовое общество / П.П. Ефименко. — М. — Л.: АН СССР, 1934. — 410 с.
- 14 Гродеков Н.И. Киргизы и каракиргизы Сырдарьинской области / Н.И. Гродеков. — Ташкент, 1989. — 256 с.
- 15 История Казахской ССР. — Т.1. — Алма-Ата: Изд-во АН КазССР, 1957. — 396 с.
- 16 Зиманов С.З. Общественный строй казахов первой половины XIX в. / С.З. Зиманов. — Алма-Ата: изд-во АН КазССР, 1958. — 291 с.
- 17 Доскараев Б.М. Историко-педагогические основы становления и развития системы физической культуры в Казахстане: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Б.М. Доскараев. — Алматы: КазГАСТ, 2009. — 288 с.
- 18 Таникеев М.Т. История физической культуры в Казахстане / М.Т. Таникеев, А.К. Асарбаев. — Алматы, 2001. — 181 с.
- 19 Таникеев М. Теория и практика взаимовлияния национальных и интернациональных факторов в развитии физического воспитания и спорта в Казахстане: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / М. Таникеев. — Алматы: КазГАСТ, 1998. — 292 с.
- 20 Вамбери А. Очерки Средней Азии / А. Вамбери. — М., 1868. — 320 с.
- 21 АП РК. — Ф. 708. — Оп. 26. — Д. 342. — Л. 50–54.
- 22 АП РК. — Ф. 812. — Оп. 1. — Д. 2705. — Л. 53–54.
- 23 Орлов И.Б. Советская повседневность: исторический и социологический аспекты становления / И.Б. Орлов. — М.: ГУ-ВШЭ, 2010. — 317 с.
- 24 Grigorkevich A.A. History of the development of physical culture and sports in Kazakhstan in 1946–1960 in the period of Soviet power / A.A. Grigorkevich, & Z.G. Saktaganova // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. История. Философия. — 2018. — № 1 (89). — С. 35–41.

А.А. Григоркевич, З.Г. Сактаганова

Предпосылки зарождения массовости физической культуры и спорта в повседневности городов Советского Союза

В СССР развитие физической культуры и спорта представляло одно из направлений «культурной революции». Государственные программы всеобщего физического воспитания, поддержки физкультурных и спортивных организаций, включение физкультурно-спортивных объектов в планы гражданского строительства в первые десятилетия советской власти позволили значительно поднять общий уровень физической культуры в стране и сделать спорт заметным явлением культурной жизни. В сферу физической культуры и спорта были вовлечены различные группы населения: промышленные рабочие, учащиеся, женщины. Это физкультурно-спортивное движение было любительским в самом лучшем и, может быть, точном значении этого слова, ибо представляло собой недосузные и развлекательные занятия, а с увлечением и энтузиазмом выполняемую жизненную программу. Но что повлияло на создание физкультурного приоритета в стране? Что явилось зачатком зарождения массовости физического воспитания в повседневной жизни населения СССР? Авторы статьи попытались найти ответы на данные вопросы в статье.

Ключевые слова: физическая культура, спорт, Казахстан, Советский Союз, массовость, повседневность, становление системы физического воспитания, национальные игры.

A.A. Grigorkevich, Z.G. Saktaganova

Background of the emergence of mass physical culture and sports in the everyday life of the cities of the Soviet Union

In the USSR the development of physical culture and sports was one of the directions of the «cultural revolution». State programs of general physical education, support for physical education and sports organizations, the inclusion of physical education and sports facilities in civil engineering plans in the first decades of Soviet power significantly increased the overall level of physical culture in the country and made sport a noticeable phenomenon of cultural life. Various groups of the population were involved in the sphere of physical culture and sports: industrial workers, students, and women. This physical culture and sports movement was amateur in the best and, perhaps, exact sense of the word, for it was an uncomfortable and entertaining activity, and with enthusiasm it was a life program. But what influenced the creation of sports priority in the country? What was the germ of the origin of the mass physical education in the daily life of the population of the USSR? These questions are raised in the article.

Keywords: physical culture, sport, Kazakhstan, Soviet Union, mass character, everyday life, the formation of a system of physical education, national games.

References

- 1 Pozdravlenie Prezidenta Kazakhstana Nursultana Nazarbaeva po sluchaiu Dnia sporta [Congratulation of the President of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev on the occasion of the Day of Sport] (n.d.). *akorda.kz*. Retrieved from <http://www.akorda.kz/ru/addresses/> [in Russian].
- 2 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan — Lidera natsii Nursultana Nazarbaeva narodu Kazakhstana «Stratehiia «Kazakhstan-2050»: novyi politicheskii kurs sostoiavshehosia hosudarstva» [The Message of the President of the Republic of Kazakhstan — Leader of the Nation Nursultan Nazarbayev to the People of Kazakhstan «Strategy Kazakhstan–2050»: a new political course of the established state»] (n.d.). *akorda.kz*. Retrieved from <http://www.akorda.kz/ru/events/> [in Russian].
- 3 Giber, B.V. (1990). *Novyi etap v fizikurnom dvizhenii [A new stage in physical movement]*. Moscow [in Russian].
- 4 Dolutskiy, I.I. (1994). *Otechestvennaia istoriia [National history]*. Moscow [in Russian].
- 5 Radischev, A.N. (2003). *Puteshestvie iz Peterburha v Moskvu [Travel from St. Petersburg to Moscow]*. Moscow [in Russian].
- 6 Suvorov, A. (2018). *Nauka pobezhdad [Science of victory]*. Moscow [in Russian].
- 7 Kun, L. (1994). *Vseobschaia istoriia fizicheskoi kultury i sporta [General history of physical culture and sports]*. Moscow [in Russian].
- 8 AP RK. F.812. Op.14. D. 493. L.6–8.
- 9 GA RF. F.5446. Op.86. D.2500. L.145.
- 10 Igumen Vitaliy (Utkin). «Poteshnye» Antiokha Lutskevicha [«Fun» of Antiochus Lutskevich] (n.d.). *history.pravorg.ru*. Retrieved from <http://history.pravorg.ru/2016/02/05/poteshnye-antioxa-luckevicha/> [in Russian].
- 11 Demetr, G.S. (2005). *Ocherki po istorii otechestvennoi fizicheskoi kultury i olimpiiskoho dvizheniia [Essays on the history of Russian physical culture and the Olympic movement]*. Moscow [in Russian].
- 12 Voeykov, V.N. (2016). *S tsarem i bez tsaria [With or without a king]*. Moscow [in Russian].
- 13 Efimenko, P.P. (1934). *Dorodovoe obschestvo [Prenatal society]*. Moscow [in Russian].
- 14 Grodekov, N.I. (1989). *Kirhizy i karakirhizy Syrdarinskoi oblasti. [Kyrgyz and karakirgiz of Syrdarya region]*. Tashkent [in Russian].
- 15 Istoriia Kazakhskoy SSR. T. I. [History of the Kazakh SSR] (1957). Alma-Ata: ANKazSSR [in Russian].
- 16 Zimanov, S.Z. (1958). *Obschestvennyi ustroi kazakhov pervoi poloviny XIX v. [Social structure of the Kazakhs in the first half of the XIX century]*. Alma-Ata: AN KazSSR [in Russian].
- 17 Doskaraev, B.M. (2009). *Istoriko-pedahohicheskie osnovy stanovleniia i razvitiia sistemy fizicheskoi kultury v Kazakhstane [Istoriko-pedagogical bases of formation and development of system of physical training in Kazakhstan]. Doctor's thesis. Almaty: KazGAST [in Russian]*.
- 18 Tanikeev, M.T., & Asarbaev, A.K. (2001). *Istoriia fizicheskoi kultury v Kazakhstane [History of Physical Culture in Kazakhstan]*. Almaty [in Russian].
- 19 Tanikeev, M. (1998). *Teoriia i praktika vzaimovliianiia natsionalnykh i internatsionalnykh faktorov v razvitiia fizicheskoho vospitaniia i sporta v Kazakhstane [Theory and practice of mutual influence of national and international factors in the development of physical education and sport in Kazakhstan]. Doctor's thesis. Almaty: KazGAST [in Russian]*.
- 20 Vamberi, A. (1868). *Ocherki Srednei Azii [Sketches of Central Asia]*. Moscow [Russian].
- 21 AP RK. F.708. Op.26. D.342. L.50–54.
- 22 AP RK. F.812. Op.1. D.2705. L.53–54.
- 23 Orlov, I.B. (2010). *Sovetskaia povsednevnost: istoricheskii i sotsiologicheskii aspekty stanovleniia [The Soviet everyday life: historical and sociological aspects of formation]*. Moscow [in Russian].
- 24 Grigorkevich, A.A., & Saktaganova, Z.G. (2018). *History of the development of physical culture and sports in Kazakhstan in 1946–1960 in the period of Soviet power. Vestnik Karahandinskoho universiteta. Serii Istoriia. Filosofiiia – Bulletin of the Karaganda University. Series History. Philosophy, 1 (89), 35–41 [in Russian]*.

D.G. Shormanbayeva, G.B. Alzhanova, E.N. Ivleva, M.A. Ceydinova

*Karaganda State Technical University, Kazakhstan
(E-mail: kargtu.2015@mail.ru)*

Communicative nature of information society and the main trends of its social and cultural transformation

In the work we consider the communicative nature of the information society and its influence on the process of sociocultural transformation. The task was to prove the influence of the communicative nature of the information society on the process of sociocultural transformation of the system of personal values. The communicative nature of the information society has a whole range of features — the network principle of function-monitoring and distribution, a virtual character, a short-term, spontaneous, «clip» form of presenting information. Informational and communicative processes are being transformed into an alternative informational and communicative environment, which has an ontological status. Social space is decentralized in the context of its virtualization, social institutions are transformed into hyperspace, and a virtual society is being formed. At present, there is a contradiction in the understanding of the system of values that determines social reality. The transformation of values accommodates both traditional ideas about norms and values, as well as axiological innovations that characterize the current process of reassessing values. Multidimensionality and contradictory interpretations of values, their essential content are characteristic for all generations and ages that form a specific socio-cultural state of society, expressed in the appearance of conflicting normative-value paradigms. This process complicates the adaptive potential of individual, it has a deforming effect on personal development; it turns into an increase in maladaptive potential and identity crisis. Modern man demonstrates the dialectical denial of the previously adopted system of norms and values, creates a new hierarchy of higher values of being and society as a whole. In the era of the information society, a person develops towards the individualization of his own being while reducing communication with the social world, which helps to reduce the role of social adaptation of an individual.

Keywords: values transformation, information society, virtual society, identity crisis, informational space, timeless conflict, conflict of normative value paradigms.

The information society as a social, economic and cultural system has come up to attention of researchers since the 60s of the XX century, when the features of the era paradigm shift have occurred. At the same time, the term «information society» itself was constituted and almost simultaneously introduced into scientific circulation by American and Japanese researchers. The main feature and quality parameter of a new type of society was recognized as the special role of knowledge and technology based on it, dominance of information, acceleration of technological progress, decrease in the share of material production of the total social product, development of the service sector and an increase in the quality of life.

The information space entered by the humanity a few decades ago corresponds to a fundamentally new state of culture. Assessing this state and highlighting its qualitative parameters, researchers strive to establish a correlation between the technological and cultural development of the society. And here two approaches are clearly distinguished: information technological approach highlighting information and methods of its transmission within its limits as the main driving force of progress, and cultural approach, evaluating culture as the primary cause of the society and all its systems development.

So, within the limits of the technological approach, the idea prevails that the technotronic revolution leaves its mark on the character of the figurative perception of reality striving for globality, on the specifics of social life striving for fragmentation, on the peculiarities of the formation of communities rejecting national ideologies and relying on global, or on narrow local meanings and values. In this sense, history can be represented as a specific process of information development, where the content of the economic, social and cultural components is directly related to the nature of the content of communication and the quality of the knowledge circulating in this society.

One of the most developed and popular concepts of technological determinism belongs to M. McLuhan [1; 432], who considers the change of historical epochs in direct dependence to the communication channels alteration. The information age is one of the stages in the development of communication media. Moreover, if the written communication that dominated at the pre-writing stage «localized» space and time, reinforcing alienation, eliminating the involvement of individuals in social processes, then today's electronic systems, delivering information about the environment, «harmonize» human relationships turning the entire planet into the «global village» [2].

Thus, the qualitative difference between the modern stages of communication development is its global nature. The transformation of information and communication into productive force inevitably leads to the transcend of the European social and cultural system and the subordination to the new global management tendencies associated with overcoming national-state borders and cultural and civilizational spaces. At the same time, within the framework of a single social and cultural system, in a rather eclectic combination, various ways of sign fixation of reality can present, each of which corresponds to a certain level of sociality development, cultural, historical and value content. Not all of these information systems correspond to the ideal state in terms of economic efficiency. But it is this combination of technological and other realities that makes up the specifics of each of the cultural worlds, embodying the most effective way of its existence. The qualitative state of such communication systems is conditioned by a number of circumstances, among which the dominant ones are such as the nature of production, type of intercultural relations, features of historical development, and specifics of the social structure.

The Internet as means of communication strengthens both positive and negative trends in the society development intensifying the growth of opposing trends, such as globalization and localization of cultures. The Internet as the basis of the information society can be described as «... a communication mediator that made communication for many people with many others for the first time possible at any time and on a global scale» [3; 62].

Like most social processes, space in the information society is subject to globalization and decentralization. The essence of the globalization process in the context of all spheres of human activity is characterized by the formation of a single global space that includes hidden processes of space fragmentation and individualization of being. In many respects, modern society is structured not only by the standard of living, but also, first of all, by the criterion of access to information resources and possibility of updating information. The information continuum forms a decentered, fragmented space.

The globalization of social space is manifested in the ability of the Internet to compress space and travel long distances in seconds, thereby reducing the dependence of various functions, including job, on being in a particular place. The decentralization of social space is evident in the context of its virtualization, transfer of social institutions into hyperspace and formation of a virtual society. Although, space is not able to become fully interactive, since both society and people are «attached» to a certain place, that is, virtualization of space in a network society is only partially possible and localized by social boundaries [4; 72–80].

Time, like space, in the information society undergoes significant changes due to the development of information technologies, including the Internet, the past and future lose their meaning, time becomes timeless, reversible, and cyclical, its linearity is destroyed. In the traditional society, the course of time was linear: the person communicated through one of the interaction channels, received one message at a time, processed it, and then entered into the next communication. Currently, he has the ability to simultaneously perform multiple communications, since there is a simultaneous broadcast of multiple messages via different communication channels, which makes it necessary to respond as quickly as possible to information flows.

Due to the ultimate compression of the present time, the future loses its social meaning and begins to seem insignificant. Becoming shorter due to the acceleration of social and life processes, the time gap becomes indistinguishable in modes past — present — future; this leads to social disorientation and deformation of the personalized origin. The social actor receives the result of his actions with a speed exceeding the speed of a thought. Time in the Internet environment concentrates to random moments disrupting the temporal sequence of events and de-historicizing the history as such [5; 83–93].

The Internet creates a new social time modality — deferred time. Communication on the Internet takes place in real time, although, each of the interaction subjects has an opportunity to «take a pause», that is, to delay the present, and later to engage in the process again. Besides, the Internet makes it easy to «return to the past». Studying the archives of news feeds or chats, a person gets an opportunity to change it at his discretion. Internet communication allows knowing the future in a specific way. Reading interactive news feeds, a person knows in advance the main content of the evening television news and tomorrow's newspapers and he can «forecast» events of the future limited to the framework of interactivity.

Thus, the nature of communication, features of the dominant sign systems and type of knowledge formalization appear in these concepts as the main determinants of economic development, social organization and culture of society [6].

At the same time, noting the efficiency of this approach, we consider it necessary to emphasize that the dependence of the specific features of this social and cultural system on communication technologies is not one-sided. It seems that it is not information that affects this system (this is true only partially), but, on the

contrary, it itself brings to life those communication technologies that meet its needs. This view was held by M. Weber, who proved that it is not economic relations that determine the type of culture, but the type of religion, i.e. a part of the culture, determines the economic system.

The influence of communication processes on modern society and its institutions partly determines the features of its functioning, and it, in its turn, sets the value and regulatory guidelines and tasks for an individual, determining the method of communication, as well as the quality and volume of socially important information.

The following aspects may be listed among those require for adaptation of an individual to the information society conditions:

The network nature of information culture: anti-hierarchy, non-linearity, semantic and axiological pluralism. Researchers identify the «network» character as the most important feature of the information society.

Value of information. Here, the development of society is increasingly determined by the information potential it has. Information is important for understanding the essence of the new society, because on the one hand, information forms the material environment of human life acting as innovative technologies, computer programs, telecommunication facilities, and on another one, it serves as the main means of interpersonal relationships. In this context, we consider it possible to draw attention to the role of information as a strategic resource for development, as the statutory capital of the society: information, like capital, can be accumulated and stored for future use.

A positive feature of the information is that the exchange of information leads to cooperation. Information, therefore, is a resource that may be shared without regret. Information acts as a source and engine of self-organization of the society.

Since the prospects of the information society are largely related to computerization of all human services and social institutions, it is necessary to clarify the limits of information modeling of human thinking. These limits are related to the operational aspect of thinking. Computer technologies materialize formalized operations of mathematical thinking; in this sense, modern information develops in line with the Cartesian tradition, which considers formal mathematics as a model of thinking. It overlooks the main aspect of thinking, namely the transcendent moment of idea occurrence, the moment of creative inspiration and spiritual enlightenment. The prospects for computerization depend primarily on the value and target attitudes of human society. Therefore, in the information age, the role of philosophy, main task of which since the time of Plato has been constructing ideal norms, goals and values of human life. Fetishization of information technologies is largely due to homologating information and knowledge, bringing down all the wealth of human activity to its operational and pragmatic side, and therefore, denial of the spiritual and axiological aspect of human activity.

Information culture as «clip culture». If we consider the information society culture in terms of its technological properties, then the researchers describe it as a «clip culture», which generates «clip thinking». E. Toffler believes that the third «wave» accelerates the innovation pace, it transforms the deep structure of information, and human loses his ability to adequately update this «image database». Hence, disposable consumer goods, disposable art, the desire to avoid long-term contacts, strong emotional ties, and widespread enthusiasm for tourism.

This new type of culture, which Toffler designates as a «clip culture», is based on information «clips»: announcements, teams, snatches of news that cannot be classified. At the same time, consumers of information do not have an opportunity to borrow a ready-made model of reality, but must construct it. Such a way of information consuming forms such unique forms of its perception, as «zapping».

«Future shock» as a result of information redundancy. Desire for constant consumption of information is fully justified, since the quality of socialization is determined precisely by the amount of information received. According to researchers, the world view of a modern human consists of knowledge acquired through his own experience, only for 10–15 %. The main channel for obtaining information, a way of familiarizing with the world and its events, a mediator in shaping culture, as well as the most important factor transforming the entire system of spiritual production, is the means of mass communication creating a kind of information mono world, a special «informational sphere» having globality features as a fundamentally new environment for a modern person. Its distinctive features are its universality and totality of distribution.

The specific quality of the information itself (as opposed to knowledge) is its redundancy and fragmentation. The abundance of information inevitably leads to shallowness, first, of perception, and then perhaps, of thinking. For a person, this state of plurality of meanings, senses, values that belong to different cultural

worlds is psychologically complex. A person loses the solid foundations of his life and begins to experience difficulties in defining his own identity. E. Toffler questions the limits of those changes in the social and cultural environment, to which a person can adapt. The author names this state of disadaptation the «future shock».

«*Demassification*» and «*personalization*» means the influence of personal factors on the process of developing the information society culture. According to researchers, the main characteristics of the information society culture are associated with the increasing role and importance of a person in the development of the information society as a subject of production and an active subject of history.

In the «super-industrial society», «super-industrial civilization», according to the authors, culture obtains a high level of innovation, acquiring as the main characteristics the demassification and de-standardization of all aspects of political and economic life; transformation of labor and interpersonal relationships nature that change the value system and orientation of a person to psychological, social and ethical goals; «*personalization*», that is, orientation of culture and society to every person, losing at the same time the features of «mass-based individual». This «demassified» culture should be distinguished by a high level of innovation and complexity, which is directly related to the individualization and de-standardization of various aspects of political and economic life.

«*Personalization*» of culture is conditioned by the emergence of a new intellectual class in the information society; «Its representatives at the political level act as consultants, experts or technocrats» [7; 31].

Thus, the information society is characterized not only by a change in the nature of production, but also, first and foremost, by the transformation of the needs and values of a person.

Human in this new information culture refuses to perceive new modular data in standard structures and categories, and strives to create his own material from mosaic information.

New personality. The communicative space of the information society recognizes the value of personality and identity of a human. The transition from the significance of a person to the significance of personality occurs, «the process of personalization destroys the form of a person» [8; 102] existing in a traditional society.

Virtual reality is perceived by human consciousness as a continuation of the social one, in fact being only a simulacrum of reality, not referring to it. A new personality does not refer to a real person, but forms an image of a «hypertext personality» built on the basis of mastering information through hypertext. Since many processes of social reality in the information society take place within the Internet networks, the emergence of personality that is not related to a real person expands the possibilities for identifying a person and his socialization, but only in the field of Internet communication.

In the era of the Internet, the time has come for the superman, who carries out an independent reassessment of all values, not only social, but also personal.

As the researcher V.V. Tarassenko notes, and we mentioned this earlier, the modern human is a «person who clicks», that is, he lives in the world of cyber reality, in contrast to the «person who reads» from the world of libraries. The specificity of information acquisition becomes the transition to a non-linear design and perception of information. The thought process itself is arranged nonlinearly, and the similarity of hypertext with the structure of thought in terms of nonlinearity allows a person who clicks to more efficiently use time for assimilating information in the communication process. In a network society, due to development of the Internet, a person's opportunities are expanding infinitely, «... legitimizing... the desire for self-affirmation, bringing down... the flow of images, information, culture, the welfare society led to... radical stratification or de-socialization... The era of consumption, based on meeting the needs and necessity for information, has separated the individual from local environment and stability of everyday life, from immemorial attitudes towards things, towards other people, towards his body and himself» [9; 43–46].

Modern human is cut off from the society; he is immersed in virtual reality and deprived of expressed ideals and clear norms.

The fundamental characteristic of a human is freedom in the widest possible sense of the word. Due to the Internet, everyone has the right for self-realization, freedom to choose information, profession and place of residence, freedom of communication and freedom of thought.

An important characteristic of an individualized society is an indication of the need for individualization, that is, a person does not have to choose whether to become an individual or not. This choice has already been made by the society. The social system itself, being mobile and flexible, gives every person enough freedom to act on his own and take full responsibility for his actions himself. A person can make adjustments to the way of individualization. Moreover, in case of a failure, the society cannot be blamed for the

failed life: each person takes the risks of organizing his own being and determining its meaning and purpose. A modern human is left one-on-one against his problems, tasks and individually forms his living space.

The formation of a new personality makes it possible to understand the personality transformation process as having no end and going on continuously throughout the entire social life of an individual. One of the main components of the personality transformation in the network society is the «conductor» that allows navigating in a large flow of information. Otherwise, a person may not be able to determine the vectors of development of his individuality and, as a result, become an asocial fringe.

As a result of the analysis, the following definition of a new personality was developed. A new personality is defined as an internal qualitative identity of a person based on his social uniqueness and originality of feelings, experiences, emotions, which are hypertext, non-linear, not conditioned by cultural, linguistic and geographical features [10].

Influencing the spatial-temporal characteristics of social communities, the environment of Internet communications creates the basis for the formation of short-lived social groups with different characteristics, whose main task is to achieve, as a rule, a short-term result based on the unity of subjects, which contributes to the development of a new personality.

The state of society allows a person to independently create and adjust life goals and principles, which leads to a reduction in the impact of social norms and rules on the new personality structuring. Left alone with his own rules and regulations, a person drops from the social community and loses his life orientation; therefore, the state of society as a whole is not taken into account by him when drawing up his own life plans. The formation of the deviant behavior of an individual occurs; the person becomes an object of his own influence and, as a result, loses his ability to adequately assess behavior of other people. The process of transformation of personality in the information society has a consequence of social indifference simultaneously with the dissolution of a person as an individual being in a communication environment. Social indifference is also manifested in the fact that in the modern society interest of ordinary citizens decreases in the regard to politics, political component of the society as a whole, political convictions are diminished, a phenomenon of indistinguishability of political goals, objectives and programs of parties at different poles of political life of the society occurs, the scale of everyday citizens participation decreases in political events.

The phenomenon of «timeless time» develops due to the lack of social stability, incessant changes in personality and society, and consists in disappearance of interest in the future — an individualized person does not need to worry about tomorrow, because there is no certainty that the actions taken to design it will be successful and meaningful.

The structure of the social change eliminates person's desire for the future and provokes «to live here and now» without worrying about consequences, both in social and personal terms. Another aspect of «timeless time» is social instability, in the context of which, the contours of the social world, society and the person himself are constantly changing. As a result, he is deprived of the future, because he loses confidence in the future, being in the mode of free choice, he cannot predict the consequences of his decisions, he is not protected from mistakes and is not able to determine whether the planned actions will be successful as the dynamics of social life is so great that does not allow forecasting any consequences. «Uncertainty, fluctuations, lack of control over events, all this causes anxiety. This anxiety represents the price paid for new personal freedoms and new responsibility» [11; 390]. A person is forced to be in a state of continuous anxiety, not being able to adequately assess the situation. As a result, personality freedom is imposed by the society, and a person is often not able to dispose of the freedom obtained, objectifying and refusing it.

It can be assumed that in the era of the information society, a person develops towards the individualization of his own being with a decrease in communication with the social world or with communication minimized to physiological needs. That is, the evolution of virtual communication will help to reduce the role of social adaptation and self-identification. The formation of social classes and strata in the network society is conditional and virtual in nature; a person has an opportunity not to be, but only to appear as a member of any social group. The development of the social roles individualization process can be traced in many spheres of human life, including in various ways and opportunities to receive education, working conditions, etc.

The transformation of individuality is associated with the process of social stratification (the structuring of social inequality in the society among different social communities, groups or strata of people). The constitution of the new personality is based on the emancipation of a person from a given social role, which in traditional society was prescribed, inherited and innate». Individualization consists in transforming human identity from «entity» into a «task» and providing actors with responsibility for solving this task, as well as

for the consequences (including side effects) of fulfilling their roles; in other words, it consists in establishing the autonomy of an individual...» [11; 27]. A person is forced to take full responsibility for the risks arising in the specified context: due to the development of the Internet and social mobility, the predetermination of the social status of a particular person is replaced by forced and mandatory self-determination of each individual. The main problem of a person becomes the problem of forming the new personality imposed by society: «... the problem... is not so much in how to acquire the chosen identity and make others recognize it, but rather in how to choose the identity and how to cope with another choice in time if the previously selected identity loses its value or loses its seductive features» [11; 31]. A person is forced to be constantly in a state of choice and self-determination, forming his own personality not on the basis of social norms and rules, but often contrary to them, representing the singularity and completeness of a set of social characteristics. The social role and status of such a person are also formed by the individual independently, that is, the main development tendency for human personality is the singularity of social role of the individual and his structural independence from social prerequisites.

As a result of the personality transformation, a person begins to perceive his own life as a set of unrelated episodes, that is, a system of fragments that do not represent unity and integrity. Uncertainty in the future generated by social mobility structures living space as a set of disparate elements that are united neither structurally nor logically. Interactivity in the structure of the new personality conflicts with the egoistic component of personality, leading ultimately to intrapersonal conflict that can be resolved by refusal either towards the interactive component or towards the egoistic beginning. Since the formation of the new personality occurs outside the cultural and state borders, the transformed personality becomes changeable and labile. The transformation of the essential features of personality is carried out in the following directions: freedom is transformed into the admissibility of deviant behavior, activity turns into enhanced identification capabilities; creativity is transformed into an independent definition of the meaning of life; isolation — in extra-sociality, narcissism; integrity is reformed into fragmentation; originality is transformed into the prevalence of the ideals of a particular person without correlation with the ways of developing such ideals, uniqueness becomes nonlinearity and incompleteness of the personality structure [10; 56].

The essential characteristics of the new personality have both positive and negative connotations:

- the positive ones include the possibility of independent choice of the meaning and purpose of life, extended ways of identification;
- the negative ones include the admissibility of deviant behavior, lack of clear social norms, formation of an extra-social person;
- ambivalent characteristics are the presence of the egoistic component in the structure of personality, development of neonarcissism.

Summarizing the above, we can conclude that the new social structure (information society) is characterized by a high level of social organization complexity, intensification of cultural ties and exchanges, growth of cultural diversity, departure from unification prevailing in the era of mass industrial society, and formation of a person with critical thinking and the desire to realize their creative potential. The peculiarity of this period consists in the supremacy of individual beginning over the universal, psychology over ideology, connections over politicization, diversity over similarity, permissive over compulsory [11; 35].

Thus, new life forms generated by the information society formulate the challenges of modern social theory. Modern social theory is an accented analysis of existing forms of social life, the voluminous phenomenology of everyday life. Building of a new social image makes researchers turn to the methodological arsenal of sociocultural analysis of the information society, based on which it is possible to understand and describe the following phenomena: social and cultural relations in the information society, social and cultural processes in the information society, social and cultural communities arising in the information and communication space

The study of the information society is a multidisciplinary field of study, and the sociocultural analysis is designed to answer its fundamental questions: in what direction and with what purpose does the current social situation develop and what is the axiological component of this process. The synthesizing character of the sociocultural analysis of the information society sets the vector for forecasting its further development, search for new normative concepts suggesting the possibility of localizing this process in a socially desirable way, while avoiding both excessive optimism and extreme pessimism.

The main thesis of the social and cultural approach focuses a certain human motivation in the field of culture that can be viewed as a meta-text, in which society is incorporated. In this regard, the mode of sustainable social and cultural values can be defined as an information and communicative phenomenon that has

network channels of direct, reverse, and horizontal connections with a high bandwidth of information exchange between the society and the core accumulating and transmitting traditional values of the society at various stages of history and modernity, overlapping channels penetration of new social and cultural values in traditional societies.

References

- 1 Маклюэн М. Галактика Гуттенберга. Сотворение человека печатной культуры / М. Маклюэн. — М., 2003. — 432 с.
- 2 Асеева О.В. Социологический анализ социальной активности молодежи в сетевых сообществах интернета [Электронный ресурс] / О.В. Асеева. — Режим доступа: http://cyberleninka.ru/article/n/sotsiologic_heskiy-analiz-sotsialnoy-aktivnosti-molodezhi-v-setevykh-soobshchestvah-internet.
- 3 Шеремет А.Н. Интернет как средство массовой коммуникации: социологический анализ: дис. ... канд. социол. наук / А.Н. Шеремет. — Екатеринбург, 2003. — 62 с.
- 4 Жичкина А.Е. Особенности социальной перцепции в Интернете / А.Е. Жичкина // Мир психологии. — 1999. — № 3. — С. 72–80.
- 5 Иванов Д.В. Постиндустриализм и виртуализация экономики / Д.В. Иванов // Журн. социологии и социальной антропологии. — 1998. — Т. 1, № 1. — С. 83–93.
- 6 Костина А.В. Тенденции развития культуры информационного общества: анализ современных информационных и постиндустриальных концепций [Электронный ресурс] / А.В. Костина. — Режим доступа: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/4/Kostina_Information_Society/.
- 7 Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. — М., 1999. — 578 с.
- 8 Inglehart R. Culture Shift in Advanced Industrial Society / R. Inglehart. — Princeton (NJ), 1990. — 151 p.
- 9 Тарасенко В.В. Человек — кликающий: фрактальные метаморфозы / В.В. Тарасенко // Информационное общество. — 1999. — Вып. 1. — С. 43–46.
- 10 Пудикова А.А. Проблемы трансформации индивидуальности в коммуникативном пространстве сетевого общества: автореф. ... канд. филос. наук [Электронный ресурс] / А.А. Пудикова. — Режим доступа: <http://sun.tsu.ru/mminfo/000376732/000376732.pdf>.
- 11 Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман; пер. с англ.; под ред. В.Л. Иноземцева // Журн. Свободная мысль. — М.: Логос, 2002 — 390 с.

Д.Г. Шорманбаева, Г.Б. Альжанова, Е.Н. Ивлева, М.А. Сейдинова

Ақпараттық қоғамның коммуникативтік табиғаты және оның әлеуметтік-мәдени өзгеруінің негізгі заңдылықтары

Мақалада ақпараттық қоғамның коммуникативтік табиғаты мен оның әлеуметтік-мәдени өзгеруі үдерісіне әсері қарастырылған. Ақпараттық қоғамның коммуникативтік табиғатының жеке бастың құндылықтар жүйесінің әлеуметтік-мәдени өзгеруі үдерісіне әсерін дәлелдеу міндеті қойылған. Ақпараттық қоғамның коммуникативтік табиғатының бірқатар ерекшеліктері бар, олар қызмет жасау мен таралудың желілік қағидасы, ақпарат берудің виртуалдық сипаты, олардың қысқамерзімдік, кенеттен, «клиптік» формалары. Ақпараттық-коммуникативтік үдерістер онтологиялық мәртебесі бар альтернативтік-коммуникативтік ортаға өзгереді. Виртуалдық мәнмәтінде әлеуметтік кеңістіктің жекеленуі жүргізілді, әлеуметтік институттар гиперкеңістікке ауысады да, виртуалды қоғам пайда болады. Қазіргі кезде әлеуметтік жарамдылықты анықтайтын құндылықтар жүйесінің түсінігінде қарама-қайшылық байқалады. Құндылықтардың өзгеруіне нормалар мен құндылықтар туралы дәстүрлі түсініктерді, сонымен қатар құндылықтарды қайта бағалау үдерісінің жүруін сипаттайтын аксиологиялық жаңартпаны сыйғызады. Құндылықтарды түсіндірудің көп мөлшерлігі мен қарама-қайшылығы, олардың болмыстық толтырылуы қоғамның арнайы әлеуметтік-мәдени күйін жасайтын барлық ұрпақтар мен шақтарға тән, ол қактығысушы нормативтік-құндылық парадигмалардың пайда болуынан көрінеді. Бұл үдеріс жеке тұлғаның бейімділік әлеуетін күрделендіреді, оның жеке дамуына өзгерістік әсер береді, бейімсіздік әлеует пен ұқсастық дағдарысының өсуіне айналады. Қазіргі адам бұрын менгерілген нормалар мен құндылықтар жүйесінің диалектикалық терістеуін көрсетеді, жалпы тұрмыс пен қоғамның жоғарғы құндылықтарының жаңа иерархиясын жасайды. Ақпараттық қоғам кезеңінде адам жеке тұлғаны әлеуметтік бейімделуіне септігін тигізетін әлеуметтік әлеммен байланысты, төмендету кезінде өзіндік тұрмысты жекелендіру жағына дамиды.

Кілт сөздер: құндылықтардың өзгеруі, ақпараттық қоғам, виртуалды қоғам, ұқсастық дағдарыс, ақпараттық кеңістік, уақыттан тыс мезгіл, нормативтік-құндылықты парадигмалар қактығысы.

Д.Г. Шорманбаева, Г.Б. Альжанова, Е.Н. Ивлева, М.А. Сейдинова

Коммуникативная природа информационного общества и основные тенденции его социокультурной трансформации

В статье рассмотрена коммуникативная природа информационного общества и ее влияние на процесс социокультурной трансформации. Была поставлена задача доказать влияние коммуникативной природы информационного общества на процесс социокультурной трансформации системы ценностей личности. Коммуникативная природа информационного общества обладает целым рядом особенностей — сетевым принципом функционирования и распространения, виртуальным характером, кратковременной, спонтанной, «клиповой» формами подачи информации. Информационно-коммуникативные процессы трансформируются в альтернативную информационно-коммуникационную среду, обладающую онтологическим статусом. Происходит децентрализация социального пространства в контексте его виртуализации, социальные институты переводятся в гиперпространство, и формируется виртуальное общество. В настоящее время наблюдается противоречие в понимании системы ценностей, определяющих социальную действительность. Трансформация ценностей вмещает как традиционные представления о нормах и ценностях, так и аксиологические инновации, характеризующие происходящий процесс переоценки ценностей. Многомерность и противоречивость интерпретаций ценностей, их сущностного наполнения характерны для всех поколений и возрастов, образующих специфическое социокультурное состояние общества, выражающееся в появлении конфликтующих нормативно-ценностных парадигм. Данный процесс усложняет адаптивный потенциал индивида, оказывает деформирующее воздействие на его личностное развитие, оборачивается увеличением дезадаптивного потенциала и кризиса идентичности. Современный человек демонстрирует диалектическое отрицание усвоенной ранее системы норм и ценностей, создает новую иерархию высших ценностей бытия и общества в целом. В эпоху информационного общества человек развивается в сторону индивидуализации собственного бытия при снижении связи с социальным миром, что способствует уменьшению роли социальной адаптации личности.

Ключевые слова: трансформация ценностей, информационное общество, виртуальное общество, кризис идентичности, информационное пространство, вневременное время, конфликт нормативно-ценностных парадигм.

References

- 1 Makliuen, M. (2003). *Halaktika Huttenberha. Sotvorenje cheloveka pechatnoi kultury [Galaxy of Guttenberg. Creation of human print culture]*. Moscow [in Russian].
- 2 Aseeva, O.V. (2014). Sotsiologicheskii analiz sotsialnoi aktivnosti molodezhi v setevykh soobshchestvakh interneta [Sociological analysis of the social activity of young people in the network communities of the Internet]. *cyberleninka.ru*. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsiologicheskii-analiz-sotsialnoy-aktivnosti-molodezhi-v-setevykh-soobshchestvah-internet> [in Russian].
- 3 Sheremet, A.N. (2003). Internet kak sredstvo massovoi kommunikatsii: sotsiologicheskii analiz [The Internet as a means of mass communication: a sociological analysis]. *Candidate's thesis*. Ekaterinburg [in Russian].
- 4 Zhichkina, A.E. (1999). Osobennosti sotsialnoi pertseptsii v Internete [Features of social perception on the Internet]. *Mir psikhologii – World of psychology*, 3, 72–80 [in Russian].
- 5 Ivanov, D.V. (1998). Postindustrializm i virtualizatsiia ekonomiki [Post-industrialism and economy virtualization]. *Zhurnal sotsiologii i sotsialnoi antropologii – Journal of Sociology and Social Anthropology*, Vol. 1, 1, 83–93 [in Russian].
- 6 Kostina, A.V. Tendentsii razvitiia kultury informatsionnogo obshchestva: analiz sovremennykh i postindustrialnykh kontseptsii [Tendencies of Information Society Culture Development: Analysis of Contemporary Information and Postindustrial Conceptions]. *zpu-journal.ru*. Retrieved from http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/4/Kostina_Information_Society/ [in Russian].
- 7 Bell, D. (1999). *Hriadushchee postindustrialnoe obshchestvo: Opyt sotsialnogo prohozirovaniia [The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting]*. Moscow [in Russian].
- 8 Inglehart, R. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. NJ: Princeton.
- 9 Tarasenko, V.V. (1999). Chelovek — klikaiushchii: fraktalnye metamorfozy [Human — click: fractal metamorphosis]. *Informatsionnoe obshchestvo – Information society*, 1, 43–46 [in Russian].
- 10 Pudikova, A.A. (2009). Problemy transformatsii individualnosti v kommunikativnom prostranstve setevogo obshchestva [Problems of transformation of individuality in the communicative space of a network society]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Retrieved from <http://sun.tsu.ru/mminfo/000376732/000376732.pdf> [in Russian].
- 11 Bauman, Z. (2002). Individualizirovanoe obshchestvo [Individualized society]. V.L. Inozemtseva (Ed). *Zhurnal Svobodnaia mysl – Journal of free thought*, 390 [in Russian].

С.Б. Стамбулов, Ж.М. Кенжеғали, В.В. Горовой

*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: serstam@mail.ru)*

XX ғасырдың 50–90 жж. Қытай мен Пәкістан арасындағы қарым-қатынастардың қалыптасуы

Мақалада өзекті мәселе ретінде Қытай мен Пәкістан арасындағы өзара қатынастардың дамуы қарастырылды. Қазіргі кезеңде Қытай Шығыс Азияда, ал Пәкістан Оңтүстік Азия аймақтарында маңызды рөл атқарады. Қытай мен Пәкістан жалпы халықаралық жағдайға және аталған аймақтардың әскери-саяси және экономикалық ахуалын қалыптастыруға елеулі әсер ететен мемлекеттер болып саналады. Сондықтан екі ел арасындағы қатынастардың алғышарттарын қарастыру өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Авторлар ҚХР мен Пәкістан арасындағы өзара әрекеттестіктің нығаюына ықпал ететін бірқатар маңызды факторларды анықтады. Сонымен қатар екі мемлекеттің бір-бірімен жақындасуының себептеріне талдау жасаған. Қытай-пәкістан қатынастарындағы үнді факторына ерекше назар аударған және екіжақты байланыстардың қалыптасуы мен дамуына ықпал еткен нормативті-құқықтық негізіне талдау жасаған. Сондай-ақ ҚХР мен Пәкістан арасындағы қатынастардың дамуына әсер ететін барлық қажетті жағдайлардың бар және бұл жағдайлар екіжақты қатынастардың дамуына ықпал етіп, аймақаралық жүйенің қалыптасуына әсерін тигізді деген тұжырымға келді.

Кілт сөздер: дипломатия, сыртқы саясат, Қытай, Пәкістан, халықаралық ынтымақтастық, қытай-пәкістан қатынастарының тарихы, халықаралық келісім шарт, үнді факторы.

Қазіргі кезеңде Қытай және Пәкістан арасындағы екіжақты өзара қатынастар көптеген сарапшылар мен зерттеушілердің, солардың қатарына да тарихшылар мен халықаралық қатынастар мамандары арасында үлкен қызығушылық танытып отыр. Мұның себебі өзінің қуатты экономикасының және едәуір саяси салмағының арқасында Қытайдың ХХІ ғасырдың басында әлемдік саясаттың ықпалды мемлекетіне және ойыншысына айналуымен, ал Пәкістанның ядролық қаруының әлем мемлекеттерін алаңдатып отыруымен байланысты.

Қытай мен Пәкістанның сыртқы саяси ұмтылыстары, олардың өзара байланысының сипаты Шығыс Азиядағы және Оңтүстік Азиядағы халықаралық жағдайға және аталған аймақтардың әскери-саяси және экономикалық ахуалын қалыптастыруға елеулі әсер етеді. Сондықтан осы екі мемлекеттің арасындағы өзара әрекеттестіктер Шығыс және Оңтүстік Азиядағы саяси ахуалды анықтайды. Осы тұрғыдан алғанда, аталған мақаланың шеңберінде Қытай мен Пәкістан арасындағы қатынастардың қалыптасуының тарихын зерттеу өзекті мәселелердің бірі болып отыр.

ҚХР және Пәкістан арасындағы өзара ықпалдастықтың жарты ғасырдан астам уақытты қамтитын тарихы бар. Осы уақыт аралығында екі мемлекет өзара тиімді қатынастарды дамытып келеді. ХХ ғ. 80-жж. бастап қазіргі уақыт аралығындағы Қытай мен Пәкістан қатынастарының қалыптасуының өзіндік ерекше алғышарттары бар. Мысалы, 40 жж. аяғынан бастап Пәкістан бизнес саласында мұсылман қауымы жанданған Шыңжаң Ұйғыр Автономиялық аудан арқылы Қытаймен сауда байланыстарын жасауға ұмтылыстар жасаған болатын.

1950 ж. 4 қаңтарында Пәкістан Қытай Халық Республикасының тәуелсіздігін мойындап, ал 1951 ж. 21 мамырында ҚХР мен Пәкістан арасында дипломатиялық қатынастар орнатылған болатын.

1956 ж. жоғары деңгейлердегі өзара ресми іс-сапарлардың нәтижесінде ҚХР мен Пәкістан арасындағы достық қатынастарды дамытудың кезеңі басталды. Екі мемлекет достық пен ынтымақтастықты бейбіт өмір сүрудің бес принципінің негізінде дамытуға деген ынтымақын білдірді. 1955 ж. 21 сәуірде Бандунг конференциясы шеңберінде Чжоу Эньлай мен Пәкістанның премьер-министрі Мухаммад Али Бограмен кездесу өтті. Осы кездесудің барысында Пәкістанның премьер-министрі «Пәкістан әскери одақтың мүшесі болғанымен, ол Қытайға қарсы бағытталмаған және Қытай Пәкістанға қарсы агрессивті іс-әрекеттер жасамайтындығына сенеміз. Пәкістанның СЕАТО-ға мүше болуы Қытайдың мүдделеріне қарсы бағытталмаған» деп атап көрсетіп, АҚШ пен ҚХР арасындағы Тайвань мәселесі бойынша өзінің делдалдық рөлін ұсынды.

1956 ж. Пәкістанның премьер-министрі Сахраварди Қытайға іссапармен келді. Осы кездесудің барысында екі мемлекет жетекшілері өзара қатынастарды екіжақты мүдделер мен

қызығушылықтарды ескеру негізінде дамытатындығын мәлімдеді. Сонымен бірге жоғары деңгейлердегі мұндай іс-сапарлардың қорытындысы ретінде өзара сауда қатынастарын дамытуға назар аударылды. Бұл, өз кезегінде, Үндістан үкіметі тарабынан кері реакция туындатқан болатын. Мұндай кері реакцияның себебі сауда жолы Пәкістанның оккупациялап алған Үндістан территориясы арқылы өтетін болғандығына және қытайлық әскерлерге Үндістан шекарасына қолжетімділікті, сонымен бірге Қытайдың Үнді мұхиты мен Парсы шығанағына шығуға мүмкіндіктің тууына байланысты болды. 1957 ж. 20 шілдеде Пәкістанның сыртқы істер министрі Мао Цзэдунның Кашмир мәселесі бойынша бейтараптылықты ұстайтындығына қолдау білдірді.

60-жылдардың басынан бастап Пәкістанның сыртқы саясатында сыртқы саяси іс-шараларды белсендетуге және мемлекеттің халықаралық аренадағы маңызын жоғарлатуға, мемлекеттермен өзара ынтымақтастықты максималды түрде кеңейтуге, Пәкістанның халықаралық ұйымдардың жұмыстарына қатысуды күшейтуге бағытталған жаңа тенденциялар пайда бола бастады. Осының нәтижесінде Пәкістан мен Қытайдың да екіжақты қатынастары дами бастады. Мұның мысалы ретінде 1963 ж. шілдеде екіжақты байланыстар тарихындағы маңызды рөл атқарған алғашқы сауда қатынастары жөніндегі келісімшартқа, ал 1963 наурызда Пәкістанның бақылауындағы Кашмир аудандары мен Қытай арасындағы шекараларды демаркациялау жөніндегі келісімшартқа, 1963 ж. тамызда екі мемлекет арасындағы Азе кеңістігі, 1965 ж. тамызда екіжақты экономикалық және техникалық ынтымақтастық жөніндегі келісімшарттарды атап көрсетуге болады. Қытай мен Пәкістан арасындағы шекараны демаркациялау жөніндегі жоғарыда аталған келісімшартқа байланысты 1963 ж. наурызда Үндістанның үкіметі Пәкістанның Қытайға 200 шаршы шақырым территорияны заңсыз бергені жөнінде арыз жасады.

Қытай мен Пәкістан арасындағы достық қатынастардың одан әрі нығаюына 1965 ж. Пәкістан мен Үндістан арасындағы қарулы шиеленісте Қытайдың Пәкістанды қолдауы ықпал етті. Осы кезеңнен бастап ҚХР Пәкістанға ірі көлемдегі әскери көмек бере бастайды. Мысалы, Қытай Пәкістанға 200 танк, 120 әскери ұшақ тасымалдаған. 1969 ж. басына қарай Қытайдың несие, қарыз түрінде Пәкістанға берген көмегінің жалпы құны 150 млн долл. құраған.

1969 ж. екі мемлекетте стратегиялық Қарақорым жолын құруға кіріскен болатын, ал бұл құрылыс, өз кезегінде, Үндістанның тарабынан наразылық тудырды, мұның себебі бұл жол Пәкістанның оккупациялаған үнді территориясы арқылы өтетін болуына және және қытайлық әскерлерге Үндістан шекарасына қолжетімділікті, сонымен бірге Қытайдың Үнді мұхиты мен Парсы шығанағына шығуға мүмкіндіктің тууына байланысты туындады.

Дегенмен, Қытай мен Пәкістанның бір-біріне жақындауына қарамастан, көптеген халықаралық мәселелерге қатысты олардың ұстанымдары бір-біріне қайшы келген. Мысалы, Вьетнам мәселесін Пәкістан Женева келісімінің негізінде бейбіт жолмен шешуді қолдаса, Қытай бұл мәселені қарудың көмегі арқылы шешуге шақырды. Қытай 1969 ж. Пәкістан мен Үндістан арасындағы Ташкент декларациясына қатысты кері ұстанымды қолданды. Осымен бірге, ҚХР мен Пәкістанның 1965 ж. Алжирде Азия мен Африка мемлекеттерінің конференциясын өткізудің мерзімі бойынша пікірлері қарама-қайшы болды. Алайда көзқарастардың мұндай ортақ болмауы ҚХР мен Пәкістан қатынастарының одан әрі дамуына айтарлықтай кедергі келтірген жоқ.

70-жылдары Қытай мен Пәкістан арасындағы қатынастар халықаралық маңызды істер бойынша бір-біріне қолдау көрсету, әскери, экономикалық, сауда және мәдени салалар бойынша екіжақты ынтымақтастықты дамыту аясында жүзеге асырылған. Қытай Пәкістанды Үндістанға қысым көрсету мақсатында қолдап, оған кең көлемдегі әскери-экономикалық көмек беру ұстанымын жалғастырды. Мысалы, 1970 ж. Қытай Пәкістанда 4 зауыт, соның ішінде металлургия зауытының құрылысына көмек көрсетті, сонымен қоса Пәкістандағы төртінші бес жылдық (1970–1975) жоспары шеңберінде бірқатар нысандарды қаржыландыру мақсатында 250 млн долл. бөлген. 70-жж. басында Таксилде ҚХР-ның көмегі арқылы ауыр машина жасау зауыты іске қосылды, ҚХР Пәкістаннан 4 жолаушы «Трайдент» (ағылшын өндірісі) ұшағын сатып алды, сонымен қатар Қытай Пәкістанда әскери өнеркәсіпті дамыту мақсатында құны 300 млн долл. құрайтын материалдық-техникалық құралдарды тасымалдаған болатын. Ал 1971 ж. мамырында Қытай Пәкістанға 20 млн долл. көлемінде пайызсыз қарыз берген. 1971 ж. ақпанында Гилгиттен Хунджербаққа дейін 240 шақырымдық Қарақорым жолы ресми түрде ашылған болатын [1].

1971 ж. Шығыс Пәкістандағы қарулы шиеленіс барысында Қытай Пәкістанға айтарлықтай көмек көрсетті, атап айтқанда, екі дивизияға қару-жарақ, 250 танк, 120 атқыш ұшақ, оқ-дәрі жеткізіп берген. Бірақ Қытайдың мұндай көмегі Пәкістанның жеңуіне көмегін тигізген жоқ, яғни нәтижесіз болды.

Яғни 1971 ж. желтоқсанда Пәкістанның шығыс провинциясы территориясында Бангладеш Халық Республикасы құрылды [2].

1972 ж. бастап Қытай үнділіктерге қарсы негізде Пәкістанмен қатынастарды дамытуға бағытталған сыртқы саясатын жалғастырып, Оңтүстік Азиядағы өзінің мақсаттарын жүзеге асыру үшін Пәкістанды қолдана бастады. Осындай мақсатта Қытай жан-жақты қатынастарды кеңейтуге, әсіресе әскери-экономикалық байланыстарды дамытуға ерекше көңіл бөлді. Осылардың нәтижесінде Қытай мен Пәкістан сауда-экономикалық, ғылыми-техникалық және әскери ынтымақтастық жөніндегі бірқатар келісімшарттарға қол қойды. Осы жылы ҚХР-ның Пәкістанға берген көмегінің жалпы құны 573 млн долл. жеткен, оның 143 млн долл. қарызсыз түрінде берілген. 1977 ж. Таксилде Қытайдың көмегінің арқасында 60 мың металл бұйымдарын жасап шығаратын ірі машина жасау зауыты құрылды. Осымен бірге ҚХР Пәкістанда АЭС (атомдық электрстанциясы) және атомдық өнеркәсіпті дамытуға өзінің қалауын білдірді [3].

1979 ж. Таксилде Қытай көмегінің арқасында құрылған танктерді жөндеу зауыты құрылысы басталды және Пәкістанға 60 атқыш ұшақ жеткізілген. Қарастырылып отырған кезеңде ҚХР Пәкістанға ядролық құрылыстарды өңдеу мен сынауға көмектесетінін мәлімдеді. Бұл, өз кезегінде, ядролық қаруды құруға деген тәжірибелік қадамды көрсетіп берді. Осымен бірге Қытай Ауғанстан мәселесі бойынша Пәкістанға қолдау білдірген болатын.

80–90-жылдардың басында ҚХР мен Пәкістан арасындағы өзара ықпалдастық жоғары деңгейге жетті. Бұл, өз кезегінде, екіжақты қатынастардың ерекше қыры ҚХР мен Пәкістан жетекшілерінің жоғары деңгелердегі өзара іссапарларын атап өтуге мүмкіндік береді. Мұндай екіжақты жоғары деңгейлердегі өзара іссапарлардың маңызды бір факторы ретінде әскери-экономикалық, сауда және техника салалары бойынша ынтымақтастық жөніндегі келісімшарттарға қол қоюды атап көрсетуге негіз бар. Мысалы, 1966–1980 жж. Қытайдың Пәкістанға берген әскери көмегі 2 млрд долл., ал экономикалық көмегі 370 млн долл. құраған.

Қарастырылып отырған кезеңдегі екіжақты қатынастардың маңызды аспектісі ретінде бірқатар ауыр кәсіпорындарын, тау-кен өнеркәсібі, әскери-әуе базалары, космостық кеңістікті игеру т.б. құрылысы жөнінде Пәкістанға Қытайдың көмек көрсетуге деген ынтасын атап көрсетуге болады.

90-жылдардың басына дейін Қытай Пәкістанға тек қана қару-жарақтың кең көлемін жеткізген жоқ, сонымен бірге Пәкістанның Қарулы Күштері офицерлерін Қытайдың Халықтық-ұлттық Армиясының (НАОК) әртүрлі оқу ғимараттарында дайындықтан өткізуге көмек көрсеткен. Атап айтқанда, ҚХР территориясында бронетанк әскерлері, байланыс және инженер әскерлері, арнайы тағайындалған бөлімше әскерлері, әскери техника конструкторлары сабақ алған.

1990 ж. ортасынан бастап Қытай мен Пәкістан қару-жарақ және әскери техниканың үлгілерін бірлесіп өңдеу бойынша өзара ықпалдастықты дамыта бастады. Мұның мысалы ретінде, JF-17 атқышын, «Азамат» тектес ракеталық кемелер, негізгі танк «Аль-Халид», «Шахин-1» баллистикалық зымырандарын атап өтуге болады.

90 жылдары бірлескен өндемелер жасау үшін қытайлық құрылыс компаниялары тарабынан Камра қаласында самолет жасайтын зауыт, Равальпинди қаласында ракета жасау зауыты, Карачи қаласында кеме жасау зауыты құрылды.

1993 ж. Пәкістан өзінің 8 бес жылдық жоспарын жүзеге асыруға кіріскен болатын. Осы жоспардың маңызды мақсаттарының бірі ретінде Гвадарды дамыту көзделді. 2001 ж. мамырда Гвадар портының құрылысы басталып, бұған ҚХР өзінің қатысуы туралы қалауын білдірді. Теңіз коммуникация шеберінің қиылысында орналасқан Гвадардың геосаяси жағдайы Қытай үшін және Пәкістан үшін де маңызды болып саналады. Қытай үшін Гвадар — бұл континенталды провинциялардан алыс емес орналасқан терең су порты, сонымен бірге бұл порт Иран шекарасына жақын және Ормуз бұғазынан 400 шақырым жерде орналасқан, Қытайға Үнді мұхиты арқылы Таяу Шығысқа шығуға мүмкіндік беретін порт болып саналады. Мұндай мүмкіндіктер Қытай үшін Таяу Шығыстың энергия ресурстарына қажетті жақындықты қамтамасыз етеді және Үнді мұхиты аймағындағы жағдайларға мониторинг жасауға мүмкіндік береді. Мұнан басқа, бұл порт Аравия теңізі, Үнді мұхиты мен Парсы шығанағындағы терең сулы порт болып саналады. 2002 ж. 22 наурызда ҚХР-ның вице-министрі Ву Бэнгао мен Пәкістанның президенті Первез Мушарраф қатысқан Гвадар портының құрылысын бастаудың салтанатты іс-шарасы жүргізілді. 2007 ж. 18 науырызында қытайлық инженерлер Гвадар халықаралық портының құрылысын аяқтап, оны пәкістандық жетекшілерге ұсынды. 2007 ж. 20 наурызда Порттың ашылуы өтіп, 2008 ж. толыққанды қызметі басталды. Сонымен, Қытай мен Пәкістанның сыртқы саяси бағыты басқарушы топтардың

мүдделерінің негізінде анықталып, ішкі саясатпен күрделі түрде байланысып отыр. Айта кету қажет, Қытай мен Пәкістан қатынастарының негізгі ортасы — антиүнділік бағыт болып табылды.

Пәкістан мен Қытай қатынастарының дамуын келесі бірнеше кезеңдерге бөліп көрсетуге болады: бірінші кезең 50-жж. қамтиды. Бұл кезең Қытай мен Пәкістанның бірін-бірі мойындауы және дипломатиялық қатынастардың орнатылуымен белгілі. Екінші кезең — 60–70-жж. Бұл кезеңде екіжақты қатынастардың белсендеуі жүрді. Сонымен бірге, Пәкістанның ҚХР-ын БҰҰ қабылдау үшін мәлімдемесімен, бірқатар маңызды екіжақты келісім шарттардың орнауымен белгілі. Аталған кезеңде Қытай Кашмир мәселесі бойынша Пәкістанға қолдау көрсетті. 60–70-жж. Қытай мен Пәкістанның әскери-экономикалық саладағы ынтымақтастығының дамығандығын анықтауға болады. Қытай тарабы Пәкістанға жаяу әскерлері мен әскери әуе күштерін қытайлық қару-жарақпен және әскери техникамен қамтамасыз етті. Осымен бірге қытай әскери өнеркәсіп, әскери инфрақұрылым мен атомдық өнеркәсіп құрылысына айтарлықтай жәрдемдесті. Үшінші кезең 80–90-жж. қамтиды. Бұл кезең пәкістан-қытай қатынастарының айтарлықтай гүлденуімен ерекшеленеді. 90-жылдардағы Қытайдың әскери көмектері Пәкістан үшін өте маңызды болды, себебі Пәкістанға американдық көмек тоқтап қалған болатын. Аталған кезеңдегі Қытайдың Пәкістанға берген көмегі Пәкістанның Үндістанға деген әскери балансын құруға және Оңтүстік Азиядағы Пәкістан мен Үндістан арасындағы күрделі қатынастардың сақталып қалуына ықпал етті. Аталған кезеңде ҚХР Пәкістанның экономикасының аграрлықтан индустриалды-аграрлық экономикаға көшіуіне алып келді. Мұның мысалы ретінде Пәкістанда атомдық өнеркәсіптің, әскери өнеркәсіп орындарының құрылуын атап өтуге болады.

Оңтүстік Азия бұл ірі мемлекеттер арасында, бәрінен бұрын, Қытай мен Үндістан арасындағы ықпал ету үшін күрестің алаңы болып табылады. Шекаралық және территориялық мәселелердің шешілмеуі, экономикалық және саяси бәсекелестік, аймақтағы ядролық қарудың бар болуы қырғиқабақ соғысын туындатудың факторлары болып саналады. Пәкістан өзінің, Үндістанға қарағанда, әскери әлсіздігін объективті түрде сезініп, өзінің тарихи даму кезеңдерінде көрші Үндістанды тежеу үшін сыртқы факторларды пайдалануға ұмтылады. Қытай мен Пәкістан бұл өзара 50 жылдық қатынастары бар екі көрші мемлекет болып саналады.

Пәкістан Қытайды өзінің қауіпсіздігін, территориялық тұтастығын қамтамасыз ету мүмкіндігі ретінде қарастырады. Ал Пәкістанның сыртқы саясатының негізгі мақсаты Оңтүстік Азиядағы Үндістанның үстемдігін басу болып саналады.

Қытай үшін Пәкістан Оңтүстік Азиядағы өзінің стратегиялық мақсаттарын жүзеге асыру үшін жалғыз ғана мемлекет болып табылады. Ал Пәкістан Қытайға егер де Үндістанмен шиеленіс өршіген жағдайда әскери және қаржылай көмек беретін мемлекет ретінде қарайды. Сондықтан Қытай мен Пәкістан арасындағы альянстың қалыптасуына ықпал еткен келесі факторларды көрсетуге болады:

1) Қытай мен Пәкістан арасындағы альянс ортақ қауіп-қатердің — Үндістанның арқасында қалыптасты;

2) Үндістанның күш-қуаты, яғни халқының саны, өнеркәсіптік және әскери қуаты, технологиялық қуаты күнделікті өсіп жатыр, ал мұның өзі көрші мемлекеттер үшін қауіп болып саналады;

3) Үндістанның географиялық жағдайы және Пәкістанмен де, Қытаймен де ортақ шекараның бар болуы Пәкістан үшін қауіп төндіруші қорқыныш туындатады.

Мұнан басқа, қауіп-қатер балансы теориясының ережелері дәлелденіп отырғандығын көруімізге болады. Себебі аталған теорияның ережесіне сәйкес, «агрессордың қаншама жақын болуына байланысты мемлекет өзінің одақтасын көрші мемлекеттер арасынан іздейді». Осының нәтижесінде Пәкістанның сыртқы саясаты Үндістанан шығатын қауіпті баланста ұстау және күшті көршісі Қытаймен альянс құруға бағытталған. Айта кету керек, Пәкістан Қытай тарабынан дос және одақтас ретінде танылған жалғыз коммунистік емес мемлекет болып табылады, сондықтан екіжақты қатынастарға идеологиялық фактор көп ықпал етпейді.

Сонымен қатар ҚХР мен Пәкістан арасындағы өзара әрекеттестіктің нығаюына ықпал ететін келесі факторларды атап өту қажет:

1. Қытай қуаты өсіп жатқан ұлы держава болып саналады және онымен тығыз ынтымақтастық орнату Пәкістан үшін әлемдік қауымдастықтың қолдауын қамтамасыз етеді. Қытай БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің veto құқығына ие және ядролық тасмалдаушы топ мемлекеттерінің мүшесі болып саналады. Бұл, өз кезегінде, ядролық қаруды таратпау жөніндегі келісімге қол қоймаған Пәкістан үшін өте маңызды.

2. Қытай Пәкістанға экономикалық жағынан даму үшін көмектесе алады. Пекиннің қаржылай көмек беруі негізінде құрылған Гвадар порты Орталық Азия мемлекеттерімен сауда қатынастарын белсендетуге мүмкіндік береді.

3. Технологиялар алу және ядролық қаруды өңдеу үшін көмек алу. 90-жж. ортасында Қытай уранды тыңайту бағдарламасы үшін 5000 арнайы магнитті құрылғы және М-11 орта қашықтыққа ұшатын 50 зымыран тасымалдаған.

Сонымен, жоғарыда аталғандардың негізінде, Қытай мен Пәкістан арасындағы өзара ықпалдастыққа әсер ететін келесі факторларды анықтауға болады:

- ортақ қауіп-қатердің — Үндістанның бар болуы;
- Қытай мен Пәкістанның географиялық жағынан жақын орналасуы;
- технологияларды дамыту және ядролық қуатты арттыру барысында Қытайдың Пәкістанды қолдауы және Қытайдың экономикалық күш-қуаты.

Аталған факторлардың ҚХР мен Пәкістан арасындағы ынтымақтастықтың дамуындағы маңыздылығы жоғары және екі мемлекеттің де өзара ықпалдастығы үшін қолайлы жағдайлар қалыптасқан деген тұжырым жасауға болады.

Әдебиеттер тізімі

1 Васькин А.И. Пакистано-китайские отношения (50-е — начало 90-х гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: спец. ВАК РФ 23.00.02 – «Политические институты, процессы и технологии» [Электронный ресурс] / А.И. Васькин. — Режим доступа: <http://cheloveknauka.com/pakistano-kitayskie-otnosheniya-50-e-nachalo-90-h-gg>

2 Казанин М.В. Китай-Пакистан: военно-техническое и экономическое сотрудничество в начале XXI века / М.В. Казанин. — М., 2017. — 104 с.

3 Петрунина Ж.В. К вопросу о политике Китая в Южной Азии: китайско-пакистанские отношения на современном этапе [Электронный ресурс] / Ж.В. Петрунина. — Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=23383096>

С.Б. Стамбулов, Ж.М. Кенжеғали, В.В. Горовой

Становление взаимоотношений между Китаем и Пакистаном в 50–90-е годы XX века

В статье актуализируется развитие взаимоотношений Китая и Пакистана на этапе становления. Известно, что на современном этапе Китай в Восточной Азии, Пакистан в Южной Азии играют значимую роль в военно-политическом и экономическом плане. Поэтому рассмотрение предистории китайско-пакистанских отношений представляется современным. Авторы данной статьи подчеркивают важность межрегионального фактора в развитии международных отношений на примере китайско-пакистанских взаимосвязей, их становления и развития в 50–90 гг. XX в. В статье выявлены причины сближения двух стран на межрегиональном уровне и посредством выражения интересов политиков Китая и Пакистана. Одной из таких причин авторами определяется индийский фактор. Авторы рассматривают документальную основу сближения Китая и Пакистана и анализируют практику развития данных взаимоотношений, исходя из возможностей, которые отражены в договорах. В заключении они приходят к выводу, что предпосылки благоприятных двусторонних отношений между Китаем и Пакистаном способствовали развитию складывания системы межрегионального плана.

Ключевые слова: дипломатия, внешняя политика, Китай, Пакистан, международное сотрудничество, история китайско-пакистанских отношений, международный договор, индийский фактор.

S.B. Stambulov, Zh.M. Kenzhekali, V.V. Gorovoi

Formation of relations between China and Pakistan in the 50–90s of the twentieth century

In the article the development of relations between China and Pakistan at the stage of formation is analyzed. At the present stage, China is in East Asia, and Pakistan in South Asia play a significant role in the military and political and economic terms. Therefore, consideration of the prehistory of Chinese and Pakistani relations is relevant. The authors of this article emphasize the importance of the interregional factor in the

development of international relations on the example of the formation and development of Chinese and Pakistani relations in the 50–90s of the 20th century. The article identifies the reasons for the rapprochement of two countries at the interregional level through the expression of the interests of politicians in China and Pakistan. The authors highlight the Indian factor as one of these reasons. The authors consider the documentary basis for the rapprochement of China and Pakistan and analyze the practice of developing these relationships, based on the possibilities that are reflected in the treaties. In conclusion, the authors suggest that the prerequisites for favorable bilateral relations between China and Pakistan contributed to the development of an interregional plan.

Keywords: diplomacy, foreign policy, China, Pakistan, international cooperation, history of Chinese and Pakistani relations, international treaty, Indian factor.

References

- 1 Vaskin, A.I. *Pakistano-kitaiskie otnosheniia (50-e — nachalo 90-kh hh.)* [Pakistani and Chinese relations (50s — early 90s)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Retrieved from <http://cheloveknauka.com/pakistano-kitayskie-otnosheniya-50-e-nachalo-90-h-gg> [in Russian].
- 2 Kazanin, M.V. (2017). *Kitai-Pakistan: voenno-tehnicheskoe i ekonomicheskoe sotrudnichestvo v nachale XXI veka* [China-Pakistan: military-technical and economic cooperation at the beginning of the XXI century]. Moscow [in Russian].
- 3 Petrunina, Zh.V. *K voprosu o politike Kitaia v Yuzhnoi Azii: kitaisko-pakistanskii otnosheniia na sovremennom etape* [On the issue of China's policy in South Asia: Chinese and Pakistani relations at the present stage]. *elibrary.ru*. Retrieved from <https://elibrary.ru/item.asp?id=23383096> [in Russian].

A.A. Uskembayeva

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: uskembayeva0901@gmail.com)*

Formation of national identity in Central Asia

In the article the phenomenon of national identity as a multidimensional process of the formation of a person and a nation, which can be revealed through various aspects is discussed. The author's position on the problem of modern interpretation of the concepts of «identity» and «national identity» is presented. The paper reveals the specifics of the formation of national identity in the countries of Central Asia. Central Asia, one of the most understudied areas in the world, is currently going through the upheavals of modernisation and nation formation. Arguing against the one-dimensional modernist conclusion that this process was arrested during the Soviet period, the article sets out to explore the complex weave of historical continuity and discontinuity in the formation of national identity in the new states. It argues against the notion that national identity involves the necessary dissolution of traditional ties. Based on the above, the author comes to the conclusion that national identity can be defined as a complex multidimensional, multifaceted phenomenon, the study of which includes social, socio-philosophical, psychological, culturological, properly ethnic aspects. Identity bears in itself the answer to the question about the essence of its people, nation, its place, role and tasks in world history and the ideal forms of its existence. Thus, national identity develops in the process of historical change, characterizing a certain level of growth of national self-consciousness.

Keywords: identity, national identity, culture, history, nation, Central Asia, Union, language, heritage, formation.

During the history of humanity, the identity issues have always played an important role in influencing the course of political and socio-economic processes. Models and approaches of the identity formation have been changed over time and each period of history has its own specific model of identity formation. People have always tended not to consider themselves from the perspective of a certain individual, but to create groups encouraging support to each other. One of such groups is a community of people who believe that they are united by their origin. The formation of this community, as a rule, is not a natural but a culturally-based process.

The cardinal social, political and economic changes occurring in the world in recent decades have led to the expansion of interconnections and interdependencies of various countries, peoples and cultures. Changes encompass almost all forms of social life and receive ambiguous, sometimes contradictory assessments in social science knowledge. This is due to the fact that the processes of globalization involve the formation of new forms and institutions intended to become regulators of social processes in the XXI century. Many theoretical and methodological problems arising in this context require a new rethinking.

Interest in this topic is due to a number of circumstances. The problem of identity gets a new understanding in the context of globalization with its contradictory trends. One of the main challenges to the human community in the 21st century is the opposition of universal civilizational standards, on the one hand, and the values of national-cultural identity, on another. Globalization is the strongest test for national and cultural identity. Identity in the global world becomes the main discourse of both science and everyday life, it appears as a kind of «prism through which many important features of modern life are considered, evaluated and studied» [1].

The concept of «identity» comes from the Latin root «idem», meaning «the same». In this primary sense, it was used by the thinkers of Antiquity and the Middle Ages. Identity meant the property of things to remain the same, to preserve its essence. Gradually, this term begins to denote the unity of things, and to designate a single human existence.

In the modern world, not a single social society can manage without identity, much less can the largest and most universal of them, the nation, remain without it.

National identity is the process of integrating various social (including intra-ethnic) groups and communities into a single national state. This is a cultural norm, reflecting the emotional reactions of individuals in relation to their nation and national political system [2]. The value of national identity has recently increased.

The national identity of any national community is determined by a variety of factors, including historical, political, cultural, linguistic, territorial, civilizational and others. The issue of identification and self-

identification of its representatives is complex and relevant in the development of society. Because it means how much a person identifies himself or not identifies with society.

Manifestations of national identity are feelings of belonging, inclusiveness, or, conversely, rejection. Two characteristics of national identity are distinguished — community and distinctiveness. The community reflects the internal dimension of national identity. Distinction shows how similar or different a nation is from other nations — members of the international community.

It is directly related to the problem of the integrity of society and the viability of the state. The integrity of society is possible due to the fact that people create an «imaginary community» (B. Anderson) [3] or «repertoire of identities» (E.G. Ericson) [4]. People are united by the «image of community»: ideas about a common territory, generations, history, cultural norms, and laws.

National interests and national identity are associated with the image of community, since the people in the common territory created common religious and secular values, a language of communication capable of becoming state. It helped to represent a unified and relatively homogeneous society, creating a nation-state.

National identity includes the following components:

- 1) social, or national-civil (identification with daily activities, language, culture, economy);
- 2) political or national-state (identification with the government, its institutions and symbols — the border, army, head of state, citizenship, anthem, flag, emblem). The strong divergence of such components of national identity leads to destabilization, a crisis of statehood, and threatens to split the nation. The selection of two components helps to characterize the structure and elements of national identity.

National identity can be interpreted as the final act of the process of awareness by an individual or social group of their belonging to a certain community as a result of their acceptance of the values, norms, ideals that guide this nation, as a result of an individual's mastery of the body of knowledge about the nation's historical path. According to the American researcher L. Greenfeld, «national identity in its purely modern understanding is an identity that consists of belonging to people», the most important feature of which is its recognition as a «nation». National identity is characterized by a specific combination of objective and subjective features that distinguish one national community from another. Here, the feeling of a common destiny, common experiences, collective memory, that is, everything that contributes to the formation of a collective «we», becomes essential [5].

In the modern world, not only political and financial elites become involved in intercultural communication, but also a wide variety of social strata, regardless of their position in the social hierarchy of society. Some perceive cultural diversity as a source of development and freedom, others — as a threat to a split in society.

The problem of national identity acquires special relevance in the conditions of social transformations.

Transitional societies, emerging as a result of the collapse of larger states, face a number of problems on the way to building national statehood. At first, newly formed countries often try to build their own statehood, rejecting previous experience of the previous political regime.

Secondly, in the context of globalization, the economic freedom of individuals and corporations results in the loss of one of the pillars of national statehood in the classical sense. This forces states to develop forms of interaction with the outside world.

Thirdly, ethnic heterogeneity is characteristic of most transition countries. The fact is that during the period of the region's existence as part of a larger state, internal migration processes — natural or provoked by the mobilization type of development, as in the USSR — make changes to its ethnic map. Thus, in the newly formed states there is an acute national issue — different ethnic groups are forced to coexist in conditions where the value of one of them is exaggerated in relation to another, which is why tensions between representatives of different ethnic communities grow. In order to build a politically and economically strong state, society needs to affirm common values for the entire population, which would become the basis for the whole society [6; 568, 569].

After the collapse of the USSR, five independent states were formed on the territory of the former Central Asian republics — the Republic of Kazakhstan, the Kyrgyz Republic, the Republic of Tajikistan, Turkmenistan and the Republic of Uzbekistan. For the new independent states one of the priorities was the formation of national identity, since the solution of this issue was directly related to their further development. The process of formation of national identity in the countries of the region began even before the collapse of the USSR, when laws «on language» were adopted in the Soviet republics of Central Asia and Kazakhstan. These documents opened the way for the elites of the Central Asian republics to approve subsequent decisions concerning the language of titular nations, especially since after the collapse of the USSR, language

policy played a key role in the formation of national identity in the countries of Central Asia. In all the countries of Central Asia, without exception, this issue has received increased attention. With the external similarity of the history of development, closeness of cultures and traditions in the formation of national identity, each of the Central Asian countries followed its own path, which was determined by the characteristics of the domestic political situation, as well as by the interests of the elites in power. Nevertheless, in all Central Asian countries, the preservation of continuity in the structure of society, the presence of traditions, culture, and national language, which did not disappear while they were part of a single state, contributed to the assertion of national identity.

The formation of national identity in the countries of Central Asia was greatly influenced by the heterogeneity of society, the preservation of regional differences. The elites in power in the Central Asian states needed to take into account the multidirectional interests of informal groups and clans, as well as the role of tribal relations, which predetermined a difficult, often contradictory path to the formation of national identity. Moreover, in the countries of the region, at the time of independence, a special governance mechanism was formed, when, along with party-state structures, regional-clan principles for resolving issues characteristic of the Central Asian republics for centuries were in place. Having accepted the communist ideology in words, the leadership of the republics of Central Asia has always taken into account the inter-clan balance of power.

Since the formation of independent states in Central Asia, their conceptual approaches to the definition of national identity at the political level have not been revised. The focus was on historical heritage, culture, traditions and national language, which acted as a key element in the formation of national identity.

In the centralized Soviet Union, all five republics were a kind of proto-state, and although their control over their own material and spiritual resources and attributes was still insufficient, they already had names, boundaries, legislation, administrative apparatus, political and cultural elite. By the time of the collapse of the USSR, the national identity of each of the republics was already clearly outlined and realized by the population. Therefore, it is hardly possible to talk about «revival» here, rather, it is necessary to talk about continuity, the continuation of the process of national construction, which took place back in the Soviet years [7; 217].

After achieving independence, these elites had to focus on such an aspect of identity as «national construction», this meant striving to ensure that the entire ethnic group of the new state, and not just the so-called «titular ethnic group», whose ethnonym gave the name to the whole republic, turned political loyalty to the new state. Over the past two decades, each of the Central Asian states has given the titular nation not only symbolic, but also political and professional preference, continuing the policy of «indigenization» developed by the Soviet regime and reached its heyday in the Central Asian republics in the Brezhnev era. In these republics, the Soviet distinction between citizenship and nationality is strictly preserved. The leaders, in the period of formation, tried to restore the still pre-Soviet, «genuine» identity by means of officially approved new national symbols on flags and emblems [8].

In Central Asia, the formation of a national state is based on three main elements: it is a legal and political structure, myth-making at the level of national ideology and daily practice. National unity implies a certain internal coherence between these three interrelated levels: minimal consensus on what it is considered a political norm, general ideas about national identity and history, and daily practice, within the framework of which citizens adapt the national meta-narrative to their personal realities [9; 14].

Despite the considerable period of time that has passed since independence, the problem of identity formation continues to be relevant for the countries of Central Asia.

For centuries, Central Asia has been linked by ethnic, cultural, economic ties, and from time to time has been united politically. For the Central Asian (Turkistan) intelligentsia of the early 20th century, the historical and cultural unity of the region was obvious. However, during the period of delimitation and after it, most of the efforts of the intelligentsia were channeled to the nation building in the framework of the Soviet state, which took place through the separation in principle of the indivisible historical and cultural heritage. The reason that national construction took place by emphasizing, and at times artificially finding differences, lies precisely in the historical, ethnic and cultural proximity of the peoples of Central Asia.

National identity is a complex multidimensional, multifaceted phenomenon, the study of which combines social, socio-philosophical, psychological, cultural, and ethnic aspects proper. National identity can be defined as the main idea, given by the national image of the world and national history, society of which lives in this historical epoch. Identity carries the answer to the question about the essence of the nation, its place, role and tasks in world history. As a social phenomenon, it is characterized by a lot of quality and dynamism:

– the identity of the era of globalization is a matter of choice, characterized by flexibility, mobility, multiplicity, incompleteness. At the same time, this «choice» is not entirely free, for it is carried out in a specific social context, where not only the range of alternatives, but also a set of different social practices is given;

– both groups and individuals have identity. It should be said that they have multiple identities (territorial, national, cultural, etc.), certain aspects of which mutually complement each other. It seems that the choice of identities should lead not to their «clash», and not to a «clash of civilizations», but to recognition of the cultural diversity of our global and interdependent world, where people and nations should feel themselves not only a part of their local societies, but also of humanity. A form of global and local interaction is more coexistence than collision. Consideration of this factor is extremely important for understanding current global processes.

National identity is based on the «I am the Other» attitude, on the recognition of the «Other», and in this respect it is especially consonant with the current situation of cultural diversity. At the same time, we note that in the modern, dynamically changing world there is a shift and erasure of the faces that once divided «their own» from «alien». The «we» category takes on a wider meaning. Characteristics that once seemed «alien» become more familiar. Awareness of the diversity of cultures, identities, not as a threat, but as the reality of the world should serve as «overcoming barriers» in the name of a dialogue among civilizations.

Thus, national identity is the most intensively used category in the analysis of social interaction, social communication. This concept at the end of the twentieth century finally entrenched in the social-philosophical discourse. National identity is associated with the concepts of identity, continuity, sustainability, identification and awareness of their belonging to a certain community and is characterized by qualitative certainty. Its essence goes beyond the individual and concerns the very identity of the social system.

Just as their nomadic ancestors were able to syncretise Islam with shamanistic practices, so it is possible that contemporary Central Asians will be able to retain a layered sense of national identity in conjunction with traditional identities. Conversely, it is doubtful that further industrialisation will simply dilute traditional identities — the qualitative shift that enabled national subjectivities to emerge has already been made. And they will feel forced to do so because the layering of identity is a lived reality right down to the level of the face-to-face rather than simply action based on their own invented traditions.

References

- 1 Кучуради И. Философия перед лицом мировых проблем / И. Кучуради // Вопросы философии. — 2004. — № 3. — С. 5–11.
- 2 Tsygankov A.P. Pathways after Empire. National Identity and Foreign Economic Policy in the Post-Soviet World / A.P. Tsygankov. — Lanham: Rowman & Littlefield Publisher, 2001. — 254 p.
- 3 Андерсон Б. Воображаемые сообщества: Размышления об истоках и распространении национализма / Б. Андерсон. — М.: Канон-Пресс-Ц; Кучково Поле, 2001. — 285 с.
- 4 Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. — М.: Флинта, 2006. — 342 с.
- 5 Greenfeld L. National Identity. Oxford Handbook of Comparative Politics [Electronic resource] / L. Greenfeld, J. Eastwood // Сайт «Oxford Handbooks online». — 2009. — Access mode: www.oxfordhandbooks.com
- 6 Шакурова Г.З. Язык и поиск идентичности в процессе строительства национального государства стран Центральной Азии / Г.З. Шакурова // Молодой ученый. — 2016. — № 7. — С. 568–571.
- 7 Laruelle M. Academia and the Rewriting of National Identity in Central Asia: The Soviet Union and Colonialism Issues / M. Laruelle // Central Eurasian Studies: Past, Present and Future. — Istanbul: Maltepe Univ., 2011. — P. 215–224.
- 8 Adams L. The Spectacular State: Culture and National Identity in Uzbekistan / L. Adams. — Durham: Duke Univ. Press., 2010. — 256 p.
- 9 Ларюэль М. Внешняя политика и идентичность в Центральной Азии / М. Ларюэль // Proet Contra. — 2013. — Январь-апрель. — С. 6–20.

А.А. Ускембаева

Орталық Азиядағы ұлттық бірегейліктің қалыптасуы

Мақалада әртүрлі аспектілер арқылы анықталатын тұлға мен ұлттың қалыптасуының ұлттық бірегейлік феномені көпөлшемді үрдіс ретінде қарастырылды. «Бірегейлік» және «ұлттық бірегейлік» ұғымдарын заманауи түсіндіру мәселесі бойынша автор өз тұжырымдамаларын

ұсынған. Мақалада Орталық Азия мемлекеттерінде ұлттық бірегейліктің қалыптасуының ерекшеліктері көрсетілген. Әлемдегі аз зерттелген аймақтардың бірі — Орталық Азия қазіргі уақытта модернизация мен ұлттық бірегейлікті қалыптастырудың төңірегінде. Кеңестік кезеңде бұл үдеріс тоқтатылған деген модернистік тұжырымға қарама-қайшы бұл мақалада жаңа мемлекеттердің біртұтастығы мен ұлттық бірегейлігін қалыптастырудағы тарихи сабақтастықтың күрделі өзара әрекеттестігі зерттелді. Мақала авторы ұлттық бірегейлік әлеуметтік, философиялық, психологиялық, мәдени және этникалық аспектілерді қамтитын кешенді көпөлшемді, көпқырлы құбылыс ретінде анықталуы мүмкін деген қорытындыға келді. Ұлттық бірегейлік көптеген сыртқы факторларға байланысты сырттай өзгергенімен, заманға сай бейімделгіштік қасиетін көрсете отырып, өз ядросын немесе түпкі тамырын өзгеріссіз қалдыра алады. Сол арқылы өзіндік ықпал да етеді. Бұл жағдайда бірегейлік қорғағыштық қызмет атқарады. Заманның қойған талабына сай ұлттың бейімделуін жеңілдететін де осы бірегейліктің қасиеті.

Кілт сөздер: бірегейлік, ұлттық бірегейлік, мәдениет, тарих, ұлт, Орталық Азия, бірлестік, тіл, мұра, қалыптасу.

А.А. Ускембаева

Формирование национальной идентичности в Центральной Азии

В статье рассмотрены вопросы феномена национальной идентичности как многомерного процесса становления личности и нации, который может быть раскрыт с помощью различных аспектов. Изложена авторская позиция по проблеме современной интерпретации концептов «идентичность» и «национальная идентичность». В работе раскрыта специфика формирования национальной идентичности в странах Центральной Азии. Центральная Азия, одна из самых малоизученных областей в мире, в настоящее время переживает потрясения модернизации и формирования нации. В противовес одномерному модернистскому заключению о том, что этот процесс был остановлен в советский период, в статье ставится задача исследовать сложное переплетение исторической преемственности и развития в формировании национальной идентичности в новых государствах. Исходя из сказанного, автор приходит к мнению, что национальную идентичность можно определить как сложный многомерный, многогранный феномен, исследование которого включает социальные, социально-философские, психологические, культурологические, собственно этнические аспекты. Идентичность несет в себе ответ на вопрос о сущности своего народа, нации, ее месте, роли и задачах в мировой истории и идеальных формах ее существования. Таким образом, национальная идентичность развивается в процессе исторических перемен, характеризуя определенную степень роста национального самосознания.

Ключевые слова: идентичность, национальная идентичность, культура, история, нация, Центральная Азия, объединение, язык, наследие, образование.

References

- 1 Kuchuradi, I. (2004). *Filosofia pered litsom mirovykh problem* [Philosophy in the face of world problems]. *Voprosy filosofii – Philosophy Questions*, 3, 5–11 [in Russian].
- 2 Tsygankov, A.P. (2001). *Pathways after Empire. National Identity and Foreign Economic Policy in the Post-Soviet World*. Lanham: Rowman & Littlefield Publisher.
- 3 Anderson, B. (2001). *Voobrazhaemye soobshchestva: Razmyshleniia ob istokakh i rasprostraneni natsionalizma* [Imaginary Communities: Reflections on the origins and spread of nationalism]. Moscow: Canon Press C; Kuchkovo Pole [in Russian].
- 4 Ericson, E. (2006). *Identichnost: yunost i krizis* [Identity: youth and crisis]. Moscow: Flinta [in Russian].
- 5 Greenfeld L., & Eastwood J. (2009) National Identity. *Oxford Handbook of Comparative Politics*. Retrieved from <http://www.oxfordhandbooks.com>
- 6 Shakurova, G.Z. (2016). *Yazyk i poisk identichnosti v protsesse stroitelstva natsionalnogo gosudarstva stran Tsentralnoi Azii* [Language and identity search in the process of building a national state of Central Asia]. *Molodoi uchennyi – Young researcher*, 7, 568–571 [in Russian].
- 7 Laruelle, M. (2011). *Academia and the Rewriting of National Identity in Central Asia: The Soviet Union and Colonialism Issues*. *Central Eurasian Studies: Past, Present and Future*. Istanbul: Maltepe Univ.
- 8 Adams, L. (2010). *The Spectacular State: Culture and National Identity in Uzbekistan*. Durham: Duke Univ. Press.
- 9 Laruelle, M. (2013). *Vneshniaia politika i identichnost v Tsentralnoi Azii* [Foreign Policy and Identity in Central Asia]. *Proet Contra*, yanuar-april, 6–20 [in Russian].

А.Б. Калыш¹, А.И. Исаева², А.З. Жуманова³

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан;

²Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан;

³Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Казахстан
(E-mail: aliyaisaevna@gmail.com)

Этнодемографические процессы среди украинцев Казахстана в 1920-е годы

В статье на основе широкого круга источников, специальной литературы, включая и украинские, проанализированы миграционные и демографические процессы среди украинцев Казахстана. Большинство из них попали в нашу республику не по своей воле, став жертвой как царской власти, так и советской тоталитарной системы. В рассматриваемый период численность и удельный вес украинцев республики увеличились как за счет механических, так и естественных процессов, став после казахов и русских третьим по численности этносом Казахстана. Они были представлены во всех уездах и губерниях республики, но значительная их часть населяла территорию Северного и Восточного Казахстана, что объяснялось их переселением в указанные регионы еще в предреволюционный период.

Ключевые слова: Казахстан, украинцы, переселение, депортация, миграции, естественный прирост.

Известно, что значительному увеличению как численности, так и удельного веса иноэтнического населения Казахстана, включая русско-украинского, способствовали миграционные процессы, имевшие место в XVIII–XIX столетиях. Указанная тенденция продолжалась на всем протяжении 1920–1980-х гг., темпы и масштабы которых в разные десятилетия были разными и несопоставимыми.

Значительному перемещению европейского населения в Казахстан способствовали последствия установления большевиками советской тоталитарной власти — в одних регионах республики «мирным» путем, в других — кровавым и насильственным. Сюда же следует добавить последствия жестокой гражданской войны 1918–1920-х гг., бесчеловеческих реформ 1920–1930-х гг.: ликвидация байских и середняцких хозяйств, непомерный план заготовок продовольствия, насильственная коллективизация, конфискация скота, голод 1930–1933 гг. Их жертвами стали миллионы казахов, сотни тысяч из них в поисках спасения вынуждены были откочевать за пределы республики.

Для окончательного утверждения победы социалистического строя требовались новые кадры, главным образом, из европейской части страны. Эти и другие объективные и субъективные факторы оказали значительное влияние не только на демографическое развитие, но и на изменение этнической структуры населения республики. Главным из них являлась проводимая центром политика избирательной миграции, направленная на увеличение удельного веса русско-украинского населения, в меньшей степени, другого. Такая миграционная политика советского тоталитарного государства продолжалась в прежних масштабах и во второй половине 1920–1930-х гг.

Перечисленные изменения в демографическом состоянии Казахстана достаточно иллюстрируются статистическими данными материалов Всесоюзной переписи населения 1926 г. Если по переписи населения 1897 г. казахи были абсолютно преобладающим населением во всех областях Казахстана, а русско-украинское и прочее европейское население было достаточным лишь в отдельных уездах Акмолинской и Семипалатинской областей, то теперь этническая ситуация в республике начала претерпевать определенные изменения.

Общая численность мигрантов при 6 млн 268 тыс постоянного населения достигла 1 млн 601 тыс человек, отмеченных в момент переписи населения 1926 г. Из них половину составляли крестьяне-переселенцы, сменившие место жительства до 1916 г. [1; 41–43, 2; 54–56]. В целом, было зафиксировано свыше 800 тыс неместных уроженцев, переехавших в период с 1916 по 1926 гг. Большая часть мигрантов переехала из Украины, Поволжья и центра РСФСР, меньшая — из Белоруссии и Урала и устроилась, главным образом, в благоприятных для ведения богарного земледелия районах Казахстана. Так, в Акмолинской и Актюбинской губерниях разместились 40 %, Семипалатинской — 24 %, в Кустанайском округе 15 % всех вновь прибывших [2; 29]. Такая ситуация объясняется тем, что указанные регионы богарного земледелия в лесостепной и степной

зонах были близки по климатическим и почвенным характеристикам районам выхода мигрантов. К тому же, приехавшие из европейской части СССР в этих регионах попадали в близкую этническую среду, поселялись среди русских, украинцев и белорусов.

По переписи населения 1926 г. в современных границах Казахстана проживало 6 502 699 человек, в том числе 58,5 % казахов, 20,6 % русских, 13,2 % украинцев, 2,1 % узбеков, 1,3 % татар, 1,0 % уйгуров, 0,8 % немцев и 0,4 % белорусов. Численный рост большинства основных этносов Казахской АССР происходил по четырем основным каналам: 1) положительное сальдо миграции в результате превышения притока населения над оттоком с середины 1920-х гг.; 2) естественный прирост, превышение рождаемости над смертностью; 3) расширение фактических административно-территориальных границ республики после образования автономной республики, а затем национально-территориального размежевания Средней Азии, когда в состав Казахской АССР вошли находившиеся до этого в составе Туркестанской республики казахские районы Сырдарьинской и Жетысуской областей; 4) ассимиляционные и консолидационные процессы.

В шести губерниях, Кустанайском округе, Адаевском уезде, а также в Каракалпакской автономной области, входившей в тот период в состав Казахстана, насчитывалось 860 822 украинца, в том числе 829 080 (96,3 %) сельских и 31 742 (3,7 %) городских (см. табл.).

При этом, как и ранее, более половины из них населяли территорию Северного Казахстана — 473 182 (55,0 %), в том числе Акмолинскую губернию 312 338 чел. (36,3 %) и Кустанайский округ 160 844 чел. (18,7 %). Последующие места занимали Семипалатинская, Актюбинская и Жетысуская губернии, крайне мало было украинцев в Адаевском уезде и Каракалпакском автономном округе. В такой градации заметно значительное влияние сельского населения, нежели городского. Более равномерным представляется размещение украинцев в городах Актюбинской, Жетысуской, Семипалатинской, Сырдарьинской и Акмолинской губерний.

Т а б л и ц а

Численность и расселение украинского населения Казахстана в 1926 г. [3; 15–45]

Губернии, уезды и округа	Всего		В том числе			
			город		село	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Казахстан	860 822	100,0	31 742	100,0	829 080	100,0
Акмолинская губерния	312 338	36,3	5 197	16,4	307 141	37,1
Актюбинская губерния	88 413	10,3	6 503	20,5	81 990	9,9
Жетысуская губерния	88 882	10,3	5 866	18,5	83 016	10,0
Семипалатинская губерния	140 233	16,3	5 393	17,0	134 840	16,3
Сырдарьинская губерния	43 241	5,0	5 302	16,7	37 939	4,6
Уральская губерния	25 445	3,0	454	1,4	24 991	3,0
Адаевский уезд	805	0,1	18	0,1	787	0,1
Кустанайский округ	160 844	18,7	2 491	7,9	158 353	19,1
Каракалпакская автономная область	621	0,1	518	1,6	103	0,01

Из указанных выше административно-территориальных единиц украинцы по своей численности занимали первое место среди всего населения Костанайского округа (41,3 %), третье место в Акмолинской (25,8 %), Актюбинской (18,9 %), Семипалатинской (10,7 %), Жетысуской (10,0 %), Уральской (4,0 %) губерний, четвертое — в Сырдарьинской (3,7 %) губернии.

Теперь перейдем к анализу численности и расселения исследуемого нами этноса в разрезе губерний, уездов и сельских волостей. В Акмолинской губернии, занимая третье место по численности населения вслед за казахами и русскими, они опередили русских в Акмолинском (66 240 чел.) и Атбасарском (45 648 чел.) уездах. Так, из 18 сельских волостей Акмолинского уезда украинцы преобладали в 7 волостях: в Калининской волости составляли 81,7 % его населения, Воровской — 62,2 %, Троцкой — 61,3 %, Объединенной — 60,7 %, Коммунистической — 49,1 %, Революционной — 45,9 %, Промышленной — 45,8 %. Аналогичную позицию занимали украинцы в четырех волостях из восьми Атбасарского уезда: Советской — 77,7 %, Пролетарской — 70,9 %, Свободной — 68,0 % и Социалистической — 66,6 % [4; 96].

В Кокчетавском уезде, насчитывающем 103 5012 украинцев, они были ведущими в 6 из 17 волостей: Красноармейской — 72,3 %, Красной — 60,2 %, Советской — 53,8 %, Макинской — 49,5 %, Рузаевской — 44,6 %, Щучинской — 41,4 %. В Акан-Бурлинской и Крестьянской волостях украинцы являлись вторыми по своей численности, немного уступая русским. В Петропавловском уезде, представленном 96 938 украинским населением, они доминировали в Степановской (86,1 %), Ленинской (75,7 %), Добровольской (56,2 %) волостях и были вторыми по распространенности в Пресногорской, Урицкой и Черлакской волостях [3; 126–128].

В находящемся рядом Кустанайском округе, в котором из 389 336 его населения преобладали украинцы, удельный вес которых составлял 41,3 %, а казахов и русских, соответственно 31,6–21,2 %. Из имевшихся 26 сельских округов украинцы были первыми в 14 из них: Коломенской (91,3 %), Федоровской (89,8 %), Урицкой (79,6 %), Пешковской (78,0 %), Адамовской (74,5 %), Карасульской (72,0 %), Ново-Покровской (71,2 %), Викторовской (70,4 %), Больше-Чураковской (68,5 %), Денисовской (65,6 %), Станционной (64,0 %), Семиозерной (62,4 %), Павловской (61,3 %), Алешинской (55,3 %) и вторыми в Боровской (46,4 %), Затобольской (43,1 %), Мендыгаринской волостях [4; 146].

В Семипалатинской губернии 69 027 (49,2 %) украинцев представляли Павлодарский уезд, в котором они опережали казахов и русских в 7 волостях из 22, в том числе в Октябрьской (88,0 %), Орловской (68,4 %), Володарской (67,2 %), Первомайской (66,8 %), Новоивановской (62,3 %), Иртышской (59,6 %), Крестьянской (46,5 %). Из 24 158 украинцев Усть-Каменогорского уезда аналогичные лидирующие позиции были зафиксированы в Свердловской (75,8 %) и Пролетарской (56,8 %) волостях. В остальных уездах этой области — Семипалатинском, Бухтарминском, Зайсанском и Каракаралинском, насчитывавших соответственно 27 897-9 446-4 768-2 128 украинцев, аналогичное представительство в тех или иных волостях было ограниченным. Исключение составляли Александровская, Бородулихинская, Калининская и Красно-Октябрьская волости Семипалатинского уезда, а также Зырянская, Поздняковская, Тимофеевская волости Бухтарминского уезда, в котором они были вторым по численности населением [3; 128–130].

В занимавшей первое место по распространенности сельского украинского населения Казахстана Актюбинской губернии подавляющее большинство из них — 79 653 (97,2 %) населяли одноименный Актюбинский уезд. Данная тенденция отразилась и на том, что украинцы доминировали здесь в 15 волостях из 26: Саздинской (90,7 %) Астраханской (89,0 %), Аккемирской и Новороссийской (85,0 %), Степановской (82,7 %), Косистекской (81,2 %), Ащелисайской (80,1 %), Мартукской (78,0 %), Новоалексеевской (77,9 %), Андреевской (77,0 %), Богословской (75,2 %), Яйсанской (71,1 %), Петропавловской (70,8 %), Родниковской (61,7 %) и Акбулакской (44,9 %), а также занимали второе место по численности населения в Актюбинской, Алимбетовской, Аралтюбинской и Карагандинской волостях. В этой же губернии украинцы опередили по численности контактирующих с ними русских в Темирском и Тургайском уездах. В Темирском уезде они также доминировали в Темирской (80,7 %), Перелюбовской (62,3 %) и Джурунской (58,5 %) волостях [3; 142].

В Жетысуской губернии украинцы были вторыми по численности этносом в Чуйском районе — 11 445 чел. (15,1 %) и третьими — в Лепсинском уезде — 42 782 чел. (19,6 %) и Талдыкорганском — 16 140 чел. (8,5 %). В Чуйском районе они компактно населяли территории Георгиевской и Коктюбинской волостей, в Лепсинском уезде — Маканчинской, Урджарской и Учтентекской волостей, а в Талдыкорганском — Когоалинской, Троицкой и Ескелдинской волостей, в которых они уступали по численности лишь казахам [3; 148].

Из 43 241 украинцев Сырдарьинской губернии 48,0 % населяли территорию Шымкентского уезда и 36,0 % — Аулие-Атинского уезда. Они были минимально представлены в Ташказакском (3 892 чел.), Кызылординском (1840 чел.), Казалинском (901 чел.) и Туркестанском (289 чел.) уездах [3; 130–132].

Из проживающих в Уральской губернии 25 445 украинцев 67,2 % пришлось на долю Уральского и 28,7 % — Джамбейтинского уездов, а в Букеевском и Гурьевском уездах было зарегистрировано соответственно 998 и 16 их соотечественников. Из 10 волостей Уральского уезда украинцы доминировали в Богдановской волости, составляя 90,4 % ее 10 213 населения, а в Каменской, Караобинской, Красновской, Рубежинской, Соболевской и Чаганской волостях были вторыми по численности населением. В соседнем Илекском уезде, имевшем 4 волости — Бурлинской, Карачаганской, Лубенской и Чиликской украинцы уступали по численности лишь казахам [3; 144–146].

В Каракалпакской автономной области 73,1 % украинцев населяли западный Кунградский округ, а на долю южного Торткульского и центрального Шымбайского округов пришлось соответственно 14,3 и 11,1 % [3; 150].

Из 28 волостей Адаевского уезда, расположенной на территории нынешней Мангистауской и южной части Актюбинской областей, украинцы встречались лишь в Баутинской и Уильской волостях, удельный вес которых достигал соответственно 76,8–21,0 % и в г. Форт-Александровске — 2,2 % [3; 152].

Подводя итог Всероссийской переписи населения 1926 г., отметим, что, по сравнению с 1915–1917 гг., численность украинцев республики за десятилетие увеличилась на 87,7 тыс человек. В то же время в самой «украинской» Акмолинской губернии произошло уменьшение их на 146,6 тыс человек, что объясняется, на наш взгляд, следующими причинами: 1) негативным влиянием сказанных нами ранее последствий насильственных реформ Советской власти, гражданской войны и, в особенности страшным голодом 1919–1922 гг., вызванным засухой и неурожаем, сильным джутом, приведшем к гибели до 80 % поголовья скота, 1 млн 114 тыс чел., а также последствиями продразверстки сельхозпродуктов и мяса. Например, в урожайных Акмолинской и Семипалатинской губерниях продотрядами было изъято до 80 % всех излишков, более 4 млн пудов хлеба и 24,5 тыс пудов масла, которые отправлялись в центральную часть России, включая Москву и Петроград [5; 101–112, 6; 11, 12, 7; 162–167]; 2) воздействием миграционных процессов, главным образом как оттоком исследуемого нами украинского населения за пределы Акмолинской губернии, так и притоком голодающих из Поволжья и Урала в другие регионы Казахстана, вызванных голодом 1921–1922 гг., жертвами которого стали более 5 млн чел. [8; 12, 13; 9, 10].

Одновременно в результате высокой миграции из-за пределов Казахстана и естественного прироста численность украинцев увеличилась в Жетысуской губернии на 73,8 тыс чел., или в 5,9 раз, в Костанайском округе — на 33,9 тыс человек, в Сырдарьинской области — на 27,0 тыс человек, или в 2,7 раз. С другой стороны, нельзя не отметить воздействие ассимиляционных процессов, в растворении определенной части украинцев в среде родственного им по этнокультурным параметрам русского населения, в начавшемся переходе на русское одноязычие, постепенной утрате родного языка, которые стали особенно заметными впоследствии.

Миграционные процессы с участием украинцев в Казахстан продолжались и в последующие годы, которому в немалой степени способствовали: а) выселение в начале и середине 20-х гг. на Урал, в Казахстан и в Сибирь украинских повстанцев из Киева, Чернигова, Полтавы, Винницы и других регионов, сотрудничавших с Украинской Народной Республикой (УНР), а также бывших махновцев [11; 14, 12; 70, 13; 17].

Во исполнение Указа Президента Украины В.А. Ющенко «О мероприятиях в связи с 70-й годовщиной Большого террора — массовых политических репрессий 1937–1938 годов» Службой безопасности Украины (далее – СБУ) был осуществлен ряд мероприятий по разработке документов о репрессивной политике тоталитарного режима бывшего СССР и ознакомлению украинской общественности с этими сведениями. Одной из важнейших задач было установление судьбы всех репрессированных соотечественников, которые были похоронены за пределами Украины. СБУ были размещены списки 13 054 репрессированных советской властью лиц — выходцев из Украины, которые отбывали наказание на территории Казахстана. Эта информация была предоставлена украинской стороне Комитетом национальной безопасности Республики Казахстан (далее – КНБ РК) в рамках взаимного сотрудничества по восстановлению исторической правды о временах массового политического террора. В течение 2005–2007 гг. из Центрального специального государственного архива КНБ РК в Отраслевой государственной архив (ОГА) СБУ поступили сведения в отношении жертв политических репрессий — выходцев из Украины, которые отбывали наказание в Казахской ССР в 1920–1950-х гг. В частности, казахская сторона предоставила списки по 5 906 украинцам — заключенных исправительно-трудового лагеря «Степлаг» (вблизи г. Караганды). Кроме того, региональные управления КНБ РК направили списки на 7 148 лиц, составленные по имеющимся у них архивными документами сведениям об остальных лагерях [12; 70].

Последствия указанных нами выше негативных процессов, включая ассимиляционные, зримо отразились и на демографическом состоянии украинского населения Казахстана, численность которой уменьшилась по сравнению с предыдущей переписью населения 1926 г. на 201 503 чел., достигнув в 1939 г. всего 658 319 чел. [14; 131–134]. Тем не менее, они являлись третьим по численности этносом республики, составляя 10,7 % всего ее населения. В то же время мы наблюдаем

определенный рост численности украинцев на территории Кызылординской и Южно-Казахстанской областей бывшей Сырдарьинской губернии на 24 560 чел.

Список литературы

- 1 Всесоюзная перепись населения 1926 г. — Т. 42. — М.: Планхозгиз, 1930. — 725 с.
- 2 Галиев А.Б. К истории миграции населения Казахстана / А.Б. Галиев // Вестн. АН КазССР. — 1979. — № 5. — С. 54–56.
- 3 Всесоюзная перепись населения. 1926 г. — Т. VIII. Казахская АССР. Киргизская АССР. Народность. Родной язык. Возраст. Грамотность. — М.: Изд. ЦСУ Союза ССР, 1928. — 256 с.
- 4 Гали А.Б. История переписей населения и этнодемографические процессы в Казахстане / А.Б. Гали, К.С. Каражанов, А.Б. Калышев. — Алматы: Агентство РК по статистике, 1998. — 96 с.
- 5 Шокай М. Туркестан под властью Советов. К характеристике диктатуры пролетариата / М. Шокай // Простор. — 1992. — № 9–10. — С. 101–112.
- 6 Мусаев Б.А. Голод в первой половине 20-х годов XX века в Казахстане: исторический, социально-политический анализ: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 – «Отечественная история (история Республики Казахстан)» / Б.А. Мусаев. — Алматы, 2005. — 24 с.
- 7 Козыбаев М.М. Влияние голода 1921–1922 годов на повседневную жизнь городского населения Северного Казахстана / М.М. Козыбаев // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. История, философия. — 2014. — № 3. — С. 162–167.
- 8 Кристалл А.М. Голод 1921 г. в Поволжье: Опыт современного изучения проблемы: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 – «Отечественная история» / А.М. Кристалл. — М., 1997. — 32 с.
- 9 Поляков В.А. Голод в Поволжье, 1921–1925 гг.: происхождение, особенности, последствия: моногр. / В.А. Поляков — Волгоград: Волгоград. науч. изд-во, 2007. — 735 с.
- 10 Каракулов Д.В. Голод 1921–1922 гг. на Урале: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 – «Отечественная история» / Д.В. Каракулов. — Екатеринбург, 2000. — 24 с.
- 11 Заставний Ф.Д. Східна українська діаспора / Ф.Д. Заставний. — Львів: Світ, 1992. — 176 с.
- 12 Мазука Л.І. Закордонне українство в Казахстані: історія та сучасність (До року України в Казахстані) / Л.І. Мазука // Стратегічні пріоритети. — 2008. — № 3 (8). — С. 68–74.
- 13 Бабута М.Н. Формирование и современное состояние украинской диаспоры (конец XIX — начало XXI вв.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.07 – «Этнография, этнология и антропология» / М.Н. Бабута. — Томск, 2008. — 26 с.
- 14 Население Казахстана по Всесоюзной переписи 1939 года: моногр.: [в 5-ти т.]. — Т. 1 / М.Х. Асылбеков. — Алматы: Арыс, 2009. — 400 с.

А.Б. Калыш, А.И. Исаева, А.З. Жуманова

1920-жылдардағы Қазақстандағы украиндар арасындағы этнодемографиялық үдерістер

Мақалада деректер мен арнайы әдебиеттердің кең ауқымы, соның ішінде Украинада шыққан әдебиеттер пайдаланыла отырылып, қазақстандық украиндар арасындағы көші-қон және демографиялық үдерістер талданды. Олардың көпшілігі біздің республикамызға өздерінің еркіне қарсы келді, патшалық билік пен кеңестік тоталитарлық жүйенің құрбаны болды. Қарастырылып отырған кезеңде республикадағы украиндардың саны мен үлесі механикалық және табиғи процестердің арқасында өсті, Қазақстанда украин халқы өкілдері қазақтар мен орыстардан кейінгі үшінші ірі этникалық топқа айналды. Қазақстан территориясындағы украиндар республиканың барлық уездері мен губернияларында мекендеді, бірақ олардың басым бөлігі Солтүстік және Шығыс Қазақстан аумағында тұрды, бұл жағдай олардың революция алдындағы кезеңде көрсетілген аймақтарға көшіруімен түсіндірілді.

Кілт сөздер: Қазақстан, украиндар, қоныс аудару, депортация, көші-қон, табиғи өсім.

A.B. Kalysh, A.I. Isaeva, A.Z. Zhumanova

Ethnodemographic processes among Ukrainians of Kazakhstan in the 1920th years

In the report on the basis of a wide range of sources, special literature, including Ukrainian one, migration and demographic processes among Ukrainians of Kazakhstan are analyzed. Most of them got to our republic against the will, having fallen a victim of both the imperial power, and the Soviet totalitarian system.

During the considered period, the number and specific weight of Ukrainians of the republic increased as due to mechanical and natural processes, having become the third largest ethnos of Kazakhstan. They were presented in all counties and provinces of the republic, but their considerable part inhabited the territory of North and East Kazakhstan that was explained by their resettlement in the specified regions during the pre-revolutionary period.

Keywords: Kazakhstan, Ukrainians, resettlement, deportation, migrations, natural increase.

References

- 1 Vsesoyuznaia perepis naseleniia 1926 h. (1930) [all-union Population Census. 1926]. (Vol. 42). Moscow: Plankhozhoz [in Russian].
- 2 Galiyev, A.B. (1979). K istorii mihratsii naseleniia Kazakhstana [To the history of migration of the population of Kazakhstan]. *Vestnik AN KazSSR – Bulletin of the Academy of Sciences of the Kazakh SSR*, 5, 54–56.
- 3 Vsesoiuznaia perepis naseleniia 1926 h. (1928). Kazakhskaia ASSR. Kirghizskaia ASSR. Narodnost. Rodnoi yazyk. Vozrast. Hramotnost [all-union Population Census 1926. Kazakh Autonomous Soviet Socialist Republic. Kyrgyz Autonomous Soviet Socialist Republic. Nationality. Native language. Age. Literacy]. (Vol. VIII). Moscow: Izd. TsSU Soiuza SSR [in Russian].
- 4 Gali, A.B., Karazhanov, K.S., & Kalyshev, A.B. (1998). *Istoriia perepisei naseleniia i etnodemograficheskie protsessy v Kazakhstane [History of population censuses and ethno-demographic processes in Kazakhstan]*. Almaty: Ahentstvo RK po statistike [in Russian].
- 5 Shokay, M. (1992). Turkestan pod vlastiu Sovetov. K kharakteristike diktatury proletariata [Turkestan under the authority of the Soviets. On the characteristics of the dictatorship of the proletariat]. *Prostor*, 9–10, 101–112.
- 6 Musayev, B.A. (2005). Holod v pervoi polovine 20-kh hodov XX veka v Kazakhstane: istoricheskii, sotsialno-politicheskii analiz [Hunger in the first half of the 20s of the twentieth century in Kazakhstan: historical, socio-political analysis]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Almaty [in Russian].
- 7 Kozybayev, M.M. (2014). Vliianiie holoda 1921–1922 hodov na povsednevnuu zhizn horodskoho naseleniia Severnogo Kazakhstana [The influence of the hunger of 1921–1922 on the daily life of the urban population of Northern Kazakhstan]. *Vestnik Karahandinskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya Istoriia. Filosofia. Pravo – Bulletin of the Karaganda University. Series history, philosophy, 3*, 162–167 [in Russian].
- 8 Kristkaln, A.M. (1997). Holod 1921 h. v Povolzhie: opyt sovremennoho izucheniia problemy [Hunger of 1921 in the Volga region: (Experience of contemporary study of the problem)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- 9 Polyakov, V.A. (2007). *Holod v Povolzhie, 1921–1925 hh.: proiskhozhdeniie, osobennosti, posledstviia [Hunger in the Volga region, 1921–1925: origin, peculiarities, consequences]*. Volgograd: Volhogradskoe nauchoe izdatel'svo [in Russian].
- 10 Karakulov, D.V. (2000). Holod 1921–1922 hh. na Urale [The hunger of 1921–1922 in Urals]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Yekaterinburg [in Russian].
- 11 Zastavnyi, F.D. (1992). *Skhidna ukrainska diaspora [Eastern Ukrainian Diaspora]*. Lviv: Svit [in Ukraine].
- 12 Mazuka, L.I. (2008). Zakordonne ukraiyntstvo v Kazakhstani: istoriia ta suchasnost (Do roku Ukraini v Kazakhstane) [Foreign Ukrainians in Kazakhstan: Past and Present (By the Year of Ukraine in Kazakhstan)]. *Strategic priorities*, 3 (8), 68–74.
- 13 Babuta, M.N. (2008). Formirovanie i sovremennoie sostoianie ukrainskoi diaspory (konets XIX – nachalo XXI vv.) [Formation and the current state of the Ukrainian diaspora (the end of the XIX – the beginning of the XXI centuries)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Tomsk [in Russian].
- 14 Asylbekov, M.Kh. (2009). *Naseleniie Kazakhstana po Vsesoiuznoi perepisi 1939 hoda [The population of Kazakhstan according to the 1939 all-union Census]*. (Vol. 1-5; Vol. 1). Almaty: Arys [in Kazakh].

UDC 1.14.141

V.I. Razumov¹, B.I. Karipbayev²

¹*F.M. Dostoevsky Omsk State University, Russia;*

²*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan*
(E-mail: karipbaev@mail.ru)

System of education as space of forming of skills of tolerance and ethnic consolidation

In the article the authors explore the nature of tolerance as the most important factor, the principle of interpersonal communication. Particular attention is paid to the questions of the coexistence of various ethnic groups. Such attention of the authors to the issues of ethnic consolidation justifies the need to form new formats of interfaith and interethnic relations in modern society. The worldview understanding of various approaches, concepts, theories, devoted to the issues of tolerance, allows, in the opinion of the authors, to determine the most important, constructive bases of modern social being. The authors offer a panoramic vision of modern problems in the system of interpersonal communications. The authors are confident that these problems are based on weak theoretical and practical grounds. System scientific and practical support, according to the authors, allows to create a clear system of protection against various manifestations of religious extremism and ethnic arrogance and superiority. The authors draw attention to the role of the education system in this matter.

Keywords: ethnos, religion, communication, society, tolerance, extremism, religious tolerance, education.

Education, throughout its existence, since its inception and consolidation as a social institution, has provided translation of the meanings generated by the intellectual elite in society. By concretizing this abstract predication as applied to our time, we can conclude that modern secular education translates the codes and discourses of the postmodern worldview. The postmodern worldview, on another hand, has the idea of pluralism as its basic principle, implying not only the plurality of different phenomena, but also their axiological equivalence (value equivalence). That is why the sphere of modern education and the processes taking place in it are the only sociocultural space for the formation of a truly tolerant personality.

When posing the question of how the postmodernist reflection realizes the strategy of the life of a tolerant personality, we risk getting bogged down in a large number of different concepts, the proliferation of which is also a sign of increased worldview tolerance within the scientific community.

On the whole, adhering to the methodological scheme of multi-instrumentalism, the meaning of which is the possibility of a situational choice and application of all the variants of the research approaches available in the scientific assortment, we nevertheless focused on two categories of modern philosophy that aroused deep resonance and gained wide acceptance in social and humanitarian circles. It is about the «hermeneutic mind» of the Italian philosopher Gianni Vattimo and the «communicative rationality» of the German philosopher Jurgen Habermas.

One of the main reasons for the manifestation of intolerance in modern culture, according to Vattimo, is the diachronic eclectic of postmodernism, expressing itself in the moment of asymmetric contemporality, or, which is the same thing, in simultaneity at a time.

Despite the legitimacy of the fundamental principles of modern philosophy, which first proclaimed «the death of God» (Nietzsche), and then the «death of man» (Foucault), anachronistic meanings and values continue to exist in the mass public consciousness. The discovery of this disproportion between the bearers of

different cultural codes sometimes results in an insoluble contradiction, an open conflict, in a word, in a relation in which there can be no talk of tolerance.

Looking for arguments for reconciling the meanings of traditional (religious) and modern (secular) cultures, Vattimo refers to original theories of the past, which for one reason or another did not receive the proper recognition among contemporaries. For Vattimo these marginal theories of the past are a rich source of searching for opportunities for compromise positions. If the general line of the development of history has come to a standstill and has turned into an era of irreconcilable contradictions, why not to consider the collateral vectors of the historical movement and try not to actualize their cultural and semantic potential that was not realized in the past?

Thus, in particular, Vattimo appeals to the teachings of the medieval Christian mystic Joachim of Flore.

As it is known, the central dogmatic position of the Christian faith is the doctrine of the Trinity. Using the symbolism of the Trinity, Joachim of Flore creates the doctrine of the three stages of history.

The first stage, according to Joachim of Flore, is the era of God the Father. It is characterized by the rule of the Law. The state of people in this era can be defined as the state of slaves, because they are moved by the fear of breaking the Law.

The second stage is the era of God the Son. During this period, the indisputable authority of the divine law gives way to divine grace. The state of humanity is also transformed: people from God's slaves become God's sons. Therefore, they are no longer motivated by fear, but filial obedience, which is expressed in faith.

The third stage is the era of God the Spirit. The sign of this era is freedom. People no longer act on the basis of law or faith, but on the basis of love for their neighbor, and Joachim of Flore calls them not slaves, and not even sons, but friends [1].

Vattimo takes the teachings of Joachim of Flore as a conceptual model and applies it to specific cultural paradigms. He correlates the Age of God the Father with Premodern or, what is the same, with traditional society; the epoch of God the Son — with the Modern, that is, with the period that in European historiography is labeled as New Time; and accordingly the era of God the Spirit — with the postmodern, the current state of modern society, which has not been completed yet.

The reason for such an unexpected comparison for Vattimo is the semantic coincidence of the characteristics that Joachim of Flore gives in relation to the three epochs, with the parameters that culturologists give to historical paradigms. So, Premodern is based on observance of strict taboos (laws); Modernity is based on belief in the Logos (and this is precisely the name of Christ in the Gospel tradition), which, in the secular form, from the point of view of Vattimo, is modified into Reason, the harmonious structure of the Universe, and so on; finally, Postmodern is built on the primacy of freedom, understood in the key of the principle recognition of the plurality of meanings and their axiological equality [2].

Thus, Vattimo believes that Postmodern is not a break with tradition, not a denial of the legacy of the past, but their logical continuation.

Vattimo is far from thinking to radically deny the legacy of the past, he only calls for increasing the flexibility of the interpreter's ability of the mind and thereby increasing the degree of variation in value judgments. Tolerantization of cultural space, according to Vattimo, is achieved through the complication of understanding of the usual things.

Unlike Kant's traditional «analytical mind», aimed at discovering the boundaries of phenomena and establishing differences, Vattimo's «hermeneutic mind» is called upon, on the contrary, to identify similarities and fix similarities even between the most seemingly far-off phenomena.

The principal relation of «hermeneutical reason» to reality, in the final analysis, can be described as «hyper interpretation». Such an attitude, in metaphorical language, suggests that the universe is a huge mirror labyrinth in which all things mutually reflect each other. An attempt to discover the last, uncontested, higher, single truth — always ends in failure, because the meaning found is just another reflection.

Giving a somewhat ironic description of the hyper interpreted logic of postmodern reason, the Italian semiotic Umberto Eco wrote: «The plant is not explained in terms of its morphological and functional characteristics, but on the basis of similarity, albeit incomplete, with another element of the cosmos. If it somewhat resembles any part of the body, then, consequently, it refers to this body. But the part of the body has its significance, because it is connected with the stars, and their hierarchy is endowed with meaning insofar as it is interpreted in terms of the musical series, and this, in turn, reminds us of the angelic hierarchy and so on ad infinitum» [3].

The formation of a culture of tolerant thinking on the basis of hermeneutical reason is thus achieved through hyper interpretation, during which people, although they do not change their convictions, still absorb the otherness of someone else's arguments, which inevitably leads to the expansion of their cultural outlook.

In a slightly different vein, the problem of the formation of tolerance is solved by Jurgen Habermas. For him, tolerant thinking is primarily related to the rejection of the positions of traditional metaphysical thinking and the transition to post-metaphysical reflection.

Drawing on the works of the Danish philosopher Seren Kierkegaard, who was one of the first to challenge the universalist claims of Hegelian classical philosophy, Habermas formulated his concept of communicative rationality. The essence of this concept is that in the case of a specific conflict (non-tolerant) interaction, a scheme of procedural reflection should be applied. Procedural reflection, in contrast to classical reflection, does not entrust itself with the authority to deal with matters from the «eternity view». It takes into account only the situational context and therefore the scope of its operation ends when the conflict is exhausted.

The ultimate goal of procedural reflection, in the implementation of which communicative (and not cogital) rationality is manifested, is not observance of the principles, laws and rules of logic, not the building of a correct argument and not even the establishment of truth; the ultimate goal of procedural reflection as a means of implementing a tolerant attitude, according to Habermas, is the achievement of situational consensus.

Habermas, in principle, revises the pragmatic and axiological significance of traditional communication concepts and concludes that a correct understanding of communication today is possible only in a dialogical manner. Dialogically oriented communication requires society to develop a new type of thinking, which Habermas calls «post-metaphysical» [4].

The rigid (metaphysical) thinking of classical culture, based on unshakable ideal principles, Habermas contrasts the flexible (post-metaphysical) thinking of the present, based on specific cultural practices (in which modification is entirely permissible).

Thus, in his theory of communicative rationality, Habermas practices an exemplary synthetic approach: on the one hand, he takes into account the basic philosophical pluralism of postmodern (modern) culture, on another hand, he uses modern (traditional) tools to solve the problem of non-tolerant relations resulting from the fact of pluralism, adapting it to the conditions of current realities by translating it into the plane of the post-metaphysical paradigm.

If Vattimo's formation of tolerance is connected with the need to «weaken» analytical thinking and create a «hermeneutic mind» that involves the substantial transformation of the subject of social interaction, Habermas's work is limited to the external pragmatic side of the question: the communicative rationality skill allows solving conflicts without conflicts, without requiring deep self-change from the actor himself.

After carrying out all the necessary explications, the conceptual scheme of our research, at last, acquires quite visible features. We have defined tolerance as an acquired ability to understand and admit other worldview positions. We clarified the system-forming function of education, consisting in the translation of actual intellectual codes into society. We noted that the actual code of modernity, understood as a set of discourses, is now predominantly concentrated in the postmodern paradigm. Finally, we have concretized the categorical content of postmodern philosophy in the aspect of solving the problem of the formation of tolerance within the educational environment. To the question «which concepts of postmodern thinking should be broadcast through educational processes into the public consciousness in order to promote tolerance of individuals?» We answered with reference to «hermeneutic mind» of Gianni Vattimo and «communicative rationality» of Jurgen Habermas.

Nevertheless, it should be noted that the refinement of the theoretical description inevitably comes to an end when research approaches the projective part. The main obstacle to the realization of the educational potential for the formation of a tolerant personality (which, as we have shown above, is identical to the realization of the postmodern education strategy) is the inertia of the traditional outlook that has developed over the centuries and entered the nation's genetic memory.

In this regard, it is necessary to note the inadequacy of the actual conditions of the educational environment for the full-fledged achievement of the task set for the formation of a socially active tolerant personality. This shortcoming, it seems to us, can be compensated by strengthening the post-modernization of education in accordance with the concept of the French philosopher Jean François Lyotard [5].

The social legitimacy of education, traditionally based on the authority of the underlying scientific discourse, Lyotard proposes to expand by including in it previously not considered significant micronarrations. Traditional scientific knowledge, which served as a reference for education, Lyotard proposes to replace with a new type of knowledge, which he in different places calls that «knowledge-usus», then «competence».

Lyotard uses a fairly clear criterion for distinguishing these types of knowledge. Scientific knowledge is a collection of utterances that refer exclusively to the objective reality (to what is). At the same time, these statements must necessarily be supported by a system of proofs, consisting either in attracting other already verified statements, truth of which is so obvious that it no longer causes doubts, or in sending directly to the referent, which is actually speaking.

Drawing on the terminology of the late Wittgenstein, Lyotard defines scientific knowledge as a denotative language game. This game assumes the existence of certain rules, knowledge and ability to observe and guarantee the qualification of the subject (more precisely, the participant). The problem is that the denotative language game repressively refers to other types of language games, excluding them from the field of socially significant discourse. She regards them as inferior, primitive, incapable of argumentation and therefore as unrelated to truth in the scientific sense (correspondence of the utterance to the denoter).

Unlike scientific knowledge, Lyotard's proposed fundamentally new type of knowledge — «knowledge-usus» (or, which is the same, competence) is a language game that is loyal to a variety of non-rational settings and unverifiable statements. In other words, competence knowledge includes representations of the broadest profile, as well as all possible value orientations. Actually the very word «usus» is translated from Latin as «use», «application». It indicates not what «should be» (the idealistic setting of Modernity), but what «takes place» (realistic postmodern installation). Thus, competence knowledge is exclusively functional (describing), and not normative (prescriptive) character.

The need to replace the normative knowledge with Lyotard's functional competencies is justified by a change in the nature of social integrity. According to Lyotard, the hyperinformatization of society led to the fact that it was transformed from a «dialectic organism» (Modern society) into a «cybernetic machine» (the society of Postmodern).

Modern Society possessed the quality of substantial identity. It formulated positive ideals and values that determined its «whatness». The main goal of modern society was self-development. The functioning of such a society was provided by the work of the so-called metanarratives, system ideologies, which set the teleological paradigm and the regulatory matrix of social life.

The Postmodern Society emerges as a reaction to suspicion of historically failed metamorphoses (Christianity spawned the Inquisition and the Crusades, Islam — bloody wars and terrorist actions, fascism — the Holocaust, communism — massive repression of dissidents, etc.). Therefore the Postmodern society rejects global positively meaningful ideologies. The only goal that it puts to itself is to maintain its own sustainability. Stability is a purely functional concept, therefore the society of postmodern functions by analogy with the machine. And because of its current value orientation, it is informational; Lyotard calls it a cybernetic machine.

The integrality of the machine, as Mamford showed [6], is provided exclusively by the functional unity of its elements. This means that each element must perform its function effectively and do not interfere with doing the same to others. To effectively support the operation of the machine, the element does not necessarily need to know what functions other elements perform; it is enough for him to perform his own. Applied to a social machine, the function is equivalent to owning competence.

Thus, according to Lyotard, the integrity of the postmodern society, its sustainability is ensured by the production and circulation of competence knowledge (micro-narratives), between which there are no hierarchical relations.

The change in the nature of knowledge entails a change in the function that it performs in society. If traditional scientific knowledge acted as an instrument for criticizing social contradictions, then modern knowledge-usus is called upon to harmonize these contradictions. The stability of the social system of the postmodern type is achieved through the participation of various social groups in the production of various discourses.

Tolerance in this vein can be regarded as a harmonious relationship of elements within the system. Accordingly, its implementation becomes a priority task of modern society. Otherwise, in the absence of tolerance (which is identical to the absence of harmonious relations between social elements and their functions), according to Lyotard's prediction, we are waiting for the growth of entropy, the intensification of deregulation and, ultimately, the disintegration of the social system. That is why Lyotard insists on a radical reorganization of the principles of education, calling for making it more relevant to the needs of modern post-industrial society.

Concluding the introductory-projective part of our research, we propose the following methodological orientations aimed at enhancing the potential for personal tolerance in the educational process:

1. Increasing the properties and qualities of the student's personality by adding the flexible tactics of usurping competences to the fundamental strategy of scientific knowledge, what the German philosopher Hans Georg Gadamer called «Vorurteil» (prejudices). In the context of postmodern education, it means not the rejection of rationality, but, on the contrary, its strengthening, when the rationale as such is subjected to analytics. The cultivation of the notion that the process of including each individual person in the communication process is a spiritual complex of «preconfiguration» in relation to any subject, matter, phenomenon and another person about which we make any kind of judgment and will allow us to understand more deeply and realize the socio-historical character of the individual's life and, accordingly, begin to treat him more tolerantly.

2. The pluralization not only of the contents of the academic disciplines, but also of the ways in which they are taught. This orientation is a practical embodiment of the theoretical postulate of the fundamental diversity of the world, which will allow students to be convinced of the possibility of coexistence of opposites and contradictions within the whole (university, college, school – as a micromodel of society).

3. Cultivation of the axiological priority of the installation of understanding before the installation of criticism. As a methodological recommendation, this item means disavowing the moment of condemnation, which is implicit in the analysis operation. Traditional analyst, analyzing the phenomenon in parts, took in relation to him, as it was the dominant («knowing») position. Postmodern synthetic as an alternative to traditional education suggests starting from a priori parity position regarding the phenomenon being studied.

References

- 1 Стам С.М. Учения Иоахима Калабрийского. В кн.: Вопросы истории религии и атеизма / С.М. Стам. — Вып. 7. — М., 1959. — 260 с.
- 2 Ваттимо Д. После христианства / Д. Ваттимо. — М., 2007. — 176 с.
- 3 Эко В. Парадоксы интерпретации / В. Эко. — М., 2000. — С. 40.
- 4 Хабермас Дж. Постметафизическое мышление: философские очерки / Дж. Хабермас. — Кембридж; Л., 1992. — 241 с.
- 5 Лиотар Ж. Постмодернистское государство / Ж. Лиотар. — М., 2016. — 160 с.
- 6 Мамфорд Л. Миф о машине / Л. Мамфорд. — М., 2001. — 408 с.

В.И. Разумов, Б.И. Карипбаев

Білім беру жүйесі толеранттылық пен этникалық консолидацияның қалыптастырудың кеңістігі ретінде

Мақалада адамдар коммуникациясының басты және маңызды ұстанымдарының бірі толеранттылық табиғаты қарастырылды. Авторлар ерекше назарды өзара байланыста өмір сүріп жатқан әртүрлі этностарға аударады. Себебі қазіргі қоғамдарда көптеген ұлтаралық және дінаралық қатынастары форматтарының дамуына тікелей байланысты болып келеді. Толеранттылық мәселесіне қатысты түрлі тұғырнамаларды, теорияларды, тәсілдерді қарастыру қазіргі әлеуметтік болмыстың маңызды және конструктивті негіздерін анықтауға мүмкіндік береді. Авторлар адами коммуникация жүйесі аясында орын алатын мәселелерге шолу жасауды ұсынады. Олардың пікірі бойынша, осы мәселелердің негізінде әлсіз ғылыми-теориялық және тәжірибелік негіздер жатыр. Жүйелі ғылыми зерттеулердің жүргізілуі діни экстремизм мен этникалық көкіректен нақты қорғау жүйесін қалыптастырады. Соның ішінде маңызды орын білім беру жүйесіне берілді.

Кілт сөздер: этнос, дін, коммуникация, қоғам, толеранттылық, экстремизм, діни шыдамдылық, білім.

В.И. Разумов, Б.И. Карипбаев

Система образования как пространство формирования навыков толерантности и этнической консолидации

В статье исследована природа толерантности как важнейший фактор-принцип межличностной коммуникации. Особое внимание авторами обращено на вопросы сосуществования различных этносов. Пристальное внимание авторов к вопросам этнической консолидации оправдано необходимостью

формирования новых форматов межконфессиональных и межэтнических отношений в современном обществе. Мировоззренческое осмысление различных подходов, концепций, теории, посвященных вопросам толерантности, позволяет, по мнению авторов, определить наиболее важные, конструктивные основания современного социального бытия. Авторами предложено панорамное видение современных проблем в системе межчеловеческих коммуникаций. Авторы уверены, что в основе этих проблем лежат слабые научно-теоретические и практические основания. Системное научно-практическое сопровождение, по мнению авторов, позволяет создать четкую систему защиты от различного рода проявлений религиозного экстремизма и этнического высокомерия и превосходства. Авторами показана роль системы образования в этом деле.

Ключевые слова: этнос, религия, коммуникация, общество, толерантность, экстремизм, веротерпимость, образование.

References

- 1 Stam, S.M. (1959). *Ucheniia Ioakhima Kalabriiskoho. V kn.: Voprosy istorii religii i ateizma [Teachings of Joachim of Calabria. In the book: Questions of the History of Religion and Atheism].* (Issue 7). Moscow [in Russian].
- 2 Vattimo, G. (2007). *Posle khristianstva [After Christianity].* Moscow [in Russian].
- 3 Eko, V. (2000). *Paradoksy interpretatsii [Paradoxes of Interpretation].* Moscow [in Russian].
- 4 Habermas, J. (1992). *Postmetafizicheskoe myshlenie: filosofskie ocherki [post-metaphysical thinking: Philosophical essays].* Cambridge; L. [in Russian].
- 5 Liotard, J.F. (2016). *Postmodernistskoe gosudarstvo [Postmodern state].* Moscow [in Russian].
- 6 Mamford, L. (2001). *Mif o mashine [Myth of the machine].* Moscow [in Russian].

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

INFORMATION ABOUT AUTHORS

- Akhmetzhanova, N.Zh.** — Master of history, lecturer of the Department of history of Kazakhstan and assembly of peoples of Kazakhstan, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Alzhanova, G.B.** — Master of humanities, senior lecturer of the Department of the assembly of people of Kazakhstan and social and humanitarian disciplines, Karaganda State Technical University, Kazakhstan.
- Babyrbek, A.M.** — Assistant of the Department of history of Kazakhstan and assembly of peoples of Kazakhstan, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Bayazitova, R.R.** — Candidate of historical sciences, associate professor of the Department of Bashkir Literature and Culture, Akmullah Bashkir State Pedagogical University, Ufa, Bashkiria.
- Ceydinova, M.A.** — Master of law, senior lecturer of the Department of the Assembly of people of Kazakhstan and social and humanitarian disciplines, Karaganda State Technical University, Kazakhstan.
- Gorovoi, V.V.** — Candidate of history sciences, associate professor of the Department of world history and international relations, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Grigorkevich, A.A.** — PhD student of the Department of archeology, ethnology and history of Kazakhstan, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Isaeva, A.I.** — Candidate of historical sciences, associate professor, Kazakh state women's pedagogical university, Kazakhstan.
- Ivleva E.N.** — Master of social sciences, lecturer of the Department of the assembly of people of Kazakhstan and social and humanitarian disciplines, Karaganda State Technical University, Kazakhstan.
- Kalysh, A.B.** — Doctor of historical sciences, professor, chief of the Department of archeology, ethnology and museology, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.
- Karipbayev, B.I.** — Doctor of philosophical sciences, professor of the Department of philosophy and theory of culture, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Kassimova, S.S.** — Candidate of historical sciences, associate professor of the Department of history of Kazakhstan, Karaganda State Technical University, Kazakhstan.
- Kenzhegali, Zh.M.** — PhD, senior lecturer of the Department of world history and international relations, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Kozina, V.V.** — Doctor of historical sciences, professor of the Department of history of Kazakhstan and assembly of peoples of Kazakhstan, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Nurligenova Z.N.** — Master of pedagogical sciences, senior lecturer of the Department of history of Kazakhstan, Karaganda State Technical University, Kazakhstan.
- Razumov, V.I.** — Doctor of philosophical science, professor of the Department of philosophy, F.M. Dostoevsky Omsk State University, Russia.
- Saktaganova, Z.G.** — Doctor of historical sciences, professor of the Department of archeology, ethnology and history of Kazakhstan, head of Center for Ethnocultural, historical and anthropological Studies, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.

-
- Shormanbayeva, D.G.** — PhD, head of the Department of the assembly of people of Kazakhstan and social and humanitarian disciplines, Karaganda State Technical University, Kazakhstan.
- Stambulov, S.B.** — PhD, associate professor of the Department of world history and international relations, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Ualiyeva, G.K.** — Master of history, senior lecturer of the Department of history of Kazakhstan and assembly of peoples of Kazakhstan, Ye. A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Uskembayeva, A.A.** — Master of arts, senior lecturer of the Department of world history and international relations, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Utebayeva, A.D.** — Master of history, senior lecturer of the Department of history of Kazakhstan and assembly of peoples of Kazakhstan, Ye. A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Yeleuhanova, S.V.** — Candidate of historical sciences, associate professor of the Department of history of Kazakhstan and assembly of peoples of Kazakhstan, Ye. A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Zhorayeva, G.T.** — Candidate of historical sciences, Department of history, Faculty of humanities, Kh.A. Yasavi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan.
- Zhumabayev, B.E.** — Master of arts, Deputy director of the Research Center «Sacral Kazakhstan» at the National Museum of the Republic of Kazakhstan, Kazakhstan.
- Zhumabekov, Zh.A.** — Candidate of historical sciences, associate professor of the Department of history of Kazakhstan and assembly of peoples of Kazakhstan, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Zhumanova, A.Z.** — PhD, associate professor of the Department of history of Kazakhstan and assembly of people of Kazakhstan, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.